

LA INDUSTRIALITZACIÓ CATALANA A INTERNET

Materials didàctics per al web del Museu
Nacional de la Ciència i de la Tècnica de
Catalunya

APÈNDIX:

TREBALLS I PUBLICACIONS DESENVOLUPATS
DURANT EL PERÍODE DE LLICÈNCIA

Lluís Virós i Pujolà

Presentació

Gràcies a la llicència, l'autor ha pogut desenvolupar un seguit d'activitats i ha realitzat alguns escrits en relació amb la feina. Els que finalment s'han publicat, formen part d'aquest apèndix.

Relació de feines:

- Assistència a les VI Jornadas Internacionales sobre patrimonio industrial, organitzades per Incuna (Industria, Cultura y Naturaleza, Asociación de Arqueología Industrial), a la ciutat de Gijón (Astúries) del 22 al 25 de setembre de 2004. El tema principal de la trobada fou la Didàctica del Patrimoni Industrial. Es tracta del fòrum més reconegut a nivell espanyol al voltant de l'arqueologia i el patrimoni industrial, amb participació d'especialistes d'arreu d'Europa i de Llatinoamèrica.
- Assistència i presentació de comunicació a les IV Jornadas Españolas de Patrimonio Industrial del TICCIIH España, celebrades a Barcelona i Terrassa entre el 20 i el 24 d'octubre de 2004. El tema principal fou Protección y revalorización del patrimonio industrial. L'autor hi va presentar la comunicació: "La exposición de tejido estrecho del *Museu de la Tècnica de Manresa*", que es reproduceix com a *document 1* en aquest apèndix.
- Assistència i participació en col·loqui Internacional: Irrigació, Energia i Abastament d'aigua. Els Canals a Europa a l'Edat Mitja, celebrat a Manresa entre el 25 i 27 de novembre de 2004. Va ser organitzat per l'Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d'Arqueologia Industrial de Catalunya, pels departaments especialitzats en el tema de la Universitat París-I –Pantheon-Sorbonne– i de la Universitat Autònoma de Barcelona i pel Parc de la Sèquia de

Manresa. Aquest col·loqui va tractar els tema de l'ús actual i el valor patrimonial dels canals medievals.

- Redacció dels articles: “La fàbrica nova de Manresa, un recinte industrial a punt de desaparèixer” i “La rehabilitació de l'escorxador de Manresa” per al *Butlletí d'Arqueologia Industrial i de Museus de Ciència i Tècnica*, número: 59, que es reproduïen com a *documents 2 i 3* en aquest apèndix.
- Assessorament històric per al treball sobre arquitectura industrial *Estudio arquitectónico y patrimonial de la Fábrica Nova de Bertrand y Serra de Manresa*, de l'arquitecta Lucía Juárez. El text que es va redactar es reproduïx com a *document 4* en aquest apèndix.
- Assistència i presentació de comunicació a les Segones Jornades Educació-Arxiu, amb el tema Democràcia, ciutadania i arxiu, organitzades per l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona el 6 i 7 de setembre de 2005. La comunicació presentada amb dos companys més porta per títol: «“Indústria, patrons i obrers”, una proposta didàctica de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa» i es reproduïx com a *document 5* en aquest apèndix.
- Entre octubre i novembre de 2005 es va participar en l'organització i com a docent dels cicles de conferències sobre patrimoni industrial que va organitzar el Centre d'Estudis del Bages a Manresa, en el marc de les aules de cultura de l'Ajuntament. L'autor va dissertar sobre el projecte del Museu de la Tècnica de Manresa.
- Assistència i presentació de comunicació al Congrés Colònies Industrials i Habitatge obrer a la península ibèrica, organitzat pel Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya i celebrat a Terrassa, Barcelona i Manlleu entre el 26 i el 29 d'octubre de 2005. La tasca realitzada durant la llicència ha permès a l'autor escriure la comunicació: «El “problema de la vivienda” en una ciudad industrial catalana durante el franquismo (Manresa, 1939-1975)», que es reproduïx com a *document 6* en aquest apèndix.
- En el marc del congrés anterior es va presentar la revista berguedana *L'Erol* que inclou l'article: “Habitatge i indústria al sud del Bages al segle XIX”, realitzat amb materials treballats gràcies a la llicència i que es reproduïx com a *document 7* en aquest apèndix.
- Assistència i presentació de comunicació al Col·loqui Història i memòria: el franquisme i els seus efectes als Països Catalans, organitzat per les universitats

Autònoma de Barcelona i la de Girona i pel Centre d'Estudis Històrics de Banyoles, en aquesta població del Pla de l'Estany entre l'11 i el 13 de novembre de 2005. L'autor va presentar la comunicació: "La Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa en el primer franquisme, un exemple de represa condicionada", realitzada amb materials procedents de la recerca per al treball de la llicència i que es reproduïx com a *document 8* en aquest apèndix.

- Finalment, tot i que molt temps després del període de llicència retribuïda, la recerca feta ha permès a l'autor participar en l'elaboració del número 216 de la revista mensual manresana El pou de la gallina de setembre de 2006 en el què, a més, va publicar l'article «El patrimoni industrial de la comarca de Bages, un llegat massa gran per conservar?», que s'inclou com a *document número 9* en aquest apèndix.

En aquests moments (gener de 2007), s'està estudiant diverses maneres de donar projecció al treball realitzat durant el període de llicència. Les primeres possibilitats són la col·locació definitiva en la pàgina web del MCTC o de la pròpia del Museu de la Tècnica de Manresa, en fase de construcció. Més enllà d'això, de manera complementària, també s'estudia la possibilitat de fer una publicació didàctica que estigui en relació amb els continguts buidats a Internet. A més a més, ara s'està plantejant l'edició d'un número nou dels «Quaderns de Didàctica i Difusió» del Sistema de museus de ciència i tècnica dedicat al Museu de la Tècnica de Manresa, en el què es podrien posar una part dels materials treballats. Independentment de tot això, l'autor podria convertir amb una certa facilitat aquests continguts en una base de dades preparada per a un ús interactiu a Internet i sol·licitaria aleshores el dret a disposar d'una pàgina pròpia a la que es pogués accedir des de l'espai de l'XTEC.

DOCUMENT NÚM. 1:

COMUNICACIÓ PRESENTADA A LES

IV JORNADAS ESPAÑOLAS DE PATRIMONIO INDUSTRIAL

(Terrassa i Barcelona, 20–24 d'octubre de 2004)

IV JORNADAS ESPAÑOLAS DE PATRIMONIO INDUSTRIAL (Terrassa y Barcelona, 20-24 de octubre de 2004)

Tema a): Restauración, reutilización y museología del patrimonio industrial y de la obra pública

LA EXPOSICIÓN DE TEJIDO ESTRECHO DEL *MUSEU DE LA TÈCNICA DE MANRESA*

Lluís Virós i Pujolà

(Historiador y profesor, miembro de la Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d'arqueologia industrial de Catalunya y asesor del Museu de la Tècnica de Manresa)

Para Josep Miravittlas, arquitecto del edificio y de la exposición del museo, recientemente fallecido, *in memoriam*

1. Introducción

1.1. El Museu de la Tècnica de Manresa

El Museo como entidad se creó en 1989 para dotar a la ciudad de una infraestructura que pudiese explicar su pasado industrial y el de su comarca, el Bages.

Distintas instituciones acordaron rehabilitar unos antiguos depósitos de agua utilizados hasta la década de 1970, los llamados «Dipòsits Vells» de Manresa, para convertirlos en un edificio que pudiera contener el futuro Museo de la Tècnica de Manresa (MTM). Las instituciones se agruparon en la Fundació per a la Promoció del Museu de la Tècnica de Manresa, de cuyo patronato forman parte el Ayuntamiento de Manresa, la Caixa d'Estalvis de Manresa, el Colegio de Ingenieros Industriales, Aigües de Manresa, el Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya (MCTC) y el Gremio de Cinteros de España. El responsable visible de esta fundación es desde el principio Josep Alabern.

A lo largo de estos quince años, el MTM se ha puesto en marcha y ha iniciado un proyecto museístico que, sin embargo, tiene bastantes dificultades en cumplir los plazos de aplicación. El trabajo empleado en el proyecto ha quedado disimulado por el uso que se da al edificio del museo como sala polivalente. De hecho, el magnífico edificio que alberga el museo permite su uso para una gran diversidad de actos, y esto lo ha convertido en el marco de muchos de los acontecimientos de una cierta envergadura que se han producido en la ciudad en los últimos años.

Las tareas museísticas realizadas hasta ahora han consistido en la elaboración de los planes estratégicos del Museo, del guión técnico de la exposición permanente, la búsqueda, recuperación y catalogación de las piezas a exponer y la realización de dos modestas exposiciones fijas. La primera de ellas, que ha dado vida a la institución en este período inicial, muestra la importancia que ha tenido para la historia de Manresa la «Sèquia», un canal construido durante el siglo XIV que continúa aportando el agua de la ciudad en la actualidad. Esta exposición está relacionada con el uso original del edificio —de hecho allí terminaba el recorrido del canal— y está en vías de ampliación y mejora en muy breve plazo (se prevé inaugurar en noviembre de 2004). La otra exposición —

¹ Esta comunicación recoge y desarrolla en parte las ideas expresadas en el artículo de Virós (2000). Agradecemos a Pilar Alonso los comentarios que han ayudado a mejorar este escrito aunque, naturalmente, los errores que pueda contener solo son imputables al autor. La comunicación forma parte de un proyecto que el autor está desarrollando gracias a una licencia de estudios retribuida concedida por el Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya (DOGC nº 4182 de 26.7.2004).

sobre la que versa esta comunicación— muestra la colección de maquinaria de tejido estrecho que conformará la futura exposición estable del Museo.

1.2. ¿Porqué una exposición sobre tejido estrecho?

Como se ha dicho, el MCTC formó parte desde un primer momento del patronato que rige el Museo. Una de sus responsabilidades dentro de la institución ha sido la elaboración de los contenidos de su guión técnico. Así, el tema principal de la exposición permanente podría haber sido la peculiar industrialización hidráulica que convirtió a la ciudad, a su comarca y a las cuencas fluviales de los ríos Llobregat y Cardener en uno de los más antiguos e importantes centros fabriles de Cataluña y, por lo tanto, de España. No obstante, en aquellos momentos ya se estaban musealizando algunas colonias industriales textiles y ya estaba en marcha el MCTC en Terrassa, con su exposición permanente dedicada al textil lanero. Por todo ello, se pensó en la especificidad del caso manresano, que consistía en la concentración en la ciudad de buena parte del tejido de cintas, tradicionalmente de seda y más tarde de algodón. Esta especialidad se inició en pequeños talleres artesanos y más tarde se concentró en medianas empresas formando un potente distrito industrial que aún en la actualidad mantiene buena parte de este sector localizado en la comarca.²

Además, otros dos factores influyeron poderosamente en la opción por el tejido estrecho como eje de la exposición permanente. Por una parte, y como es bien conocido, el MCTC dirige un sistema de museos de ciencia y técnica que tiene por norma evitar repeticiones en los temas de exposición. Por otra parte, la asociación patronal de los fabricantes de tejido estrecho es el Gremio de Cinteros de España, entidad filial del Colegio del Arte Mayor de la Seda con sede en Barcelona y con la mayoría de sus empresas asociadas radicadas en Cataluña. Esta institución ha mostrado una especial sensibilidad hacia su patrimonio industrial y ya tenía la intención de abrir un museo sectorial parecido al museo empresarial de Grobelástic en Arenys de Munt (el Maresme, Barcelona).³

Por lo que respecta al tema de la exposición, hay que definir el concepto de tejido estrecho. Comprende cualquier tipo de tejido que no supere los 20 cm. de ancho. Se divide en tres grandes grupos según el proceso técnico utilizado en su fabricación: cintas, trenzados y pasamanería. Las primeras son las más importantes por volumen de producción y por variedad. Se distinguen de los trenzados porque los hilos se cruzan de igual forma que en los tejidos anchos más habituales: en el telar se disponen paralelamente un conjunto de hilos longitudinales (o urdimbre) que son cruzados perpendicularmente por otro hilo que los une (llamado trama) para formar la tela. El resto de tejidos estrechos se realizan con otras técnicas: en los trenzados los hilos se entrecruzan como si se tratara de una trenza compleja, mientras que en las pasamanerías se retuercen los hilos hasta conseguir la forma deseada. Según el tipo de hilo con el que están confeccionadas y según la utilidad que se les da, se puede distinguir tres grandes tipos de cintas: las más «toscas», tejidas en hilo de fibras poco vistosas —como algodón, cáñamo o lino grueso— que en Cataluña se llaman «vetes» y se usan principalmente en la confección, para reforzar y realizar las prendas de vestir; las cintas «finas», elaboradas con hilos más lujosos como la seda —en la actualidad también se usa el rayón y el poliéster—, se usan principalmente para decorar prendas de vestir y muchos otros objetos; las cintas de sujeción y cerramiento, que se utilizan en un sinnúmero

² Sobre la historia de este sector véase: Camprubí (1990), Ferrer (1994) y (1998), Muset (2002), Obiols (2002), Oliveras (2002), Perramon (1962), Sarret (1923), Solà (2004), Vila y Virós (2001), Virós (2001), (2002) y (2003).

³ Instalación que además ha generado un libro de historia empresarial: Forn (1995).

de objetos cotidianos: cinturones de seguridad, asas de bolsas y mochilas, prendas deportivas... Hoy en día se elaboran con fibras sintéticas como el poliéster y el poliuretano. Entre los trenzados destacan los cordones de todo tipo, usados en la confección y en los zapatos, mientras que las pasamanerías son piezas casi artesanales que se usan en la decoración de mobiliario, cortinas o bien adornan la confección de prendas de alta costura. Se trata pues de uno de los más importantes sectores «menores» de la industrialización que en Cataluña y en España han existido a merced de los vaivenes de la gran industria algodonera.

2. El guión de la exposición de cintería y tejido estrecho

2.1. Proceso de elaboración del guión

El punto de partida de cualquier exposición es la museología, reflejada en el guión técnico. En este documento se expresan tanto las líneas fundamentales como el detalle de las piezas y elementos que conforman la exposición. En el caso del MTM, el guión ha sido realizado por el autor de esta comunicación y lo han supervisado el director del MCTC, Eusebi Casanelles, la antigua jefe de exposiciones, Magda Gassó y la actual jefe de conservación, Conxa Bayó.

Antes del encargo formal de este guión, los representantes del Gremio de Cinteros se pusieron en contacto con el MCTC para colaborar en la construcción de un futuro museo monográfico del tejido estrecho. El fruto de estos contactos fue que el Gremio se incorporó al patronato del MTM y se decidió que Manresa, sede de una gran parte de esta industria, sería uno de los lugares ideales para instalarlo. Inmediatamente, se encargó la realización de un nuevo guión que tuviese en cuenta la especialización del museo sin olvidar que, al mismo tiempo, tenía que identificarse con la historia de Manresa y de su comarca.

Este guión⁴ explicita los objetivos, temática, métodos de exposición y el detalle de los contenidos del museo, y debe ser complementado con un diseño final o museografía que indique la distribución de los elementos expuestos en el espacio con el fin de mostrarlos de un modo atractivo y fácilmente asimilable para el público.

Por lo que respecta a los objetivos, se pretende que la exposición tenga un significado global, que permita captar la importancia histórica de la cintería en la industria catalana y el proceso de industrialización de Manresa. Además, se detalla que la exposición tiene que ser divulgativa, orientada al público en general, pero que aporte conocimientos a personas especializadas. Como único museo de Cintería de España, su escala y su funcionamiento han de concebirse en relación al resto de museos cinteros de Europa.

Para la elaboración del guión se han tenido en cuenta los criterios del MCTC, las indicaciones del grupo de fabricantes y técnicos que el gremio designó en su día para asesorar al museo (véase la nota 5) así como los resultados del proceso de documentación que siguió el autor del guión.

2.2. Temática

Por su situación en Manresa, la exposición debe destacar las principales características de la historia económica de la ciudad: la *Sèquia* como provisión de agua capaz de aumentar la producción agrícola y artesanal de la ciudad desde la Edad Media; la cintería, dando especial relieve a los «obradors vetaires» (talleres de cinteros) que tan

⁴ Véase Virós (1998).

populares fueron en Manresa entre los siglos XVIII y XX; y el fenómeno de la Industrialización. Así, los subtemas que trata el museo son:

- La evolución histórica de las industrias de la cintería catalana, sus procesos de producción (preparación, tejido y acabado), sus orígenes, los cambios tecnológicos y los aspectos sociales como la evolución de la organización del trabajo desde el taller artesanal hasta la fábrica, o la representación de la multitud de usos que tienen los tejidos estrechos.
- Como los demás museos industriales vinculados al sistema del MCTC, explica la industrialización de su propia zona.
- También se dedica una parte de la exposición a la sedería, ya que comparte sus orígenes con los de la cintería y es un sector no tiene ningún museo especializado en Cataluña.

3. Criterios expositivos

3.1. Criterios para la elaboración del guión

Actualmente, los métodos de exposición dan especial importancia a la interactividad y al impacto sobre el visitante. Para conseguir que una exposición sobre técnica sea atractiva, tiene que estar formada por una gran variedad de objetos expuestos bien conjuntados por un guión claro y conciso; es decir, con muchos elementos reforzando la misma idea. Así, la tipología de elementos a exponer está formada por máquinas y maquetas (en funcionamiento a ser posible); objetos y productos; fotografías a gran formato, esquemas explicativos y animaciones con montajes audiovisuales o de realidad virtual que expliquen aspectos concretos, fenómenos generales o el funcionamiento de mecanismos; escenografías con elementos reales de los espacios de trabajo como árboles de transmisión, motores eléctricos, herramientas, recipientes y representaciones de las distintas tareas que se quieren dar a conocer. El objetivo final es destacar las relaciones entre una máquina concreta y los siguientes factores: el producto que fabrica, los usos reales de este producto y el contexto tecnológico de la máquina en la historia. Cabe destacar que la máquina es el objeto más atractivo para el público especializado mientras que los usos de los productos o los contextos, son los temas que mejor conectan con los intereses del público en general. A éste, además, se le debe conquistar por medio de la emotividad, lo que implica destacar el contexto social por medio de fotografías, poemas, pinturas u otras obras de arte realizadas ex profeso que llamen la atención del público sobre los principales mensajes del guión.

3.2. Criterios para la elección de las máquinas

El primer paso en la elección fue la realización del mencionado guión, que contiene un sistema de contenidos concreto y explica el proceso de producción de los distintos tipos de tejido estrecho en perspectiva histórica. Es decir, el primer criterio es de orden tecnológico y el segundo cronológico. Debidamente combinados ambos criterios, el guión consta de los siguientes puntos:

1. Del agua a la industria   2. Seda y cintas en el mundo gremial   2.1. Proceso de producción de la seda   2.2. La seda en Cataluña y en el mundo   3. La industrialización cambia Manresa   3.1 Las fábricas

3.2 *La energía*
3.3 *Las nuevas comunicaciones*
3.4 *El comercio y otros servicios*
4. *La cintería y los otros tejidos estrechos*
4.1 *Preparación del hilo*
4.2 *El taller de cintas de algodón*
4.3 *Las cintas*
4.3.1 *Sección de jacquard*
4.4 *La pasamanería*
4.5 *Los trenzados*
4.6 *El proceso de acabado*
5. *Hagamos cintas y disfrutemos de ellas*
5.1. *Hagamos nuestras cintas*
5.2. *Disfrutemos con las cintas*
6. *La mercería*

El ámbito 4 es la base de la exposición permanente y actualmente está expuesto en forma de colección de máquinas en espera de dar por finalizada la museografía definitiva.

El ámbito 5 es la forma de convertir el museo en un aula práctica para pequeños y mayores, con una instalación que permita experimentar los usos de las cintas. Además, pretende dar una visión más lúdica del museo.

El ámbito 6 consiste en una exposición de todos los productos de tejido estrecho en su «hábitat natural», las clásicas mercerías que hoy en día se están convirtiendo también en piezas de museo.

Actualmente el museo ha reunido unos 400 objetos. Desde hace unos diez años se empezó a recopilar todo tipo de piezas y maquinaria relacionados con el tema y ahora ya se puede considerar que la exposición prevista está prácticamente completa. Esta tarea se ha ido completando a medida que avanzaba la realización del guión.

El grueso de los materiales ha sido donado por empresas del sector,⁵ algunas de Manresa y otras del resto de Cataluña. También ha cedido sus fondos de maquinaria de tejido estrecho el MCTC. Entre el conjunto de donaciones cabe destacar las de Magí Borrell, por la cantidad y diversidad de piezas; la de Josep Palau, que donó desinteresadamente el conjunto íntegro del último taller cintero que estuvo en funcionamiento en Manresa con antiguos telares «de patacada»; la de Joan Antoni Pusó, que comprende una colección de maquinaria complementaria para la cintería y la de la empresa Perramón y Badía SA, que además de maquinaria ha donado muestrarios completos de cintas de distintas épocas y el archivo antiguo de fichas técnicas que han sido ordenadas por el operario de la firma Antoni Corrons.

Este material ha sido inventariado, catalogado y restaurado por Pilar Alonso, la responsable del museo, con la ayuda de Ramon Pujol, un experto en maquinaria de cintería que ha colaborado desinteresadamente con la institución. Varias ediciones de la escuela-taller de restauración de maquinaria y de mobiliario antiguo han restaurado y montado muchas de las máquinas que se pueden ver expuestas en la actualidad.

⁵ En este sentido cabe destacar el empuje del Gremio de Cintería, de sus presidentes i de la comisión que nombró para asesorar y colaborar con el guión del museo, formada por Magí Borrell, Josep M. Masó, Ignasi Perramon, Enric Albert, Jaume Sala y Leandre Villaronga. La colaboración de esta comisión ha sido imprescindible para llevar a buen puerto un guión especializado en tejido estrecho.

Al finalizar este proceso de recuperación de maquinaria obsoleta, se procedió a la elección de las máquinas concretas que forman parte de la exposición permanente. Para ello, se han tenido en cuenta una serie de criterios como son:

1. Adecuación al guión técnico: se ha priorizado la inclusión de las piezas que permitan explicar las ideas y conceptos contenidos en el proyecto.
2. Eliminación de repeticiones: como en la mayoría de museos de ciencia y técnica, la mayoría de artefactos tenían un uso habitual, por lo que es fácil que muchos estén repetidos.
3. Período de uso real de la máquina (o criterio cronológico): prácticamente todas las piezas que contiene la exposición son hoy en día obsoletas para la producción (aunque algunas podrían ser utilizadas en países con mano de obra mucho más barata). Además, entre los años 1970 y 1990 se produjo una revolución tecnológica en la cintería, la aplicación del telar de agujas, que dejó obsoleta toda la maquinaria instalada y mejorada en las fábricas a partir de la Guerra Civil Española. La peculiar coyuntura de la economía española durante el franquismo, con el mantenimiento de altos aranceles y bajos costes salariales, permitió que algunas empresas siguiesen funcionando con máquinas antiguas hasta la década de 1980, cuando tuvieron que cerrar en el contexto de la crisis textil por falta de competitividad. Gracias a esta situación, muchas máquinas aún se habían salvado de la destrucción y han podido ser incorporadas al Museo. Un caso extremo es la donación de unos batanes nuevos que no llegaron a funcionar por quedar obsoletos al poco de ser comprados. En definitiva, la exposición contiene piezas datadas desde el siglo XVIII hasta la década de 1980.
4. Uso habitual: se ha preferido conservar y exponer maquinaria de uso masivo en el sector ya que se acerca más a uno de los objetivos del museo, la representación real de la producción tradicional de tejido estrecho.
5. Innovación técnica y experimentación: algunas de las piezas, a pesar de no ser usadas masivamente, están en la exposición por que muestran determinadas innovaciones que cabe destacar. Así, en la colección de telares hay piezas aparentemente muy parecidas, que contienen peculiaridades importantes. Por ejemplo, uno de los telares de madera era movido por fuerza humana y otro por energía mecánica, con la sola inclusión de un eje de transmisión y una polea de madera. También es el caso de los telares con mecanismo de jacquard, de los que se exponen varios modelos, o de los que servían específicamente para el tejido de cintas de terciopelo o de vendas y gasas.
6. Criterio local: en la exposición se ha incluido determinadas piezas cuyo valor reside en la procedencia local. Así, algunos permiten explicar el gran desarrollo en pleno franquismo de la industria mecánica textil local, mientras que otros muestran determinadas innovaciones que concedieron ventajas comparativas a empresas concretas. Así, la pieza más espectacular de la colección por tamaño, un telar con máquina de jacquard de la década de 1960, está fabricado en Manresa y perfeccionado por la empresa cintera que lo adquirió;⁶ otros telares y piezas fueron contruidos o perfeccionados en la ciudad. Estas particularidades forman parte de una lectura más profunda de la exposición, destinada a un público con conocimientos técnicos, sin perjuicio de que se pueda explicar, sin profundizar, a un público más amplio.
7. Criterio sectorial: la enorme diversidad de especializaciones que ha tenido la industria del tejido estrecho a lo largo del tiempo ha obligado a mantener unas

⁶ Sobre este particular véase Virós (2003: 462-463).

ligeras incoherencias en la exposición que no pasarán inadvertidas a los profesionales del sector. En realidad, se han mezclado mecanismos y piezas similares que antaño se usaban exclusivamente para trabajar con determinadas fibras. Así, máquinas para la preparación del hilo o para el tejido de cintas de seda se alternan con otras destinadas solo al algodón. Esta mezcla se ha hecho para evitar repeticiones de máquinas parecidas —el espacio dedicado a la exposición es limitado— y para simplificar al máximo el discurso del guión, una condición indispensable para el buen funcionamiento de la exposición.

4. Resultados: la exposición de cintería y tejido estrecho

El guión que se ha comentado a lo largo de esta comunicación ha dado lugar, a partir de 1999, a la primera exposición de tejido estrecho del MTM, que conformará la base de la colección definitiva. En esta primera fase del proyecto se ha ordenado los objetos de exposición más voluminosos, generalmente la maquinaria, con la disposición espacial que se pretende en la exposición definitiva.

El orden temático corresponde al proceso productivo íntegro de la cintería (preparación del hilo, tejido y acabados) y tiene apartados que tratan diferentes especialidades de la cintería (las cintas de algodón y las de jacquard), así como otros tipos de tejido estrecho (pasamanería y trenzados).

En todos los ámbitos y subámbitos se expone la maquinaria ya restaurada, de la que se explica su funcionamiento y utilidad dentro del proceso productivo, con la ayuda de grandes paneles en los que, además, se ha introducido información gráfica por medio de ilustraciones antiguas.

Por lo tanto, en este momento tenemos el guión de la exposición permanente, una parte de ella —la dedicada al agua— ya prácticamente realizada, y la otra parte con las máquinas colocadas en su lugar, esperando disponer de presupuesto para finalizar la exposición definitiva. Para ello hay que completar la museografía que, con la colocación del resto de elementos de exposición del museo, convertirá la actual colección de maquinaria en un recorrido por la gran variedad de productos de la cintería y por la multitud de usos, visibles y desapercibidos, de los tejidos estrechos. Otra tarea importante es poner en funcionamiento aquellas máquinas que puedan moverse sin peligro para el público o para la conservación de la propia pieza, así como la construcción de simulaciones o esquemas que expliquen los mecanismos importantes que no se puedan poner en funcionamiento. Todo esto contribuirá a dotar de una cierta «vida» al museo, aunque sin llegar a convertirlo en lo que los franceses denominan «*musée vivant*», es decir, con toda la maquinaria en funcionamiento. También hay que completar la información social y técnica por medio de nuevas ilustraciones y esquemas que ayuden a interpretar los fondos expuestos. Por último, los diseñadores gráficos y espaciales deben completar la presentación de las piezas que aún no se han expuesto y montar las escenografías que contribuyan a trasladar «virtualmente» al visitante a los antiguos talleres y fábricas de tejido estrecho.

5. Conclusión

La experiencia en la realización del guión técnico del MTM ha puesto de manifiesto una serie de consideraciones que, pese a lo obvias que puedan resultar, creemos que vale la pena detallar:

- Un museo técnico supone un diálogo constante entre el guión —que lo tiene que hacer atractivo al gran público— y sus fondos reales. En cierta manera, está menos atado a los fondos que un museo de arte, por ejemplo, ya que algunos se pueden restituir o incluso construir (en otros formatos como la maqueta, la

ilustración o la realidad virtual). No obstante, un museo con pocos fondos o de escaso valor podría ser poco atractivo para el público especializado. En el caso del MTM, la dilación en la puesta en marcha del equipamiento ha hecho bueno el refrán «no hay mal que por bien no venga», ya que ha permitido obtener la inmensa mayoría de los fondos precisos para la exposición.

- La misma duración del proyecto ha servido para reforzar la impresión de dinamismo en la museística actual. De entrada, el guión ya representa un pacto entre los distintos intereses que lo sostienen: las autoridades políticas, el empresariado del sector, los gestores culturales —públicos o privados—, los destinatarios del equipamiento —entre los que tiene un gran peso el público escolar— y los propios autores del proyecto. Al mismo tiempo, un objetivo de un museo técnico tendría que ser la adaptabilidad a nuevos contextos, entre los que cabe destacar: los conocimientos que se van acumulando al tema de la exposición, los cambios en los criterios museísticos (y especialmente museográficos) y las nuevas demandas sociales en tiempos de plena aplicación de las nuevas tecnologías de la información y comunicación.
- La ejecución de un proyecto museístico puede contribuir al afán de conocimiento y de investigación sobre un tema determinado, y eso ha ocurrido en el caso de la cintería, como se puede ver en la nota 2, con la aparición de varias publicaciones durante los últimos años.
- Por fin, con tal de asegurar la viabilidad de los proyectos museísticos, es importante trabajar con realismo. En este sentido, es necesario calcular con antelación la dimensión de un equipamiento para no caer en los errores de sobredimensión o de escasez de medios que puedan hipotecar el futuro de la institución.

6. Bibliografía

- CAMPRUBÍ, J. (1990), «La indústria cintera a Manresa (segles XV al XX)». En: *L'activitat industrial a la Catalunya interior. De l'antiguitat als nostres dies. Miscel·lània d'Estudis Bagecs*, 6, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 177-204.
- FERRER i ALÒS, L. (1994), «La cintería en Manresa en el siglo XIX. Industrialización y pequeña empresa». En: NADAL, J.; CATALÁN, J. (eds.), *La cara oculta de la industrialización española. La modernización de los sectores no líderes (siglos XIX y XX)*, Madrid, Alianza Editorial, 225-266.
- FERRER i ALÒS, L. (1998), *170 anys teixint cintes. Indústries Ponsa SA, 1828-1998. Més de 170 anys al servei de la cinteria*, Manresa, Indústries Ponsa, SA.
- FORN i SALVÀ, F. (1995), *De Grober a Grobelàstic, 1890-1984. la continuïtat en la labor empresarial*, Arenys de Munt, Matas i Aremuns, SA.
- MUSET i PONS, A. (2002), *Una empresa sedera catalana del segle XVIII. Ignasi Perera i Cia, de Manresa*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, col·lecció «Quaderns», nº 16, 124 p.
- OBIOLS QUINTO, J. Ma. (2002), «La construcció de maquinària per a la cinteria a Manresa (segle XX)». En: VIRÓS, L. (cur.), *La indústria tèxtil. Actes de les V Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya (Manresa, 2000)*, Barcelona, Enginyers Industrials de Catalunya i Marcombo-Boixareu eds., 83-91.
- OLIVERAS i SAMITIER, J. (2002), «La cinteria entre la història industrial i el patrimoni». En: VIRÓS, L. (cur.), *La indústria tèxtil. Actes de les V Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya (Manresa, 2000)*, Barcelona, Enginyers Industrials de Catalunya i Marcombo-Boixareu eds., 33-53.

- PERRAMON CASASAYAS, M. (1962), *La fabricación de cintas de seda en Manresa*, Manresa, ed. de l'autor.
- SARRET i ARBÓS, J. (1923), *Història de la indústria, del comerç i dels gremis de Manresa*, Manresa, Impremta de Sant Josep.
- SOLÀ PARERA, À. (2004), *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, Col·legi d'Enginyers Tècnics Industrials de Manresa y Demarcació de la Catalunya central de l'Associació/Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, col·lecció «Història Industrial del Bages», n° 1, 296 p.
- VILA, R.; VIRÓS, L. (2001), «Cambio técnico y conflicto social en la industria de las cintas de algodón (Manresa, 1890-1919)». En: ARENAS, C.; FLORENCIO, A.; PONS, J. (eds.), *Trabajo y relaciones laborales en la España contemporánea*, Sevilla, Mergablum edición y comunicación, 505-520.
- VIRÓS, L. (1998), *Guió del Museu de la Tècnica i de la Cinteria a Manresa*, Manresa-Terrassa, documento interno inédito del Museu de la Tècnica de Manresa.
- VIRÓS, L. (2000), «El Museu de la Tècnica de Manresa, un projecte en marxa». *Dovella. Revista cultural de la Catalunya central*, n° 69, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 9-13.
- VIRÓS, L. (2001), «Perramón & Badía, 75 anys d'aventura empresarial». En: GUILLAMON, J.; VIRÓS, L., *Perramón & Badía, 1926-2001*, Manresa, Perramón i Badía, 37-87.
- VIRÓS, L. (2002), «El teler de cintes múltiples a Manresa: un cas de transferència tecnològica». En: VIRÓS, L. (cur.), *La indústria tèxtil. Actes de les V Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya (Manresa, 2000)*, Barcelona, Enginyers Industrials de Catalunya i Marcombo-Boixareu eds., 57-72.
- VIRÓS, L. (2003), «La tecnología de la cinteria durant l'autarquia». En: BATLLÓ, J.; BERNAT, P.; PUIG, R. (coords.), *Actes de la VII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica, (Barcelona, 14, 15, 16 i 17 de novembre de 2002)*, Barcelona, Societat Catalana d'Història de la Ciència i la Tècnica (filial de l'Institut d'Estudis Catalans), 459-465.

DOCUMENT NÚM. 2:

1r ARTICLE PUBLICAT AL

*Butlletí d'Arqueologia Industrial i de Museus de
Ciència i Tècnica*

(número: 59, maig de 2005)

LA REHABILITACIÓ DE L'ESCORXADOR DE MANRESA

L'escorxador de Manresa està format per un conjunt d'edificis repartits en una parcel·la irregular situada a tocar del nucli urbà, però a una certa distància ara fa 100 anys, en el moment de la seva construcció. El conjunt es compon de naus d'una sola planta, desdobladades en tres cossos de diferents alçades per facilitar-ne la ventilació i la il·luminació. La més gran és la que s'ha rehabilitat i és l'objecte d'aquest escrit.

El context d'aquesta construcció és el període de la Segona Revolució Industrial, que va provocar un augment espectacular de la població de les ciutats al final del segle XIX, al mateix temps que comportava tota mena de mancances i provisionalitats en els serveis –especialment en la higiene i la sanitat públiques– que es van haver de superar amb la construcció d'equipaments. Així, a Manresa durant aquest període es van construir els Dipòsits Vells i els Nous d'aigua, la xarxa de distribució, el nou cementiri, la primera xarxa de col·lectors i clavegueram... i un nou escorxador amb capacitat suficient i amb unes condicions higiènicosanitàries que limitessin els risc d'infecció en el consum de carn, cada vegada més popular entre la població de final del segle XIX.

Des de la dècada de 1880, l'Ajuntament ja plantejava el trasllat i l'ampliació de l'antic escorxador municipal, que estava situat a l'interior de la ciutat i que molestava força el veïnat. Després d'algunes mesures temporals, com matar els porcs en un edifici provisional als afores de la ciutat, es va decidir la construcció d'un nou edifici que no es va poder fer fins al 1908. Fins al 1992 ha funcionat com a escorxador d'ovins.

El 1906 l'Ajuntament n'encarregà el projecte a l'arquitecte municipal, Ignasi Oms i Ponsa, un dels principals artífexs de l'arquitectura manresana d'aquell temps, que es trobava en una etapa de maduresa artística i de plenitud creativa.

L'edifici era de grans dimensions i ocupava el centre d'una illa irregular, que Oms va tractar amb criteris de simetria. L'obra va quedar inacabada per falta de pressupost.

Es pot qualificar d'obra molt reeixida si es té en compte la funció d'escorxador que havia de tenir. Justament aquest fet és el que ara ha permès la seva reutilització com a Biblioteca Universitària de Manresa, ja que s'ha rehabilitat un edifici que en el seu moment ja era molt ambiciós i amb un tractament estètic postmodernista molt propi de l'arquitectura d'Ignasi Oms. La construcció té els murs de pedra irregular i està perfilada en maó vermell, amb finestres altes partides en tres cossos, amb persianes de fusta fixes que permetien tant la ventilació com el pas de la llum (vegeu imatge 1) i els espais interiors separats per gelosies de fusta. Tot això acompanyat d'elements decoratius vistosos propis de l'estil postmodernista d'Oms. Així, les dues façanes tenen grans finestrals triples separats per pilars i plafons amb relleus escultòrics i la porta està emmarcada per dos pilars amb capitells. A l'interior hi destacaven les esveltes columnes adossades de maó vermell, amb uns anells i uns grans capitells de pedra que aguantaven la base d'unes lleugeres encavallades de fusta reforçades amb tirants de ferro (vegeu imatge 2).

La valoració d'una rehabilitació d'aquest tipus és sempre delicada, perquè assistim a la dialèctica entre estètiques, tecnologies i funcionalitats molt diferents, que s'han aplicat amb una diferència d'un segle. No obstant, i a risc de caure en un debat poc profitós entre els defensors de mantenir la integritat estètica dels edificis antics i els partidaris d'adaptar-los al màxim a la seva nova funció, manifestem tot seguit unes valoracions sobre la rehabilitació.

Des del punt de vista de la funcionalitat, l'obra de l'arquitecte Jordi Granell i dels seus col·laboradors de Fargas-Rovira Arquitectes, SL ha estat impecable. S'ha consolidat l'estructura de l'edifici, pensada per a uns usos i uns pesos diferents, i

s'ha reforçat amb la construcció d'un altell central, que compartimenta l'espai en alçada, ofereix els espais necessaris al nou equipament –punts de lectura i exposició de llibres– i permet assegurar-ne l'estructura (vegeu imatge 3). Aquesta intervenció s'ha fet amb formigó vist, amb una estètica austera que es diferencia clarament de l'obra original.

Des del punt de vista estètic, la restauració esdevé més discutible. El canvi de funció de l'edifici ha comportat grans diferències en la percepció dels espais interiors. On abans hi havia una gradació dels marrons, vermells i grisos de la fusta de gelosies i encavallades, del maó i de les teules i de la pedra, ara s'ha convertit en un univers de blancor que no ha perdonat ni un d'aquests materials (vegeu imatge 4). Els arquitectes responsables argumenten que l'ús del blanc permet l'ambient de lluminositat i tranquil·litat que precisa l'espai d'una biblioteca –som testimonis de que s'hi pot arribar a llegir, a ple dia, amb els llums apagats– i que, a més, s'estalvia energia. No obstant, el contrast entre el present i el passat de l'edifici és enorme. Si comparem entre les imatges noves i velles, sembla que la pèrdua més important és el de l'antic sistema d'encavallades de fusta amb tirants de ferro. S'argumenta que, almenys en part, estaven podrides, però l'opció que s'ha pres per unes noves encavallades de fusta (pintades de blanc) més simples, sembla una pèrdua i un canvi força important en l'estètica de l'edifici. Només per motius pressupostaris es pot justificar aquest canvi d'estètica cap a la simplicitat, especialment quan s'han conservat els antics tirants de ferro i se n'hi ha instal·lat de nous entre les encavallades.

L'Ajuntament anuncia una futura restauració de la façana, tot i que la conservació de l'anterior, amb els desgastos naturals del seu ús, sembla que és una de les opcions encertades de la rehabilitació. Exteriorment, doncs, s'ha actuat molt poc en l'edifici que, bàsicament ha sofert un canvi d'orientació en els accessos, ja que la porta secundària s'ha convertit en la principal. També cal valorar positivament la instal·lació de la centraleta elèctrica fora de l'edifici principal, en una discreta i funcional edificació de formigó.

Així, de cara a futures actuacions, caldria esperar que les façanes no patissin alteracions o modificacions i que es completi amb dignitat la urbanització dels espais exteriors d'aquesta expansió de la nova zona universitària de Manresa. Però sobretot, si és possible, quan es plantegi la rehabilitació de la nau germana (però una mica més petita) que es conserva al costat d'aquesta, s'hauria de fer un esforç per respectar més fidelment l'estètica original dels espais interiors. Cal dir que el seu estat de conservació és similar al que s'ha rehabilitat i que encara s'és a temps de recuperar-lo dignament.

Lluís Virós i Pujolà

(Els materials per a la realització d'aquest article procedeixen d'una recerca desenvolupada gràcies a una llicència d'estudis retribuïda concedida pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya, DOGC núm.: 4182 de 26.7.2004)

IMATGES

1. Vista de l'antiga façana principal després de la rehabilitació, abril de 2005.
2. Detall de les columnes, gelosies, capitells, finestres i encavallades originals (foto de Teresa Llordés a *Cent elements del patrimoni industrial a Catalunya*)
3. Vista actual de l'interior amb les noves encavallades.
4. Detall de les gelosies i les finestres.

DOCUMENT NÚM. 3:

2n ARTICLE PUBLICAT AL

*Butlletí d'Arqueologia Industrial i de Museus de
Ciència i Tècnica*

(número: 59, maig de 2005)

LA FÀBRICA NOVA DE MANRESA, UN RECINTE INDUSTRIAL A PUNT DE DESAPAREIXER

Història

La fàbrica nova és un recinte industrial emmurallat d' uns 60.000 m² que pertanyia a l'empresa Textiles Bertrand Serra SA, que ha estat sens dubte una de les més grans de Catalunya. El grup havia mantingut més de deu fàbriques en funcionament, d'entre les quals cal destacar la de Manresa i la del Prat Vermell a Sants.

El recinte, per ordre cronològic, es compon d'una gran nau de dos pisos construïda el 1894, d'una nau encara més gran acabada el 1925, de 5 edificis fabrils de diferents mides construïts entre els anys 40 i els 70 del segle XX, dos grans magatzems, una centraleta elèctrica i una manyeria. A més, hi ha un "xalet" per a residència dels amos i administració, un edifici que conté oficines, servei mèdic i escola maternal i un altre adossat per a convent de les monges encarregades de l'escola. Els diferents edificis estaven units per carrers i comunicats per passadissos subterranis. Fora del recinte i davant la porta d'entrada hi ha un grup d'habitatges per a treballadors i tècnics.

El conjunt està situat prop de l'actual centre urbà de Manresa (quan es va començar a construir era als afores). Va tancar portes el 15 de març de 1989.

El significat històric de la fàbrica és molt gran a la ciutat. Des de la seva construcció, i amb les diferents ampliacions, ha estat l'empresa més important del centre de Catalunya, la que més gent ha ocupat i el lloc on s'han viscut els conflictes laborals més significatius dels darrers 120 anys. Tot i ser un recinte tancat a la majoria de ciutadans, ha estat l'escenari del treball de milers d'obreres i centenars d'obriers de tres o quatre generacions. Des del punt de vista tècnic i econòmic, ha estat el primer gran vapor de Manresa, mogut per la màquina més ambiciosa de la Catalunya de final del segle XIX, amb 600 cavalls de potència, vuit calderes i dues grans xemeneies. A partir de 1925, amb la coneguda pròpiament com a "fàbrica nova", es va convertir en el conjunt fabril tèxtil més gran del país. Llavors va començar a funcionar amb electricitat subministrada per Energia Elèctrica de Catalunya, empresa participada pels mateixos Bertrand.

Als anys 70, amb la crisi del petroli i el procés d'integració a la Comunitat Europea posterior al franquisme, va deixar de ser competitiva i va viure una lenta agonia marcada per les reduccions de plantilla i les reconversions. Va deixar un gran deute a Hisenda i a la Seguretat Social, que es van convertir en propietaris de la finca. L'enorme solar que ocupava va esdevenir un problema urbanístic en relació a la poca empenta edificadora de la ciutat durant els anys posteriors a la crisi de 1992. Per això, no va ser fins al 2000 que, a través de subhasta pública, va anar a parar a mans de la immobiliària Sacresa.

Situació actual

Durant els darrers anys a Manresa està vivint un «boom» edificador a causa del baix cost relatiu de l'habitatge en relació a l'àrea metropolitana de Barcelona i al Vallès Occidental.

Sacresa ha estat pactant amb l'Ajuntament de Manresa l'edificabilitat, la proporció de sòl públic que hi quedarà i els elements patrimonials que es conservaran. El resultat d'aquesta negociació ha estat que el 70% dels espais passaran a ser públics, amb la creació de zona verda. S'hi edificarà una torre de tretze pisos i baixos que es preveu dedicar a hotel i a oficines, un edifici adossat a la nau principal de la fàbrica dedicat a oficines, comerç i restauració, un pavelló esportiu semisoterrat, tres blocs de 88

habitatges de protecció oficial i tres mòduls d'uns 10 pisos d'alçada amb un total de 312 habitatges de preu lliure.

Valor patrimonial, una qüestió d'estructures

Pel que fa a les edificacions industrials, sols es mantindrà l'espectacular fàbrica dels anys 20, que forma part del patrimoni protegit de la ciutat, però només se'n conservarà els murs exteriors, ja que a sota s'hi excavarà un aparcament per a uns 600 vehicles i això obliga a enderrocar-ne l'estructura interna i la coberta.

Malgrat aquesta conservació parcial de l'edifici principal, el recinte té altres valors patrimonials que es perdran, com l'urbanisme industrial i l'estructura de les dues grans fàbriques.

Amb l'enderrocament del recinte murallat i de la major part dels edificis es perdrà un sistema de carrers reticular en funció de les necessitats de la producció, format per dos carrers transversals i quatre de travessers, que es van anar fent a mida que augmentava el número d'edificis fabrils.

El més important dels que s'enderrocarà és la primera fàbrica, o «fàbrica del Remei» obra de Josep Arola, realitzada entre 1893 i 1894, quan es va convertir en la fàbrica més gran de Manresa. Es tracta d'una gran nau rectangular d'uns 100 m de llargada i uns 30 d'amplada, amb planta baixa, pis i golfes sota teulada. No té elements decoratius molt destacats: els murs exteriors són d'una combinació de pedra irregular i línies de maó en el què destaquen la gran quantitat d'obertures simètriques que permetien treballar amb llum natural. El que és realment interessant es l'estructura que aguanta l'edifici, d'una gran lleugeresa, que permet l'aprofitament útil de tota la superfície construïda. El pes de tot l'edifici i de la immensa teulada descansa sobre els murs exteriors i un conjunt de columnes de fosa –amb forats per als embarrats– unides per bigues de ferro laminat. La planta baixa té tres alineacions de columnes i entre les bigues hi ha un sistema de revoltos d'obra que aguanten el primer pis (vegeu imatge 1). Aquest només té una alineació de columnes que aguanten un sostre de taulons de fusta tapat per encanyissat enguixat (vegeu imatge 2). Les golfes, doncs, tenen un terra de fusta i la teulada es sosté sobre una gran estructura d'encavallades que es recolza en les bigues del primer pis (vegeu imatge 3).

L'edifici més gran i modern, l'anomenada «fàbrica nova», és obra de l'arquitecte Salvador Viñals, molt conegut a la Barcelona de principi de segle XX. És més ambiciós, d'uns 150 m per 50, s'apropa a l'Art Déco, però també destaca per mantenir una arquitectura industrial eclèctica que aprofita grans espais i la llum natural de grans finestres, en aquest cas ordenats en forma de finestres triples (vegeu imatge 4). Com l'edifici anterior, aquest també és de dos pisos i golfes amb una estructura gairebé idèntica: planta baixa amb tres alineacions de columnes (en aquest cas, més altes i de ferro laminat en forma d'”I”) que aguanten el sostre per mitja de voltes de maó (vegeu imatge 5); el primer pis també té una sola alineació central de columnes que sosté el lleuger terra de fusta de les golfes (vegeu imatge 6). A diferència de l'edifici més antic, en aquest hi ha dues teulades a dues aigües, a causa de la formidable extensió a cobrir. També es recolzen en estructures d'encavallades lleugeres de ferro laminat.

Així doncs, com a característiques comunes de les dues construccions, trobem una lleugera estructura que perd pes a mesura que puja i que distribueix molt equilibradament les forces de la teulada i una gran quantitat de finestres que permeten treballar a l'interior amb molta llum natural. Les diferències són sobretot les proporcions, molt més grans a la fàbrica nova, tant en superfície com en alçada.

Una altra de les edificacions de valor patrimonial és la que encabia l'escola maternal, construïda entre la dècada dels 40 i la dels 50, amb unes instal·lacions dignes de les

escoles actuals. El seu enderroc es justifica en una desviació del traçat del carrer que permetrà una millor connexió en la trama viària de la ciutat.

Valoració

El resultat d'aquesta actuació ens deixa una sensació agredolça. Des del punt de vista ciutadà cal valorar la sortida del túnel d'un projecte urbanístic que ajudarà a vertebrar el centre de Manresa, una ciutat prou anàrquica i descompensada, lligant diversos barris perifèrics al centre de la ciutat.

No obstant, hi ha unes queixes que no es poden menystenir. Des del punt de vista del patrimoni industrial és una llàstima la pràctica desaparició de tots els elements propis del recinte industrial. Si bé la nau que es conserva és la més espectacular, a la pràctica se'n destruirà l'estructura i només es conservarà la part exterior. No és la pitjor solució, però a altres llocs d'Europa i del continent americà s'han sabut reconvertir grans espais industrials sense malmetre'ls tant. Cal alegrar-se de la conservació d'una part del patrimoni, ja que segurament fa 15 anys no s'hagués aconseguit ni això per manca de sensibilització a l'entorn del valor de la indústria, però potser, si aquest procés s'hagués produït més recentment (amb les actuals perspectives de creixement de la ciutat i amb algunes altres obres importants ja finançades) se n'hagués pogut preservar una part més important, com l'edifici de la fàbrica nova complet.

A pesar d'aquestes crítiques, cal destacar la gestió dels serveis d'urbanisme municipals, que han aconseguit que es faci un estudi detallat de tots els edificis del recinte industrial –amb reportatge fotogràfic, planimetria actualitzada i una maqueta– i han aconseguit preservar una part del patrimoni industrial ciutadà. Cal destacar també que, a petició de l'AMCTAIC, l'ajuntament de Manresa ha encarregat a l'arquitectessa Lucía Juárez i a l'historiador que signa aquest escrit, un informe complementari sobre els valors patrimonials del conjunt, que aprofundeix encara més en l'estudi anterior i proposarà la preservació i l'estudi arqueològic de determinades parts del conjunt. Ara, el seu enderroc és imminent i cal córrer per salvar-ne la memòria.

(Els materials per a la realització d'aquest article procedeixen d'una recerca desenvolupada gràcies a una llicència d'estudis retribuïda concedida pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya, *DOGC* núm.: 4182 de 26.7.2004)

IMATGES

1. Vista aèria del conjunt industrial en una foto dels anys 40. Hi destaca, a l'esquerra, el gran edifici de la fàbrica nova i, a la dreta, el de la fàbrica del Remei (foto: Arxiu Històric Comarcal de Manresa).
2. Planta baixa de la fàbrica del Remei, amb les columnes de fosa i el sistema de revoltos.
3. Estat actual de la primera planta de la fàbrica del Remei, on s'aprecia el sostre de fusta tapat amb encanyissat (en un estat de conservació deplorable) i l'existència d'una sola alineació de columnes que sostenen el pes de tota la teulada.
4. Sistema d'encavallades metàl·liques de la fàbrica del Remei. La claror de la dreta correspon a un esvoranc de la teulada.
5. Façana principal de la fàbrica nova en el moment de la seva construcció, el 1926 (foto: AHCM).
6. Interior de la planta baixa de la fàbrica nova, on es pot veure les columnes de ferro i el sostre de voltes de maó enguixades

7. Interior del primer pis de la fàbrica nova, amb l'única alineació de columnes que permet l'aprofitament integral de l'enorme espai.

Lluís Virós i Pujolà

DOCUMENT NÚM. 4:

INTRODUCCIÓ HISTÒRICA PER AL TREBALL

*Estudio arquitectónico y patrimonial de la Fábrica
Nova de Bertrand y Serra de Manresa*

de l'arquitecta Lucía Juárez.

(Manresa, juny de 2005)

Introducción:

a. Importancia histórica de la Fábrica Nova de Manresa

La Fábrica Nova era (hasta su demolición en 2006) uno de los complejos fabriles algodoneros más grandes de España y el más importante del centro de Cataluña. Las industrias pesadas como la siderúrgica o la química, por su propia función, implican la construcción de edificios más ambiciosos, pero en el sector de las industrias de bienes de consumo, como el textil, el conjunto de fábricas que nos ocupa ha sido uno de los centros productivos más grandes del país. Su construcción empezó a finales del siglo XIX y, a pesar de los innegables valores arquitectónicos que posee (que se destacan en otro apartado de este trabajo), no se ha considerado hasta muy recientemente como un posible patrimonio industrial de la ciudad, hasta el punto que solo se ha conservado la nave más espectacular del conjunto.

La Fábrica Nova era propiedad de Textiles Bertrand y Serra SA, una gran empresa que llegó a mantener numerosas plantas en funcionamiento, especialmente entre los años veinte y sesenta del siglo XX. Surgió como resultado de la unión matrimonial entre Manuel Bertrand Salsas y Flora Serra Casanova en 1878, hijos de dos importantes sagas empresariales que habían protagonizado los inicios de la industrialización catalana desde finales del siglo XVIII.⁷ Ambas eran propietarias de fábricas de estampados y acabados de algodón localizadas en Barcelona o en sus alrededores y los Bertrand ya mantenían en régimen de alquiler una modesta fábrica de tejidos en la ciudad de Manresa.⁸ Manuel Bertrand, educado en Francia e hijo de oriundos del país vecino, tomó las riendas de la empresa de los Serra –su padre y hermanos mantuvieron la empresa J. y J. Bertrand por separado– y empezó una enorme expansión que situó a la compañía, entonces denominada Serra y Bertrand, en los primeros puestos de la industria textil catalana y española. La inversión más ambiciosa que realizó fue la construcción de la Fábrica Nova en Manresa para producir hilados y tejidos destinados a sus factorías de acabados, como la del Prat Vermell en Sants (actualmente forma parte de Barcelona) y para vender a otras empresas.⁹

Así pues, Manuel Bertrand llegó a la integración vertical del ciclo completo del algodón, un proceso en el que la fábrica de Manresa resultaba fundamental. Serra y Bertrand pudo beneficiarse de la neutralidad española en la Primera Guerra Mundial y, poco después, vivió un espectacular crecimiento con la adquisición de varias fábricas en Manresa o en su comarca, la construcción en 1925 del gran edificio fabril que se mantiene en el recinto de la Fábrica Nova de Manresa (de 155 x 55 m) y con la creación de nuevas empresas en otros puntos de España como la fábrica de La Macarena en Sevilla.¹⁰ En plena

⁷ La primera historia familiar se escribió por encargo de los Bertrand (Aliberch, 1952) y más tarde fue retomada por el sociólogo McDonogh (1989) y por el economista Cabana (1993), el gran divulgador de la historia industrial catalana.

⁸ Solà (2004) p. 162, 227 y 239.

⁹ Para los inicios de la construcción véase Ferrer (2004) y, especialmente, Oliveras (1986).

¹⁰ La expansión de la empresa, que en los años cuarenta llegó a comprar la famosa Colonia Güell, puede verse en Aliberch (1952), AA. DD. (1945) y Cabana (1993).

posguerra, entre los años cuarenta y cincuenta, se levantaron seis edificios nuevos y a principio de los setenta tres más.

A lo largo del tiempo Bertrand y Serra se ha caracterizado como una empresa de avanzada por la introducción de la tecnología más moderna. La Fábrica Nova fue el primer gran vapor de Manresa, movido por una máquina de 600 caballos, y a partir de los años 20 introdujo la electricidad como fuente de energía con un cierto retraso a causa de que las empresas locales no podían suministrar la cantidad de fluido que demandaba la empresa.¹¹

A pesar de haberse conformado en un recinto cerrado a la mayoría de los ciudadanos, la fábrica ha sido escenario de trabajo de miles de mujeres y hombres de muchas localidades de la comarca de Bages de diferentes generaciones. Desde su construcción en 1894, ha sido la fábrica más importante del centro de Cataluña en número de obreros (más de 2.000) y en capacidad productiva, y en ella se han vivido los conflictos laborales más importantes de los últimos 120 años. Gracias a sus constantes ampliaciones, la empresa ha mantenido su posición de vanguardia en la industrial comarcal a lo largo de casi un siglo. Después de 95 años de funcionamiento la Fábrica de Bertrand y Serra cerró sus puertas el 15 de marzo de 1989.¹²

En Julio de 2004, después de un período de abandono y desmantelamiento, el Ayuntamiento de Manresa hizo pública a través del boletín oficial la aprobación inicial del Plan Especial de la Fábrica Nova. Este plan urbano actúa directamente sobre el conjunto industrial textil de Bertrand i Serra, que ocupa 60.000 metros cuadrados del recinto amurallado. Si bien en 1894 quedaba hacia las afueras del núcleo antiguo de la ciudad, el crecimiento urbano lo ha reubicado hasta dejarlo en un lugar estratégico, en el límite entre el centro histórico y los barrios de Vic-Remei, Sagrada Familia y Escodines, barrios de expansión de los años sesenta y setenta del siglo XX que están terminando su desarrollo urbanístico en estos momentos. En el plan se preveía la demolición de 22 de los 23 edificios que componen el conjunto industrial de Bertrand y Serra de Manresa. Se planea la rehabilitación del edificio más grande como centro comercial y aparcamiento, la implantación de edificios de viviendas (el 20 % de ellas protegidas), un hotel, un pabellón polideportivo y una gran área destinada a parque.

El Área del Territorio del ayuntamiento solicitó a Sacresa –la empresa constructora que se ha adjudicado el proyecto– un trabajo de documentación del conjunto industrial existente antes de su demolición. Una vez realizado el mismo, lo dejó consultar a la Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d'Arqueologia Industrial de Catalunya (AMCTAIC), una entidad ligada al Museo y al Colegio de Ingenieros

¹¹ Sobre la instalación del vapor véase Perarnau (1996) y sobre el proceso de implantación de la electricidad Alayo (2000) y Camprubí (1996).

¹² Sobre la crisis de la empresa véase Viader (2002) y Fuster; Graner; Sardans (1995).

que tiene como objetivo la protección del patrimonio industrial catalán. Si bien el trabajo había sacado a la luz documentación de gran valor, la comisión de patrimonio de la Asociación consideró importante ampliar la descripción arquitectónica del conjunto, hecho que dio origen a este trabajo.

b. El abordaje del trabajo:

En mayo del 2005 comenzaron las visitas al recinto de la Fábrica Nova. El trabajo de campo y de documentación, que se pretendía realizar en pocas semanas, se convirtió en un sinfín de visitas que sirvieron para recorrer los espacios del recinto –incluso los subterráneos– y captarlos en fotografías que documenten el conjunto. Entendimos rápidamente por qué a los nuevos técnicos que trabajaban en la Fábrica Nova se les entregaba un plano de ubicación de todo el recinto, nosotros también lo necesitamos. Nos sumergimos en un complejo conjunto de edificios abandonados de lo que fue la fábrica textil más importante de Manresa. Tomamos registros fotográficos de los vestigios que quedaban, ya sin máquinas ni empleados, testimonios mudos de lo que fue la empresa y que están ahora han sido registrados como las últimas instantáneas anteriores a la demolición.

La tarea de registrar y transmitir es lo más valioso de este trabajo. Intenta convertirse en un testimonio de la agonía de sus últimos días, pero también de un pasado esplendoroso. Imágenes que intentarán, con esfuerzo, conservar este patrimonio de otra manera. No se trata de un trabajo de catalogación de un bien mueble o inmueble, ni de propuestas de intervención o de restauración edilicia. Aunque nos es grato remarcar que gracias al trabajo ya se pudieron salvar una importante documentación y algunos elementos arquitectónicos que quedaron bajo custodia del Archivo Comarcal de Manresa y del Museu de la Tècnica de Manresa respectivamente. Ante la demolición inminente del Conjunto, nos queda como alternativa conservar su imagen y mantener este patrimonio en la memoria.

También pensamos que nuestro trabajo ayudará a manifestar la necesidad de realizar estudios sobre el patrimonio cultural como reflejo de una cosmovisión, de una forma de pensar de un tiempo, de un lugar, antes de determinar su demolición, y no cómo última instancia de conservación, de salvaguarda, como en este caso. Este tipo de estudios son los que podrían entrar dentro de la conservación preventiva, y no tratar de prevenir el olvido total, que es lo que sucede con aquellos lugares que desaparecen sin aviso, sin registros, como fantasmas que nunca existieron. Así, el peor crimen contra el Patrimonio Cultural, es el olvido. Frente a esto, nos encontramos con la posibilidad de refrescar la memoria colectiva, de guardar este patrimonio en algún lugar más seguro para poder conservarlo.

Como decíamos, este trabajo comenzó en mayo de 2005 y su descripción arquitectónica corresponde a lo que se percibía en Julio del mismo año, antes de la demolición de 22 edificios del conjunto fabril. La complejidad y diversidad de los edificios que componen el conjunto ha comportado que para la descripción de los mismos se tuviera que seguir un esquema que permita al menos conocer la ubicación,

función, autor y año de construcción a través de una ficha técnica que acompaña la descripción de cada edificio. Las dimensiones son estimativas y descifradas según los planos facilitados por Raquel Valdenebro¹³ y otros que se pudieron consultar directamente en el Archivo Comarcal de Manresa y en el Archivo Administrativo del Ayuntamiento.

También se ha establecido una numeración arbitraria para cada edificio, con el mismo fin de ordenar el trabajo. Es difícil organizar cronológicamente las fichas ya que la mayoría de los edificios fabriles han sufrido paulatinas modificaciones en el tiempo, algunas de mucho alcance. Sin embargo, se presenta un esquema con algunas fechas representativas para mayor entendimiento de la evolución constructiva del conjunto industrial.

PLANO NUMERADO Y "CRONOLOGICO"

Siguiendo el orden del plano numérico, se describe cada edificio que se encuentra dentro del recinto amurallado, teniendo en cuenta las diversas tipologías, medidas y funciones que conforman un ejemplo paradigmático dentro de la arquitectura industrial y define un patrimonio cultural de gran valor.

¹³ A la que agradecemos el acceso a su trabajo (Valdenebro, 2005) y a las copias de varios planos antiguos que estaban en manos del Arxiu Comarcal de Manresa y que fueron recompuestos digitalmente por su compañero en la empresa Arqueociència David Olivares, al que agradecemos asimismo la cesión de su trabajo, de una gran calidad técnica.

DOCUMENT NÚM. 5:

COMUNICACIÓ PRESENTADA A LES:

SEGONES JORNADES EDUCACIÓ-ARXIUS:
«DEMOCRÀCIA, CIUTADANIA I ARXIUS»

(Barcelona, 6 i 7 de setembre de 2005)

SEGONES JORNADES EDUCACIÓ-ARXIUS:
«DEMOCRÀCIA, CIUTADANIA I ARXIUS»
BARCELONA, 6 I 7 DE SETEMBRE DE 2005

Àmbit 2: **Recuperació de la memòria. Didàctica de la història i arxius**

«Indústria, patrons i obrers», una proposta didàctica de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa

Raquel Martín Expósito, IES Guillem Catà, Manresa (Bages)

Jordi Torner i Planell, director de l'AHC de Manresa (Bages)

Lluís Virós i Pujolà, IES Miquel Bosch i Jover, Artés (Bages)¹⁴

INTRODUCCIÓ

La present comunicació exposa un projecte d'activitat que estan preparant els autors com a col·laboració entre l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa i el professorat de secundària. Consisteix en l'elaboració d'uns materials en base a documentació original facilitada per l'Arxiu, que s'està complementant amb un material didàctic elaborat pels professors i tenint en compte les necessitats d'aprenentatge de l'alumnat. Actualment aquest projecte està en fase d'elaboració i per això aquí se n'exposa bàsicament els objectius, la metodologia i la mecànica de funcionament del treball, així com uns primers exemples de les activitats proposades. La nostra intenció és la confecció d'uns dossiers adaptats a aspectes molt concrets que serveixin perquè l'alumne adquireixi una mecànica en el treball de les fonts documentals. Un segon estadi seria la seva publicació com a mitjà per assolir una major difusió i, també, per promoure l'intercanvi d'experiències.

Les activitats socials i culturals han esdevingut un aspecte fonamental en els arxius. Bàsicament, ho podríem argumentar a través de dos elements: primer, la seva assumpció

¹⁴ La part de treball de Lluís Virós ha estat possible gràcies a una llicència retribuïda concedida pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya (DOGC núm.: 4182 de 26.7.2004).

com una funció cada cop més valorada i que ha anat adquirint una major importància, al llarg d'aquests darrers anys; segon, des de l'òptica dels arxius, la col·laboració amb centres d'ensenyament i la utilització didàctica de les fonts documentals obren moltes possibilitats a nivell pedagògic emperò, també, en la valoració social del patrimoni documental. En definitiva, hem d'analitzar les activitats pedagògiques com un apartat en la política global dels centres arxivístics.

En les anteriors jornades¹⁵ proposàvem una tipologia dels actes de difusió prenent com a eix el públic al qual va adreçat:

1. Les activitats obertes a tots els públics (exposicions, algunes conferències...)
2. Les accions adreçades a un sector de la societat però obertes al seu conjunt. Es tracta de jornades o cursos amb un important grau d'especialització.
3. Les actuacions realitzades per a un col·lectiu concret i, en aquest context, situem el món de l'ensenyament.

L'objectiu és apropar l'alumnat al món dels arxius. Aquest objectiu implica un seguit d'aspectes molt més concrets:

- coneixement dels arxius com a centres dipositaris de les fonts primàries
- coneixement de les principals tipologies dels fons documentals (hemeroteca, fotografia, protocols notariais, fons personals, col·leccions...)
- endinsar-se en l'ofici d'historiador
- desenvolupament d'un esperit crític

Així, al mateix temps, que s'analitzen els documents, diaris... s'intenta proporcionar als alumnes unes nocions bàsiques emperò fonamentals, per poder-se moure amb comoditat en futures recerques. Alguns dels conceptes que considerem que cal assenyalar són: arxiu, fons documental, quadre de fons, quadre de classificació, inventari, signatura sistemàtica, signatura topogràfica, etc.¹⁶

¹⁵ Torner (2002).

¹⁶ Com a referència utilitzaríem la *Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC)*, que es pot veure a AA. DD. (2005). La seva versió provisional va ser presentada el maig del 2005 a Terrassa.

Des del punt de vista de l'educació secundària, enfoquem aquests materials perquè siguin utilitzats al segon cicle de l'Educació Secundària Obligatoria (ESO), a tercer o a quart depenent del projecte curricular que utilitzi cada departament didàctic de ciències socials. També es poden utilitzar a l'assignatura d'història del món contemporani de primer de batxillerat, amb l'objectiu d'introduir l'alumnat en el treball d'arxiu amb fonts primàries abans del treball de recerca de segon de batxillerat. D'altra banda, i a conveniència dels centres, aquesta activitat oferida per l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa es pot incloure com a part dels crèdits de síntesi.

Els objectius didàctics a assolir per part de l'alumnat serien:

- Que aprofundeixi en el coneixement d'un tema per mitjà de l'ús de fonts primàries originals.
- Que sigui capaç de seleccionar la informació necessària i relacionar-la
- Que aprengui a resumir-la i a buidar-ne els continguts
- Que a partir d'aquest treball previ sigui capaç d'arribar a unes conclusions que li donin una nova visió del tema seleccionat
- Que aprengui a contrastar informació de procedència diversa amb esperit crític

Des d'un àmbit més general, amb aquesta activitat es vol potenciar els següents objectius d'ús corrent a les programacions didàctiques d'ESO i batxillerat:

- Valoració de la convivència cívica i social dels valors democràtics.
- Formació d'opinió pròpia a partir del conjunt de dades o fets i del coneixement de les interpretacions d'altri
- Defensa dels drets, les llibertats i el patrimoni de la comunitat

TEMES

El projecte a llarg termini contempla el treball de col·laboració de més professors, generalment de geografia i història, amb l'Arxiu Històric Comarcal, però per iniciar aquest camí s'ha triat el tema «Indústria, patrons i obrers» perquè és molt general,

accessible a alumnat amb diferents nivells d'aprenentatge i perquè incideix plenament en els tres apartats bàsics de qualsevol programació didàctica dels nivells a que es destina l'activitat: procediments; continguts; actituds, valors i normes. Una altra de les raons de la tria és que la documentació de la història contemporània és molt més fàcil de fer accessible a l'alumnat d'ESO que la de qualsevol altre període històric. D'entre els diferents tipus de documentació que es proposen a continuació, la premsa és el que sol despertar un major interès entre l'alumnat.

Per més endavant han quedat altres temes com les entitats, organismes i institucions locals, la percepció geogràfica, personatges famosos, família, empreses... i un llarg etcètera, que dependrà dels gustos i motivacions del professorat que acabi col·laborant en el projecte.

En aquesta ocasió s'ha triat el tema de la indústria perquè pot ser treballat des de molts punts de vista (és susceptible d'un treball interdisciplinari que pot anar més enllà de les ciències socials), ha generat molta documentació i molt diversa i és un dels temes recurrents a la comarca de Bages que, com es mostra en alguns treballs recents,¹⁷ és un territori pioner i d'una importància cabdal per entendre la industrialització catalana. De cara als interessos i a les programacions didàctiques que afecten l'alumnat de 14 a 17 anys, s'ha optat per tractar aquest tema tan ampli des de cinc vessants: els patrons, els obrers, el conflicte social, l'empresa i el seu context econòmic, la tecnologia i les fonts d'energia. Tot i que la cronologia del tema abasta els segles XIX i XX, la majoria dels documents que es presenten fan referència als quatre decennis que van de 1880 a 1920 (amb l'excepció del contracte de constitució d'una empresa, que és molt anterior però que té l'avantatge d'haver estat contextualitzat en una obra d'història sobre la industrialització.¹⁸

El dossier didàctic, amb el subtítol més específic de *Manresa fa cent anys: una societat industrial*, està estructurat en dues grans parts, una de metodològica o arxivística i una altra d'històrica i didàctica. A la primera part es treballa bàsicament el coneixement de les fonts que utilitzarà l'alumnat (en aquest cas la premsa, les actes de la Junta Local de Reformes Socials, els contractes de formació d'empreses, les fotografies d'obriers o

¹⁷ Solà (2004).

¹⁸ *Ibidem*.

d'instal·lacions i edificis industrials, plànols d'indústries o d'habitatge obrer, el resultat de les inspeccions de màquines de vapor, pasquins obrers...). De cada tipologia documental es fa una breu descripció que inclou la seva procedència i la utilitat que tenia en el moment que es va produir, el tipus de dades que ens dona i la manera com se'n pot extreure informació (qualitativa, seriada, amb fitxes, amb resums...). En definitiva, contempla els aspectes que hem definit com a objectiu d'apropar l'alumnat a l'arxiu.

La segona part està encapçalada per una breu síntesi del concepte d'industrialització, que no vol substituir el que diuen els manuals escolars a l'ús, sinó que vol introduir el tema a tractar tot relacionant-lo amb les fonts que es treballaran i amb els aspectes més propers a la història del territori de l'arxiu i del previsible alumnat, la comarca de Bages i, en especial, la ciutat de Manresa i els pobles més industrials. Per fer l'activitat més propera a cada centre escolar, s'està valorant la possibilitat d'incloure documents locals de diversos pobles (a escollir en última instància pel professor) sempre que això sigui possible. La resta de la segona part tracta diferencialment cadascun dels cinc temes proposats uns paràgrafs més amunt: el món dels obrers (condicions de vida, de treball, feminització de la mà d'obra, relacions de jerarquia, habitatge...); el món dels Patrons (la vida burgesa, habitatge, relacions socials...); el conflicte social (tant des d'un punt de vista genèric –la lluita entre capital i treball, el concepte de vaga– com concret –les vagues més importants, els locauts, els mecanismes de pressió d'ambdues parts i els mitjans de pacte–;¹⁹ l'empresa i el context econòmic (la constitució de societats, la seva evolució amb el temps, la política comercial proteccionista, el cotó i la industrialització...); i la tecnologia i les fonts d'energia (el vapor i la turbina hidràulica, l'electricitat, el treball amb el teler, amb la màquina de filar).

METODOLOGIA I MECÀNICA DE L'ACTIVITAT

Com s'ha dit, aquesta activitat està pensada perquè formi part del treball d'un crèdit obligatori de ciències socials del segon cicle de l'ESO, d'un tema de primer de

¹⁹ No cal dir que el tractament d'aquest temes es fa des d'un punt de vista neutre o informatiu, ja que és cada alumne qui ha d'arribar a una opinió després de veure la documentació original. En aquest sentit ens hem volgut allunyar de les visions que culpabilitzen els patrons de la situació dels obrers, tant de moda entre una part del professorat i que procedeix d'un pseudomarxisme mal entès.

batxillerat o d'una part d'un crèdit de síntesi. Per això es preveu que la seva duració estigui entre una i dues setmanes (unes sis hores de la matèria).

S'inicia amb un treball previ a l'aula que consisteix en la presentació del tema per part del professorat amb l'ajut dels dossier didàctic fet per l'Arxiu i del manual o dossier que es faci servir habitualment a classe. En aquesta sessió es presenta l'activitat com la possibilitat d'abordar un tema des de la pràctica i de realitzar el treball dins l'aula i a les instal·lacions de l'arxiu Històric Comarcal de Manresa.

La segona sessió, ja a l'Arxiu, consisteix en una visita a la instal·lació en la que els alumnes vegin la funció i la utilitat i les seccions d'un arxiu històric. Posteriorment, es visitarà una petita exposició amb el material original que es farà servir dins l'activitat i es mostrarà als alumnes com es fa la petició de documentació en un arxiu. Ells mateixos ompliran les fitxes de comanda d'acord amb les indicacions del professorat i del dossier didàctic, i el personal de l'arxiu lliurarà als diferents grups de treball unes còpies de qualitat de la documentació sol·licitada.

El treball de l'alumnat, sobre aquestes còpies, es farà a l'aula i consistirà primer en el buidat d'informació per mitjà de fitxes prèviament preparades i publicades al dossier. Aquestes fitxes són de diversos tipus en relació a la classe de documentació a què es refereixin, i contempnen transcripcions, bases de dades en les que cal omplir camps diversos, descripcions guiades amb preguntes per a les fotografies o quadres estadístics per a la documentació quantitativa.

Un cop acabada la recopilació d'informació, a la següent sessió es fa un treball per grups de posada en comú per mitjà d'una guia de qüestions sense resposta inclosa en el dossier didàctic. D'aquesta feina n'ha de sortir un breu treball escrit que es lliurarà al professor responsable de grup i que formarà part de l'avaluació de l'activitat.

Finalment, en una darrera sessió, els grups d'alumnes faran una breu exposició de la part del tema que els ha correspost. Aquesta activitat també formarà part de l'avaluació i es valorarà específicament la capacitat de síntesi i d'anàlisi de la informació obtinguda. Al final d'aquesta darrera sessió es preveu passar a l'alumnat una enquesta de valoració de l'experiència que permeti millorar-ne l'execució en el futur.

Pel que fa a la periodització, es preveu posar en pràctica l'activitat a partir de la prefiguració del dossier didàctic, més o menys a mitjan curs 2005-06. A partir d'aleshores es posarà en pràctica amb grups «pilot» dirigits pels professors que signen aquesta comunicació per tal d'anar polint aspectes metodològics i de funcionament que facin l'activitat més útil als ensenyants, a l'Arxiu i a l'alumnat. Un cop feta aquesta tasca, s'abordarà la publicació del material, en primer lloc en format imprès i, més endavant, s'estudia la possibilitat de mantenir-lo al futur web de l'Arxiu, que està en fase de projecte. En aquest cas es podria arribar a publicar fins i tot les fotografies del material que s'utilitza a l'activitat.

EXEMPLES DE PROPOSTES D'ACTIVITATS:

I. Hemeroteca

1) Fitxa:

Arxiu Comarcal de Manresa

Hemeroteca

Diari: *La Voz Manresana. Periódico Católico de Avisos y Noticias* (1889-1890)

Signatura Topogràfica: G. 115

Activitat: lectura dels diaris dels dies 22-03/ 29-03/ 24-05/ 06-06/ 02-08; tots de 1890.

2) Fitxa:

Arxiu Comarcal de Manresa

Hemeroteca

La Montaña. Periódico Federal (1889-1890)

Signatura topogràfica: G. 61

Activitat: lectura dels diaris: 02-03/ 16-03/ 23-03/ 30-03/ 06-04/ 04-05/ 27-07/ 03-08;
tots de 1890

3) Fitxa:

Arxiu Comarcal de Manresa

Hemeroteca

El Eco Posibilista. Órgano del Partido Republicano Gubernamental del Distrito de Manresa (1885-1891)

Signatura topogràfica: G.73

Activitat: lectura dels diaris: 02-03/ 09-03/ 16-03/ 23-03/ 30-03/ 06-04/ 13-04/ 20-04/
27-04/ 04-05/ 29-07/ 17-08/ 07-09/

L'alumne haurà de recollir quina informació ens dóna sobre la vaga de 1890 i fer-ne un resum. S'aniran plantejant un seguit de qüestions: la informació que ens dona va acompanyada d'opinions; apareix en un lloc destacat del diari o pel contrari de forma secundària; llenguatge que utilitza, titulars ...

També se'ls hi facilitaria un diari sencer per fer una primera aproximació a la seva línia periodística. Cada grup exposaria el tema segons el diari que hauria treballat. I al final el professor exposaria el tema.

II. Fons municipal

Fitxa 1

Arxiu Comarcal de Manresa

Fons documental de la Ciutat de Manresa

Llibre d'Actes de la Junta Local de Reformes Socials (1908-1914)

Activitat: lectura de les actes del 26 de novembre de 1908; 30 de gener i 30 de març de 1911,

A través de la lectura de les actes l'alumne haurà de veure quines competències exercia la institució, la formació de les juntes, la problemàtica que era objecte de la seva preocupació... ?

Servirà per introduir la problemàtica social en el món del treball a començaments del segle XX.

III. Fons notarial

Fitxa 1:

Arxiu Comarcal de Manresa

Fons notarial

Notari Gaietà Mas. Manual de 1815

Sig. Topografica 5548

Constitució d'una societat. Quins elements es contemplen, quins elements es poden extreure del funcionament d'una societat

BIBLIOGRAFIA

- AA. DD. (1999), *Dona i treball tèxtil. Sabadell, 1900-1960*, ed. Museu d'Història de Sabadell, Sabadell, 132 p.
- AA. DD. (2005), *Norma de descripció arxivística de Catalunya (NODAC). Versió provisional*, Direcció general del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya i Associació d'Arxivers de Catalunya, Terrassa.
- CABANA i VANCELLS, F. (1991), *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya (vol. 2): Cotoners; i (vol. 3): llana, seda, gènere de punt, lli, jute i acabats*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- COMAS, Francesc; SERRA, Josep A.; SERRA, Joan M. (1994), *Guia didàctica de la industrialització*, suplement de la *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, núm. 6, Centre d'Estudis del Bages, Manresa.
- ENRECH, Carles (2003), *El Pla contra la Muntanya. La crisi de la indústria tèxtil del pla i la colonització fabril de la muntanya (1874-1904)*, Ed. de la Universitat de Lleida i Patronat Josep Lladonosa, Alguair, 196 p.
- FERNÁNDEZ, Magda, FONT, Esther: *Energia. Una proposta interdisciplinària*. ESO. Guies didàctiques 1. Museu de la Ciència i la Tècnica de Catalunya. 1998.
- FLORES, Pedro (1981), *Las luchas sociales en el alto Llobregat y Cardener. Contribución a la historia de Manresa y comarca*, ed. de l'autor, Barcelona, 382 p.
- LLONCH, Montserrat [ed.](2004), *Treball Tèxtil a la Catalunya contemporània*, Pagès Editors, Lleida, 208 p.
- MARTÍN, Raquel; VIRÓS, Lluís (2002), «Possibilitats didàctiques de les fonts arxivístiques del Bages», a Gemma Tribó (coord.), *Didàctica amb fonts d'arxius. Llibre d'actes. I Jornades Ensenyament-Arxiu*, Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona, Barcelona, p. 221-230.
- MATAS, Pilar; VILA, Ramon; VIRÓS, Lluís (1988), «Els moviments socials contemporanis al Bages. Una crítica bibliogràfica», a *II Jornades de Joves Historiadors i Historiadors*, Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 1988, s/p.
- OLIVERAS, Josep (1985), *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*, Caixa d'Estalvis de Manresa, Manresa.
- OLIVERAS, Josep (1986), *La consolidació de la ciutat industrial: Manresa (1871-1900)*, Caixa d'Estalvis de Manresa, Manresa.
- SARRET i ARBÓS, Joaquim (1923), *Història de la indústria, del comerç i dels gremis de Manresa*, Manresa, Impremta de Sant Josep.
- SERRA, Jaume (1988), *El moviment obrer a les comarques del Bages i del Berguedà durant la II República, 1930-1936*, ed. Institució Cultural Dovella i Centre d'Estudis del Bages, Manresa.
- SERRA, Jaume (1991), «Els conflictes socials», a Manuel Riu (dir.), *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, Angle Ed. i Fundació Caixa de Manresa, Manresa, p 31-67.
- SERRA, Rosa (1995), *La colònia Vidal*. Quaderns de didàctica i difusió 6. Museu de la Ciència i la Tècnica de Catalunya. Museu Colònia Vidal, Terrassa i Puig-Reig.
- SERRA, Rosa (2001), *Colònies tèxtils de Catalunya*, Fundació Caixa de Manresa i Angle Editorial, Manresa.
- SERRALLONGA, Joan; MARTÍN, Josep Ll. ((1992), *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània*, ed. Gombau de besora Associació Cultural, Sant Quirze de Besora, 304 p.

- SOLÀ, Àngels (2004), *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)*, Centre d'estudis del Bages, Col·legi d'Enginyers Tècnics Industrials de Manresa i Demarcació de la Catalunya central del Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, Manresa, 2004, 296 p.
- TORNER, Jordi (2002), «L'experiència d'un arxiu comarcal: Arxiu Històric Comarcal de Solsona i el món de l'ensenyament (1995-2000)», a Gemma Tribó (coord.), *Didàctica amb fonts d'arxius. Llibre d'actes. I Jornades Ensenyament-Arxiu*, Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona, Barcelona, p. 303-307.
- TORRAS, Marc; MASATS, Bartomeu; VALDENEBRO, Raquel; VIRÓS, Lluís (1993), *Catàleg dels protocols notariais de Manresa*, col·lecció «Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya», núm. 15, Fundació Noguera i Pagès Editors, Lleida, (2 vols.), 774 p.
- VILA, Ramon; VIRÓS, Lluís (2001), «Cambio técnico y conflicto social en la industria de las cintas de algodón (Manresa, 1890-1919)». A: ARENAS, C.; FLORENCIO, A.; PONS, J (eds.), *Trabajo y relaciones laborales en la España contemporánea*, Sevilla, Mergablum edición y comunicación, 505-520.
- VILA, Ramon; VIRÓS, Lluís (2003), «La transformació del sector vetaire a Manresa (1890-1919)», a *Dovella, revista cultural de la Catalunya central*, (núm. 82), Centre d'Estudis del Bages, Manresa, p. 13-21.
- VIRÓS i PUJOLÀ, Lluís (2002), «Sant Vicenç de Castellet, un model d'industrialització sobtada (1850-1936)», a *XLIV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Sant Vicenç de Castellet (Bages), 20-21 d'octubre 2001, Acta, ponències i comunicacions*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa.

DOCUMENT NÚM. 6:

COMUNICACIÓ PRESENTADA AL CONGRÉS:

COLÒNIES INDUSTRIALS I HABITATGE OBRER A LA
PENÍNSULA IBÈRICA

(Barcelona, Terrassa i Manlleu, 26–29 d'octubre de
2005)

**«EL PROBLEMA DE LA VIVIENDA» EN UNA CIUDAD INDUSTRIAL
CATALANA DURANTE EL FRANQUISMO (MANRESA, 1939-1975)**

Lluís Virós i Pujolà²⁰

Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica
i d'Arqueologia Industrial de Catalunya

Introducción

El «problema de la vivienda», tal como se refería a la escasez de vivienda la prensa del Movimiento durante la dictadura franquista, fue una de las necesidades insatisfechas de buena parte de la sociedad y una de las preocupaciones más acuciantes de las autoridades del régimen. La cuestión, que se conocía a grandes rasgos,²¹ últimamente se ha convertido en un tema recurrente en los estudios avanzados de ciencias sociales, especialmente en los de geografía, historia económica e historia contemporánea.²² El tema de la construcción de vivienda social se incluye también en la edición de grandes obras de divulgación histórica.²³ En este renovado interés por el tema debe destacarse la labor de la cátedra de geografía humana de la Universitat de Barcelona dirigida por Horacio Capel.

Esta comunicación responde a la primera fase de un estudio en curso sobre las políticas sociales de la administración durante el Franquismo a nivel local. La aplicación práctica de la política de vivienda permite explicar, sin recurrir a posiciones ideológicas apasionadas, la realidad social que supuso la implantación del régimen al terminar la Guerra Civil. Su actuación puede definirse como intervencionista desde un punto de vista económico y discriminatoria en la aplicación de la ley. Así, durante todo el período, pero especialmente a lo largo de la posguerra y la Autarquía, se percibe una

²⁰ La comunicación forma parte de un proyecto que el autor está desarrollando gracias a una licencia de estudios retribuida concedida por el Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya (DOGC nº 4182 de 26.7.2004).

²¹ Tamames (1982: 258-263).

²² Llordén (2003), Tatjer (2005), Martí (2004), Savalls (2002) o Checa (2001). Para un estado de la cuestión actualizado, Tatjer (2005: 2-3).

²³ Molinero; Ysàs (1997: 130-132) y Puig (1997).

clara diferencia entre los objetivos de la legislación social y económica y su aplicación real. Sobre el papel, la ley pretendía –en la línea social del fascismo europeo– mejorar el nivel de vida de las clases menos privilegiadas por medio de la intervención del Estado en los mercados para evitar la especulación y controlar la inflación. El resultado de esta política económica fue un tremendo fracaso motivado por las contradicciones de la propia legislación y por su modelo de aplicación. Así, la congelación de los alquileres supuso la desincentivación de la construcción de viviendas y la pervivencia de su escasez en las zonas de crecimiento de población, como la que nos ocupa, y en las que fueron especialmente afectadas por la guerra. Además, la aplicación de estas políticas se basó en el «favor personal», tanto en la adjudicación de las viviendas a cambio de fidelidades ideológicas o empresariales como en la gran discrecionalidad que hubo en la concesión de subvenciones, créditos o cupos de material a los constructores y promotores de viviendas.²⁴

El objetivo de este trabajo es un recuento y descripción de las actuaciones públicas y privadas en construcción de vivienda social, así como la fijación de una cronología que marque las principales etapas de construcción, su alcance en cantidad de viviendas y de familias afectadas y su localización, que permita deducir la «marginalidad» de las actuaciones en relación a la trama urbana del momento.

Para esta primera aproximación al tema, se ha utilizado como fuente principal la prensa oficial de la época, el diario *Manresa*, órgano local del Movimiento,²⁵ que aborda en muchas ocasiones el «problema de la vivienda», a veces detalladamente. Hasta la década de 1950, las referencias son indirectas y la problemática se intuye entre líneas cuando aparecen noticias sobre nuevas construcciones. Al igual que en Madrid,²⁶ la prensa local alardea de grandes reconstrucciones que contrastan con la reducida cantidad de actuaciones en relación a la vivienda. A partir de 1954, las autoridades locales y provinciales hablan directamente de la escasez de vivienda y los periodistas tratan más a fondo el tema, de sus causas y consecuencias, procurando que el artículo no se pueda interpretar como una crítica a la autoridad. A mitad de los sesenta el tono se

²⁴ Llordén (2003: 163). Otros casos de «capitalismo del favor político» –en palabras de Tamames– en Muñoz (2003) y de represión económica en Vilanova (1999).

²⁵ El autor agradece a Marta Canellas y a Raquel Martín, que además ha corregido distintos borradores, la ayuda prestada así como el interés y profesionalidad en el vaciado de esta fuente de información. Asimismo, este trabajo también debe mucho a la buena predisposición del archivero Jordi Torner, del Arxiu Històric Comarcal de Manresa.

²⁶ Llordén (2003: 160).

hace más crítico y se destacan más los retrasos y deficiencias en la construcción de vivienda social, así como las consecuencias que se derivan de ello para la población.

Contexto

a. El Franquismo y la vivienda

Se puede afirmar que el problema de la escasez de vivienda en España es anterior a la Guerra Civil y, de hecho, distintos gobiernos del primer tercio de siglo XX intentaron solucionarlo con leyes, poco exitosas, como la de Casas Baratas de 1911, cuya vigencia perduró hasta 1939.²⁷ Las destrucciones causadas por el conflicto bélico y la poca actividad constructora en los años de la posguerra agravaron el problema hasta puntos alarmantes, especialmente en zonas con crecimiento económico como la Catalunya industrial. Un síntoma de la gravedad de la situación es, sin duda, la gran cantidad de legislación que elaboraron las autoridades franquistas con el doble objetivo de promover la construcción y de favorecer a la iniciativa privada.

Moisés Llordén (2003: 148 y ss.) detalla y analiza esta legislación, que llega a su punto álgido en 1957, con la creación de un Ministerio de la Vivienda. A grandes rasgos, entre 1938 y 1942 el Estado promovió directamente las viviendas, y a partir de 1944 incentivó de distintas formas a la iniciativa privada para construirlas. Durante el Desarrollismo, a partir de los Planes Nacionales de Vivienda de 1955 y 1961, el Estado intentó solucionar el problema asegurando la rentabilidad de la inversión inmobiliaria privada.²⁸ El régimen franquista fue el resultado de un pacto entre clases privilegiadas, una parte del ejército y movimientos políticos y sindicales como el falangismo. Por lo tanto, sus políticas suponen un juego de equilibrios que intentó contentar a sus partidarios, desde los obreros (llamados entonces «productores») con la congelación de precios y alquileres, hasta los empresarios, a los que debía asegurarse la rentabilidad de sus negocios. Una de las formas de conseguir este difícil equilibrio fue la discrecionalidad con que se aplicaron las políticas sociales: primero a las personas y colectivos afines y después al resto de la población. No obstante, algunas políticas afectaban a todo el mundo, como la congelación de alquileres, pero aún así, a los propietarios de viviendas les quedaban «rendijas» para recuperar renta, como por ejemplo el cobro de ciertas cantidades por un traspaso a los nuevos inquilinos, por la autorización del realquiler o por las mejoras realizadas por el propio inquilino. Otra

²⁷ Tatjer (2005: 3) y Llordén (2003: 145).

²⁸ Tamames (1982:259-261).

estrategia fue el abandono por parte de la propiedad de la intervención y reparación de las partes comunes del edificio.²⁹

Vista con más detalle, durante la posguerra y la Autarquía la legislación sobre vivienda se inauguró durante el conflicto, en 1938, con la creación del Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones (SNRDR).³⁰ En abril de 1939 se creó el Instituto Nacional de la Vivienda (INV) y su brazo ejecutor, la Obra Sindical del Hogar (OSH), que iniciaron una política de viviendas protegidas o de renta reducida. El fracaso de esta política –en un contexto de escasez de materiales de obra (adjudicados por cupo), de una inflación galopante en el mercado negro o estraperlo y de falta de inversión por la congelación de alquileres– hizo variar el rumbo de la política de vivienda con el Decreto Ley de Viviendas Bonificables de noviembre de 1944, que estimulaba directamente a la iniciativa privada en la construcción de vivienda para las clases medias, con créditos a largo plazo y bajo interés, facilidades en el suministro de materiales e importantes exenciones fiscales. En julio de 1954 se promulgó la Ley de Viviendas de Renta Limitada, para clases bajas, que también contempla las viviendas de empresa con el Decreto ley de julio de 1955.

En noviembre de 1957, con el giro desarrollista que ya se advierte en las altas esferas del Estado, se publicó la Ley de Viviendas Subvencionadas, que garantizaba la rentabilidad del capital inmobiliario privado por medio de una renta (o alquiler) compensadora que se establecía en relación al coste real de la obra y a la inflación. En base a esta ley se construyeron los grandes polígonos y promociones del período del Desarrollismo que sumaron casi cuatro millones de viviendas entre 1961 y 1976, con un gasto constante del 22,5% de la Inversión Bruta Nacional.³¹

Como se muestra en la comunicación, la construcción de vivienda social en Manresa durante el Franquismo seguirá estas dos etapas, anterior y posterior a 1955, beneficiándose de las cuatro figuras legales expuestas: viviendas protegidas, bonificables, de renta limitada y subvencionadas, así como de la obligación de las grandes empresas de promover pisos para sus empleados. Estas promociones correrán a cargo de la administración (local, provincial y estatal), de las grandes empresas, de

²⁹ Tatjer (2005: 14).

³⁰ Su acción no se desarrolló en zonas poco afectadas por las destrucciones como la que nos ocupa. Sobre su tarea en la zona devastada por la Batalla del Ebro véase Güell (2002).

³¹ Tamames (1982: 263).

entidades financieras y de organizaciones relacionadas con la Iglesia.³² También se dieron casos en la ciudad de autoconstrucción, barraquismo y las alternativas que Mercedes Tatjer califica de «infravivienda»: hacinamiento y sobreocupación con la convivencia de varias familias o generaciones y con la práctica del realquiler. Otro fenómeno habitual fue la ocupación de fincas en muy mal estado, por la carestía de las obras de mejora y mantenimiento y porque acometerlas podía significar el aumento inmediato del alquiler. Ni que decir tiene que, siendo la vivienda un mercado como cualquier otro, la escasez de oferta durante todo el Franquismo conllevó unos alquileres altísimos y la consiguiente reducción de la renta disponible de las familias.

b. Manresa, ciudad en crecimiento

Manresa es una ciudad industrial del interior de Catalunya que ejerce una centralidad económica en una amplia zona situada entre el macizo de Montserrat y el Pirineo. Durante el Franquismo (y antes) destacaba como uno de los grandes centros fabriles especializado en la hilatura y tejido del algodón, pero con una economía bastante diversificada, con importantes sectores metalúrgico y químico, y un comercio que aún hoy abastece a las comarcas colindantes.

Hasta hace poco, la evolución económica de la zona era poco conocida, las investigaciones alcanzaban hasta 1950³³ y algunos geógrafos habían trabajado sobre períodos más contemporáneos.³⁴ La coincidencia de varias publicaciones monográficas en los últimos tiempos ha mejorado el conocimiento del tema, aunque todavía no se ha publicado una obra general sobre el Franquismo.³⁵ En resumen, se puede afirmar que el crecimiento de la economía comarcal es moderado pero claro hasta 1951, rotundo hasta 1965, cuando fluctúa a causa de una precoz crisis del sector textil, y la economía se estanca hasta el final del régimen.³⁶ El crecimiento económico comportó un aumento de la población que convirtió a la ciudad en una zona con permanente escasez de vivienda, como puede verse en el *cuadro 1*.

Cuadro 1. Evolución de la población de Manresa (1940-1975)

³² Usando la clasificación de Tatjer (2005). Sobre entidades católicas y construcción véase Checa (2001), que no detectó el fenómeno en Manresa.

³³ Riu (1991).

³⁴ Giménez; Oliveras (1992), Llussà (2002).

³⁵ Sardans; García y otros (2004), Virós (2001) y Virós (en prensa).

Año	Población total	Crecimiento relativo (en %)	Tasa de crecimiento interanual (en %)
1940	36.381	---	---
1950	40.452	11,2 (1940/50)	1,1 (1940/50)
1960	52.216	29,08 (1950/60)	2,59 (1950/60)
1970	57.846	10,78 (1960/70)	1,03 (1960/70)
1975	66.027	13,18 (1970/75)	2,51 (1970/75)

Fuentes: Comas (1991: 86) y Rubio (1999: 31-65).

El demógrafo Xavier Rubio (1999: 43-46) compara estos datos con los del resto de Catalunya y comprueba que el crecimiento de los cincuenta fue superior en Manresa, mientras que el de los sesenta fue algo inferior, debido a que la economía local solo se basaba en sectores tradicionales (no se vio afectada por el *boom* turístico como la costa). Aunque no analiza específicamente el saldo migratorio intuye que la inmigración procedente del sur de España fue fundamental para explicar los distintos ritmos de crecimiento demográfico. También destaca un fenómeno relacionado con la escasez de vivienda en la capital comarcal: el gran crecimiento de pueblos próximos por encima de la media comarcal. Este es el caso de tres municipios: Sant Joan de Vilatorrada, Sant Vicenç de Castellet y Sant Fruitós de Bages. En los tres había oportunidades de compra de pequeñas parcelas urbanas a precios razonables que permitían la autoconstrucción y tuvieron una expansión urbana considerable con tasas de crecimiento relativo próximas al 100%. En el tema de la vivienda, Sant Joan de Vilatorrada funcionó de válvula de escape de Manresa debido a su proximidad geográfica (está situado a menos de 1 km) y a estar ubicado justo al lado de dos de las empresas más importantes en ocupación de la ciudad, Pirelli Neumáticos y Lemmerz (empresa metalúrgica que fabrica llantas para automóviles), a las que se puede acceder andando desde cualquier punto del pueblo.

La construcción de vivienda social en Manresa durante el Franquismo

El fenómeno de la escasez de vivienda social a precios razonables y su masiva construcción en forma de promociones es conocido por historiadores, economistas y geógrafos, pero no ha sido estudiado monográficamente a excepción de los tres libros

³⁶ Virós (en prensa: gráficos 3.1, 3.2 y 4.1).

que el Departament de Benestar Social publicó en el contexto de una colección que trata todos los barrios que heredó de la antigua OSH³⁷ y del tratamiento que se le da en el capítulo sobre desarrollo urbano de una historia general que alcanza hasta 1950.³⁸

Las promociones del período son las que se pueden apreciar en el *cuadro 2*.

³⁷ Conte (1995a), (1995b) y (1995c).

³⁸ Oliveras (1991).

Cuadro 2. Construcción de vivienda social en Manresa (1939-1975)

nº	Fecha: inicio de obras / entrega de llaves	Nombre de la promoción	Entidad promotora	Tipo de vivienda / régimen	Empresa constructora / técnicos	Urbanización	Ubicación	Nº de viviendas	Superficie vivienda	Inversión (en ptas corrientes)
1	1944 (donación de terrenos) 1946 / 05 -1948 y 11-1949 (por fases)	Grupo de las 100 viviendas (oficial) Casas del Ayuntamiento o casas de chocolate (popular)	Ayuntamiento de Manresa (en terrenos donados por Textiles Bertrand y Serra)	Protegidas / alquiler	CYRSE (Barcelona) / José Firmat (arq.)	5 calles sin pavimentar y 3 plazas ajardinadas	Ctra. Del Pont de Vilomara Nuevas vías: c/ Luis Argemí de Martí / Pl. del Sol	100	Aprox. 80 m ²	6500000
2	1948 /	Casas unifamiliares para técnicos de Bertrand y Serra	Textiles Bertrand y Serra, SA	Libres / alquiler	--	--	c. Bisbe Comas / Avda. Bertrand y Serra	8		
3	-- / 03-1951	Viviendas de la Guía	RENFE (en terrenos cedidos por el ayuntamiento)	--	Construcciones Berau	--	Barriada de la Guía	58	3 habitaciones 4 habitaciones	
4	1952	Pisos de la Fàbrica Nova	Textiles Bertrand y Serra, SA	-- / alquiler	--	--	Avda. Bertrand y Serra / ctra. Pont de Vilomara	32		
5	--/ 11 - 1953	Grupo de viviendas de la Sgda. Familia (I)	Caja de Ahorros de Manresa	alquiler			Paraje de la Sgda. Familia	64	81 a 72 m ²	
6	-- / 12 - 1954	Grupo de viviendas de la Sgda. Familia (II)	Caja de Ahorros de Manresa	alquiler			Paraje de la Sgda. Familia	72	81 a 72 m ²	

7	12 – 1954 / 05 - 1956	Grupo de viviendas «San Juan de Dios»	Fomento del Hogar Popular, entidad constructora benéfica de Manresa	--amortización / propiedad	Construcciones Berau / José Firmat (arq.), José Armengou, Antonio Pineda	2 calles y una plaza	Barriada la Culla Nueva vía: c. padre Juan Perelló	60	3habitaciones	
8	05 – 1956 / 12 – 1958	Grupo «San Ignacio de Loyola» (oficial) Casas del avecrem (pop.)	Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros	-- / alquiler		2 plazas interiores, jardines y parterres	Ctra. de Cardona	291	39 - 3hab. 240- 4hab 15- 5 hab. 13 locales comerciales	
9	1957 / 1961	Viviendas del Grupo Francisco Cots	Obra Sindical del Hogar (inicio constructor particular que quiebra, “caso Jaen”)	Subvencionada/ alquiler			Ctra. de Santpedor	110		
10	-- / 11 - 1959	Viviendas Grupo Pirelli	Nacional Pirelli	Alquiler		Parque infantil y campo de deportes	C/ Cos / Dos de Mayo	48	45 – 3 hab. 3 – 2 hab.	
11	08 – 1962 / 07 - 1965	Viviendas Sindicales del Grupo de “ El Xup” o Viviendas “ P. Ignacio Puig, S.J.”	Obra Sindical del Hogar y Arquitectura (en terrenos cedidos por el Ayuntamiento)	Propiedad diferida	Colomina SA Barreiros Empresa Constructora SA	Urbanización, locales comerciales, escuela e iglesia	Partida del Xup / Ctra. de Igualada	480	41,13 a 61,42 m ²	
12	11 – 1960 / 04 – 1962	Grupo de viviendas Nra Sra de Lourdes (I)	Cooperativa Nra Sra de Lourdes	Protección oficial / propiedad			C/ Arquitecto Gaudí	20	92 m ²	
13	-- / 1963	Viviendas de la Culla	BERAU-MICSA (16 viviendas eran de Nueva Montaña Quijano)	alquiler	BERAU-MICSA	Pavimentación vías y jardines	Ctra. Pont de Vilomara / La Culla	120	60 / 75 / 80 / 90 m ²	
13	03 - 1963 / --			Renta limitada	Constructora Grau Sala S.A.		C/ Barcelona	56		
14	03 –1963 / 03 -	Grupo viviendas	Cooperativa Nra	Protección			C/ Mosén	61	83 – 124 m ²	

	1965	“José Jover Casas” (II)	Sra de Lourdes	oficial / propiedad			Serapio Ferrer y c/ San José			
15	-- / 1963	Viviendas militares	Patronato de viviendas militares (terrenos cedidos por el ayuntamiento)	Renta limitada			Plaza Catalunya	16	132,90 a 120,16 m ²	5.060.322,60
16	-- / 1963	Viviendas militares	viviendas militares (terrenos cedidos por el ayuntamiento)	Renta limitada		Urbanización de la zona.	C/ Santiago Rusinyol	75	4 habitaciones 3 habitaciones	14.388.442,47
17	1963 / 1966	Grupo de viviendas de la Sgda. Familia (III)	Caja de Ahorros de Manresa	alquiler			Paraje de la Sgda. Familia	56	81 a 72 m ²	
1	03 -1965 / 03-1969	Viviendas del Patronato de Nuestra Sra de Lourdes (III)	Cooperativa Nra Sra de Lourdes	Protecció oficial / propiedad			C/ San Cristòfol y C/ San Joan d' en Coll	167	90 m ² aprox.	
14	1969 / 1972	Viviendas del Patronato de Nuestra Sra de Lourdes (IV)	Cooperativa Nra Sra de Lourdes	Protecció oficial / propiedad			C/ Barcelona, c/ Ginjoler y c/ Armengol	97		
15	1969 / 1972	Viviendas del Patronato de Nuestra Sra de Lourdes (V)	Cooperativa Nra Sra de Lourdes	Protecció oficial / propiedad			c/ Armengou y c/ Girona	34		
16	1969 / 1972	Viviendas del Patronato de Nuestra Sra de Lourdes (VI)	Cooperativa Nra Sra de Lourdes	Protecció oficial / propiedad			c/ Mesquita	44		
17	1969 / 1972	Viviendas del Patronato de Nuestra Sra de Lourdes (VII)	Cooperativa Nra Sra de Lourdes	Protecció oficial / propiedad			c/ Verdaguer	39		

18	1972 /	Viviendas del Patronato de Nuestra Sra de Lourdes (VIII)	Cooperativa Nra Sra de Lourdes	Protecció oficial / propiedad			c/ Bruc y c/ Jorbetes	36		
19	1972 /	Viviendas del Patronato de Nuestra Sra de Lourdes (IX)	Cooperativa Nra Sra de Lourdes	Protecció oficial / propiedad			Ctra. De Cardona	39		
20	1972? /	Viviendas del Patronato de Nuestra Sra de Lourdes (X)	Cooperativa Nra Sra de Lourdes	Protecció oficial / propiedad			c/ Alfons XII, c/ Talamanca y c/ Òdena	40		
21	1971 / 1975	Grupo de viviendas "Font dels Capellans"	Obra sindical del Hogar y Arquitectura	propiedad	Construcciones Colominas S.A.	Urbanización, jardines, locales comerciales y area deportiva	Paraje de la Font dels Capellans	824	60 a 80 m ²	533.487.359
22	12 – 1968 (compra de terrenos e inicio de urbanización) 1975 - 1982/3	Viviendas de "La Balconada"	Obra sindical del Hogar y Arquitectura	propiedad	Hispano Alemana y Navarra de Construcciones S.A.	Urbanización, jardines, escuela, iglesia, area deportiva	Polígono de la Balconada	496	66,72 a 68,83 m ²	590.788.872
23	1973 / 1975	Polígono residencial La Parada	Constructora Benéfica Manresana (Caja de Ahorros de Manresa)	Renta limitada	Fomento de Obras y Construcciones SA		Sector de la Parada	301		
TOTAL VIVIENDAS								3.844		

Fuente: diario *Manresa* para todas las fechas citada en el cuadro; Valdenebro (2005: 73) para las promociones nº 2 y 4; Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Manresa (expedientes de obras) y Arxiu Històric Comarcal de Manresa (legajo Bertrand i Serra) para la promoción nº 1.

Como muestra el *cuadro 2*, la cantidad de promociones de vivienda social, 23, es importante en el contexto de una ciudad mediana. De la lectura de la prensa de la época se desprende la gravedad del «problema de la vivienda» y la urgencia de su solución a lo largo de todo el período. La importancia del problema explica la implicación de tantas instancias en la construcción: autoridades locales, instituciones financieras, cooperativas ligadas a la Iglesia, empresas industriales o empresas públicas (RENFE). La única referencia encontrada que contabiliza el déficit de vivienda está en un artículo del periódico local¹ que lo cifra en 3.000 (suficientes para albergar unas 15.000 personas) sobre una población de hecho de 65.378 habitantes, un 23% de la población.

Algunas actuaciones residenciales no se tratan en la comunicación porque se escapan del concepto de vivienda social o porque no son promociones organizadas por entidades o empresas constructoras. Así, no se incluyen las viviendas unifamiliares en forma de ciudad jardín, como la urbanización Bellavista, o el fenómeno de la autoconstrucción, con el que se realizó un barrio entero –la barriada Mión– y varias calles sueltas. Tampoco se trata aquí el «barraquismo», que se dio pero de forma temporal y con poca relevancia,² ni de la masificación y hacinamiento del casco antiguo de la ciudad, donde se llegó a habitar cualquier tipo de local susceptible de habilitarse como vivienda, como muestran las imágenes de la conocida película *Plácido* de Luis García Berlanga, filmada en Manresa entre 1959 y 1960, o un artículo de la prensa diaria de 1963³ que entrevista hasta a cuatro familias que viven en dependencias del museo municipal desde hace más de 13 años y declaran que les han pedido traspasos «de veinte y treinta mil pesetas».

Hacia una interpretación del «problema de la vivienda»

Durante el Franquismo el déficit de viviendas fue tan grande que prácticamente no llega a cubrirse nunca. La solución, en ciudades con un crecimiento continuo como Manresa, solo se empezó a vislumbrar con la construcción de los grandes polígonos de los años setenta, justo cuando la crisis económica y el freno del crecimiento demográfico ayudaron, de una forma natural, a la solución.

Al igual que en otras zonas de España con crecimiento demográfico (las grandes capitales, las zonas industriales y las mineras), se aprecian dos etapas diferenciadas en

¹ *Manresa* de 12 de marzo de 1973.

² Como afirma el alcalde de la ciudad, Juan Prat, en una entrevista: *Manresa* 5 de febrero de 1953.

³ *Manresa*, 7 de febrero de 1963, p. 8.

la solución del problema: la Autarquía, hasta la segunda mitad de la década de los cincuenta, y el Desarrollismo, hasta el final del período dictatorial.

Entre 1939 y 1955 todo parece indicar que la causa de la escasez de vivienda fue la práctica ausencia de nueva construcción por falta de rentabilidad. Las siete promociones que se hicieron en la ciudad sumaron 394, viviendas, solo el 10,25% del total. El intervencionismo estatal con la congelación de alquileres desincentivó la inversión privada en el sector. De la misma forma que pasó en los mercados de productos, la política económica de las autoridades franquistas comportó un efecto contrario al deseado: una contracción tan fuerte de la oferta de vivienda que condenó a mantener el déficit hasta la década de los sesenta.

El crecimiento demográfico de Manresa en los años cincuenta agravó el problema, que no se pudo solucionar a pesar de la ralentización del crecimiento a mitad de la década de 1960 como consecuencia de una crisis del textil.⁴ Al final de este decenio y hasta la crisis económica internacional de 1973-1974 la ciudad volvió a la prosperidad y aumentó la tasa de crecimiento demográfico. La demanda de vivienda creció y también la oferta, con políticas públicas decididas de incentivo a la construcción, que consiguieron levantar casi 2.000 pisos en los tres grandes polígonos realizados por la OSH: el Xup, con 480 viviendas y finalizado en 1965; la Font dels Capellans, con 834 terminado en 1975; y la Balconada, con 496 en 1980. Este impulso constructivo tuvo su contrapartida en la baja calidad de la obra y de la urbanización, y en una ubicación periférica que provocó un efecto de «ghetto» o marginalidad que, en algún caso, ha permanecido en el tiempo porque el polígono no ha sido absorbido por el crecimiento de la ciudad. El práctico estancamiento de la población a partir de 1975 a consecuencia de la grave crisis económica que repercutió sobre las ciudades industriales, contribuyó sin duda a la solución del problema.

La importancia de la construcción de vivienda social durante el Franquismo es vital para explicar el desarrollo urbanístico, la estética e incluso el carácter social de Manresa. El tema es muy amplio, aunque ya se pueden destacar algunos aspectos:

- La magnitud del fenómeno, con casi 4.000 viviendas construidas y más de veinte promociones, que llegaron a albergar a un tercio de una población de 66.000 personas.

⁴ Llussà (2002: 104).

- La construcción se da a lo largo de todo el período franquista, en relación directa con la evolución económica de la ciudad, su crecimiento demográfico y las oleadas migratorias que recibió. Manresa mantuvo un déficit de vivienda especialmente sensible para los grupos sociales con rentas bajas.
- La procedencia de las actuaciones. Aún a riesgo de error debido al uso de la prensa como fuente principal, se puede hacer un primer cálculo de los porcentajes de vivienda según el tipo de empresa promotora: si bien es notable la cantidad de promociones públicas, 2161 viviendas (el 56,22% de las detectadas), también es remarcable la importancia de las viviendas de cooperativas sin ánimo de lucro ligadas a la Iglesia como la de Nuestra Señora de Lourdes, con 577 viviendas (el 15%), las 784 levantadas por instituciones financieras (el 20,4%) y las 162 de empresa (el 4,21%), mayoritariamente construidas en cumplimiento de la ley de 1955.
- El régimen de acceso a la vivienda es mayoritariamente el alquiler, con una cierta importancia de la propiedad diferida, cosa que está en relación con el bajo nivel de renta de las familias obreras que las habitaron.
- La localización de las viviendas, especialmente de los grupos importantes, en la periferia urbana, a veces incluso a más de un kilómetro de distancia del casco urbano. Este fenómeno, sin duda relacionado con el precio del suelo en una ciudad rodeada de regadío, tuvo consecuencias importantes, sirvió de guía para el desarrollo urbanístico de la ciudad en los años sesenta y setenta y condenó algunas promociones a un cierto aislamiento. La excepción a esta regla de ubicación es la Cooperativa de Viviendas de Nuestra Señora de Lourdes, que compraba solares sin edificar próximos al casco urbano.
- La premura constante en la construcción de viviendas, la escasez de materiales en la larga posguerra o la especulación y el negocio fácil de los años del Desarrollismo han provocado que el nivel de calidad de las viviendas sea bajo en general, unas veces por deficiencias en la obra y otras también adolecen de una mala concepción arquitectónica. La media de superficie de estas viviendas está alrededor de unos 80 m².

Bibliografía

COMAS, Francesc (1991), «La població de Manresa», en M. Riu [dir.], vol. I, p. 85-124.

- CONTE, Jesús (1995a), *La Font dels Capellans, Manresa*, ed. Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 118 p.
- CONTE, Jesús (1995b), *El Xup, Manresa*, ed. Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 120 p.
- CONTE, Jesús (1995c), *La Balconada, Manresa*, ed. Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 134 p.
- CHECA, Martí (2001), «Catòlics i habitatge durant el franquisme. Problemàtica i exemples a les terres de parla catalana (1939-1975)», en R. Arnabat; M. Marín [eds.], *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC (Palma, 16, 17 i 18 d'octubre de 1997)*, ed. Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut d'Estudis Balearics, Fundació Pública Institut d'estudis Ilerdencs i ed. Cossetània, Valls, p. 703-720.
- GARCIA, Gal·la; SARDANS, Jordi y otros (2004), *Història de les Associacions de Veïns de Manresa*, Federació d'Associacions de Veïns de Manresa, Manresa, 384 p.
- GIMÉNEZ, José Antonio; OLIVERAS, Josep (1992), *El Bages. Transició industrial i centralitat territorial*, Caixa de Catalunya, Barcelona, 426 p.
- GÜELL, Manuel (2002), «El fons “Servicio Nacional de Regiones Desvastadas y Reparaciones” de l'arxiu Històric de la Diputació de Tarragona», a varios autores, *Segon Congrés Recerques. Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions*, (vol. II), Associació Recerques i Pagès eds., Lleida, p. 868-875.
- LLORDÉN, Moisés (2003), «La política de vivienda del régimen franquista: nacimiento y despegue de los grandes constructores y promotores inmobiliarios en España, 1939-1960», en G. Sánchez; J. Tascón [eds.], *Los empresarios de Franco. Política y economía en España, 1936-1957*, ed. Crítica y Publicaciones de la Universidad de Alicante, Barcelona, p. 145-169.
- LLUSSÀ, Rafel (2002), *Canvi industrial i projectes de desenvolupament al Bages i al Berguedà, 1975-1998. Contribució a una teoria del desenvolupament local en l'espai en Xarxa*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 336 p.
- MARTÍ, Rosa M. (2004), «Prestaciones sociales de la empresa Productos Pirelli SA: la vivienda», en *IV Jornadas españolas de patrimonio industrial: protección y revalorización del patrimonio industrial*, Terrassa, 20-24 de octubre de 2004, TICCIIH España, [ed. en CDRom], 10 p.
- MOLINERO, Carme; YSÀS, Pere (1997), «Anys de fam i pobresa», a B. de Riquer [dir], p. 118-137.
- MUÑOZ, Xavier (2003), *Muñoz-Ramonet, societat il·limitada*, ed. 62, Barcelona, 336 p.
- OLIVERAS, Josep (1991), «El creixement urbà», en M. Riu [dir.], vol. 1, , p. 125-162.
- PUIG, Angelina (1997), «Els nous barris obrers: el cas de Torre-romeu», a B. de Riquer [dir], p. 128-129.
- RIQUER, Borja de [dir.] (1997), *La llarga postguerra, 1939-1960*, vol. 10 de la *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 380 p.
- RIU, Manuel [dir.] (1991), *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, (3 vols.), Caixa de Manresa, Manresa.
- RUBIO, Xavier (1999), *L'evolució de la població al Bages, 1950-1996. Del gran creixement a l'estancament. Un estudi de demografia territorial*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 158 p.
- SARDANS, Jordi (1991), «La Postguerra: el Franquisme. 1939-1950», en M. Riu [dir.], vol. 2, p. 149-162.

- SAVALLS, Carles (2002), «L'espai en les cases d'obers: dues promocions de Terrassa (anys vint i anys seixanta)», en L. Virós [ed.], *La indústria tèxtil. Actes de les V Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya*. Manresa, 26, 27 i 28 d'octubre de 2000, Enginyers Industrials de Catalunya, Associació/Col·legi, y Marcombo Boixareu eds., Barcelona, 2002, p. 235-250.
- TAMAMES, Ramón (1982), *Introducción a la economía española*, Alianza ed., Madrid, 552 p.
- TATJER, Mercedes (2005), «La vivienda obrera en la España de los siglos XIX y XX: de la promoción privada a la promoción pública (1853-1975)», comunicación presentada al VII Coloquio Internacional de Geocrítica, Santiago de Chile, 24-27 de Mayo de 2005 [www.ub.edu/geocrit], 20 p. s/n.
- VALDENEBRO, Raquel (2005), *Estudi històric i arquitectònic del conjunt industrial de la Fàbrica Nova de Manresa*, inèdit (estudio de la empresa Arqueociència para la constructora Sacresa, entregado a los servicios de urbanismo del ayuntamiento de Manresa), Manresa, 72 p. + anexos.
- VILANOVA, Francesc (1999), *Repressió política i coacció econòmica. Les responsabilitats polítiques de republicans i conservadors catalans a la postguerra (1939-1942)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 518 p.
- VIRÓS, Lluís (2001), «Perramón & Badía, 75 años de aventura empresarial», en J. Guillamon; L. Virós, *Perramón & Badía 1926-2001*, ed. Perramón & Badía SA, Manresa p. 37-87.
- VIRÓS, Lluís (en prensa), «La Cambra durant el Franquisme: creixement econòmic i reconstrucció institucional, 1939-1968», en M. G. Rubí; L. Virós, *La Cambra de Comerç i Indústria de Manresa (1906-2006)*. Cent anys d'impuls econòmic, Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa i Angle editorial, Manresa.

DOCUMENT NÚM. 7:

ARTICLE PUBLICAT A:

L'Erol. Revista cultural del Berguedà

(núm. 86–87, tardor hivern de 2005)

HABITATGE I INDÚSTRIA AL SUD DEL BAGES AL SEGLE XIX

Lluís Virós i Pujolà⁵

Introducció

Una de les principals conseqüències de la industrialització fou el sobtat creixement urbanístic i la construcció d'habitatges per allotjar la població treballadora. Dos factors van condicionar la localització industrial i la consegüent urbanització: el fet que el tèxtil cotoner fos intensiu en l'ús de mà d'obra i, en el cas de Catalunya, l'ús d'energia hidràulica per moure les fàbriques. Mentre que el primer factor aconsellava situar les indústries a les ciutats, amb màquines de vapor, el segon va esperonar la localització a les conques fluvials que permetien la instal·lació de salts d'aigua. En un primer moment, es van implantar indústries a ciutats de l'interior amb corrents d'aigua aprofitables energèticament, com el cas de Berga, Sabadell o Manresa,⁶ més endavant es van industrialitzar els pobles de les ribes dels rius i, quan aquestes localitzacions es van esgotar, es van construir les colònies industrials que caracteritzen algunes de les comarques interiors del país.

El Bages és una de les poques comarques que ha viscut aquestes tres fases d'implantació industrial hidràulica. Als primers anys del segle XIX a Sallent i a Manresa es van ocupar tots els espais amb cursos d'aigua aprofitables, primer els que ja tenien preses i canals, i després els que necessitaven la construcció de noves infraestructures hidràuliques.⁷ A partir de 1830, empresaris d'origen bàsicament manresà van instal·lar fàbriques a pobles propers, accessibles i amb mà d'obra (com Sant Joan de Vilatorrada, Súria, Sant Vicenç de Castellet, Castellgalí, Navarcles, Sant Fruitós de Bages o el Pont de Vilomara). Després de 1860, amb l'aplicació al país de la turbina, hi va haver una nova onada d'instal·lació de fàbriques amb energia

⁵ Els materials per a la realització d'aquest article procedeixen d'una recerca desenvolupada gràcies a una llicència d'estudis retribuïda concedida pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya (DOGC núm.: 4182 de 26.7.2004).

⁶ Per al cas de Berga vegeu Solà (1995), per al de Sabadell Benaul (2003) i per al de Manresa Solà (2004), on s'estudia detalladament les primeres fases de la industrialització i la seva localització.

⁷ Sobre aquesta fase i la següent, vegeu el documentat treball de Solà (2004).

hidromecànica. D'una banda es van acabar d'ocupar les ribes dels rius amb colònies industrials i, de l'altra, es van poder aprofitar corrents d'aigua de poc cabal dins de les ciutats.⁸ En el cas del Bages, durant aquesta fase es van bastir més de vint colònies i, concretament al tram de riu entre Manresa i Monistrol de Montserrat, es van fer can Carné de Castellgalí, can Serra, el Burés, el Borràs i la Bauma a Castellbell i el Vilar i can Gomis a Monistrol de Montserrat. Cap a final de segle i a primers del segle XX es va imposar l'energia hidroelèctrica.

En resum, la industrialització al llarg de tot el segle XIX ha transformat la fesomia del Bages en dues direccions. Primer, s'ha fet eixamples i barris per allotjar els obrers de la indústria a les ciutats i als pobles riberencs susceptibles de proveir energia hidràulica a les fàbriques. Més endavant, s'han fet les colònies amb les inversions urbanístiques i en capital social, amb l'objectiu d'atreure mà d'obra a llocs abans gairebé despoblats. Si bé el fenomen de les colònies industrials, més fàcils de definir en l'espai i en el temps, ha estat força estudiat al nostre país, el dels eixamples i els pobles industrials de nova creació gairebé no ha estat objecte de recerca. No obstant, aquest fenomen de creixement urbà és present a les ciutats industrials i a molts pobles. A la conca mitjana del Llobregat és visible a Manresa⁹ i als pobles industrials, especialment als del sud del Bages, on tots els pobles de les ribes del Llobregat presenten eixamples del segle XIX provocats per la industrialització. De tots, Sant Vicenç de Castellet i Castellbell i el Vilar mostren els casos de creixement més espectacular, ja que el conjunt de factors que s'exposaran van convertir unes petites comunitats de poblament rural dispers en una localització idònia per a la indústria de la segona meitat del segle XIX.

Factors de localització industrial del sud del Bages

Aquesta industrialització tan «sobtada» va ser motivada per la combinació d'almenys quatre factors previs:

- El riu Llobregat, que facilita l'obtenció d'energia hidràulica barata, imprescindible per fer competitiva la indústria en un lloc allunyat dels mercats de primeres matèries i de manufactures.

⁸ Com mostren Oliveras (1986) i Ferrer (2004) per al cas de Manresa i l'aigua de la Sèquia.

⁹ És un cas estudiat en profunditat per Oliveras (1985) i (1986).

- L'existència d'una mà d'obra abundosa, formada inicialment per pagesos del poble i dels voltants i després per l'enorme afluència de treballadors causada per la construcció del ferrocarril de Barcelona a Saragossa.¹⁰
- La situació estratègica de la zona, pas obligat de les vies de comunicació entre Manresa, el Vallès i el Baix Llobregat. A l'esmentat ferrocarril cal afegir-hi la construcció de la carretera de Manresa a Esparreguera i, ja en el segle XX, la del tren de via estreta que unia les línies de Barcelona a Martorell i Igualada amb la de Manresa a Olvan i Guardiola de Berguedà.

A més, cal remarcar l'existència de força terreny disponible on edificar les indústries, en competència amb un regadiu suficient per a l'abastament de la nova població.

A aquests factors físics i demogràfics cal afegir-n'hi uns de més econòmics com ara la iniciativa empresarial, l'acumulació de capital, el coneixement i l'accés als mercats i l'existència d'un capital humà (en forma d'experiència sobre coneixements tècnics). La hipòtesi que permet explicar la industrialització de la zona –amb bones condicions de localització però amb mancances econòmiques– és que les conques del Cardener i el Llobregat van compondre un potent districte industrial tèxtil amb centre a Manresa.

El creixement industrial i urbanístic del sud del Bages

El context geogràfic i històric d'aquesta zona està definit per l'accés directe a les aigües del Llobregat (i també del Cardener, en el cas de Castellgalí), i pel fet de formar part d'un eix de comunicacions que inclou la carretera de Manresa a Barcelona (en construcció durant el període estudiat) i el ferrocarril de Barcelona a Saragossa. Aquest àmbit geogràfic, format pels pobles del Pont de Vilomara, Castellgalí, Sant Vicenç de Castellet, Castellbell i el Vilar i Monistrol de Montserrat, no té encara un estudi en comú que aprofundeixi en aquest període de la seva història, tot i que cadascun dels pobles han estat estudiats per separat.¹¹

¹⁰ Sobre el procés de construcció del ferrocarril vegeu Pascual (1999: 164-168).

¹¹ Notícies sobre el creixement urbanístic d'aquests pobles, tractades de manera irregular, es poden trobar en els articles de Closas; Grieria (1988), Pardo (1987), Masats (1997) i Redó (1987), tots ells a l'obra col·lectiva coordinada per Ferrer (1987/1988).

El fenomen de la industrialització va arribar al sud del Bages com a conseqüència de la recerca d'espais susceptibles d'instal·lar-hi salts d'aigua –o d'aprofitar els d'antics molins– que van dur a terme els industrials manresans a les primeres dècades del segle XIX. Àngels Solà (2004) ha seguit la seva trajectòria i mostra com un dels negocis principals fou la filatura mecànica de cotó amb força hidràulica. A pocs anys d'iniciar-se el segle, a la ciutat de Manresa es van ocupar tots els espais on hi havia salts d'aigua al torrent de sant Ignasi i al riu Cardener. Seguint la mateixa autora, abans de la guerra napoleònica, aquests industrials adquiriren els drets d'ús de l'aigua a indrets com el Pont de Vilomara, Castellsalí o Sant Vicenç de Castellet.

Cadascun dels pobles tingué un creixement més o menys sobtat a remolc de l'expansió de la industrialització.

Rocafort i el Pont de Vilomara era un municipi format per dos nuclis de població. El poble de Rocafort, situat dalt d'un puig a cinc quilòmetres del Llobregat, acollia més de dos terços de la població dels 300 habitants que hi havia el 1834, mentre que la resta vivien al veïnat del Pont de Vilomara, a tocar de la riba esquerra del Llobregat i al costat del pont del camí ral de Manresa a Barcelona. El nucli del Pont oferia un bon emplaçament industrial i el 1840 els empresaris establerts a Barcelona Antoni Jover i Marià Regordosa hi obtingueren en establiment una peça de terra per edificar-hi una fàbrica amb un nou salt –més gran que el del molí que ja hi havia– que s'acabà de construir el juny de 1848.¹² A partir d'aquell moment la població del Pont de Vilomara va créixer a un ritme més gran que la de Rocafort fins al punt de canviar l'ordre d'importància demogràfica dels dos nuclis.¹³

En un primer moment, la fàbrica ocupà mà d'obra femenina local i dels nuclis veïns del raval del pont (que pertany a Manresa però que està situat tot just a l'altre costat del pont medieval), de Rocafort i de Mura. La fàbrica comptava amb una nau habilitada com a dormitori i amb cuines per a les obreres que s'hi estaven de dia. A les famílies que s'instal·laven al poble, els homes solien treballar al camp, normalment en vinyes a rabassa.

El Pont de Vilomara es va formar urbanísticament durant la segona meitat del segle XIX, amb una xarxa reticular de carrers estrets i cantonades amb

¹² Dades procedents de Solà (2004: 167, n. 15)

¹³ Dades procedents de l'estudi de Closas i Giera (1988: 185-187)

angle recte (excepte als llocs on hi ha molt desnivell) al voltant de la fàbrica de Jover i Regordosa. El model d'habitatges era unifamiliar, de planta baixa i, a vegades amb un pis.

Castellgalí presenta unes característiques similars però amb particularitats remarcables. Només té un nucli urbà, situat en una elevació del terreny sobre una balma excavada pel Cardener. En el pla que hi ha entre el curs del riu i la balma, s'instal·là el 1831 el fabricant procedent de Ripoll Antoni Barrera, que havia comprat un primer edifici industrial de 1816 a l'industrial manresà Martí Codina.¹⁴ Ben aviat la raó social serà Barrera i Monteis, i el seu personal augmentà la població, que vivia majoritàriament al nucli antic del poble. El 1921 una altra empresa, can Carné, comprà les instal·lacions de l'anterior, les eixamplà i construï un petit barri per a habitatges obrers.¹⁵ En aquest cas, el creixement urbà del segle XIX es produí en el mateix nucli antic, ja que tenia possibilitats d'expansió i era força proper a la indústria. La creació d'un barri d'habitatges obrers no es va fer fins ben entrat el segle XX.

Sant Vicenç de Castellet¹⁶ abans de 1850 era un poble de menys de 200 habitants format per masos dispersos. L'any 1900 era un poble de gairebé 1.500 habitants, amb un seguit de carrers que s'havien bastit entre 1860 i 1890 al voltant de l'antiga església parroquial amb un plànol geomètric. El tret de sortida del procés d'urbanització es va produir entre 1855 i 1859 quan arriba al poble la línia de ferrocarril de Barcelona a Saragossa. Paral·lelament, el fabricant manresà Manuel Balet comprava una fabriqueta de filar llana, la reedificava i la convertia en una moderna fàbrica de filats i teixits de cotó. Tot plegat va suposar l'existència d'uns eixos artificials (la via i el camí de cal Balet) que, juntament amb els naturals (l'orografia i el riu), van marcar el futur urbanisme del poble.

El gran salt en el creixement demogràfic es situa entre 1867 i 1877, quan resideixen al poble 782 persones. Les seves causes es troben en els saldos

¹⁴ Solà (2004: 78-79).

¹⁵ Vegeu aquestes dades, ampliades, a Pardo (1987: 240-246).

¹⁶ Les dades sobre Sant Vicenç de Castellet provenen de recerques pròpies o fetes en col·lectivitat. L'autor agraeix a la resta d'investigadors amb els que ha col·laborat la lliure disposició dels materials ja publicats les diferents referències es poden trobar a: Martín; Masats; Silvestre; Silvestre; Suades; Virós (1988) i a Virós (2002) i (en premsa). La documentació procedeix de diverses sèries conservades a l'Arxiu Municipal de Sant Vicenç de Castellet (AMSVC), com els padrons municipals de 1871 i de 1905, les actes del ple o els permisos d'obres.

migratoris positius motivats per la construcció del ferrocarril, que va portar uns 3.750 obrers, entre 1857 i 1858, a treballar en el tram de Terrassa a Manresa – considerat com un dels més difícils d'Europa¹⁷ – i per la instal·lació de les primeres indústries. Entre 1867 i 1900, el poble emprèn la segona onada de creixement demogràfic, industrial i urbanístic. La població va seguir augmentant, amb molta immigració (entre 1871 i 1905 va passar del 40,15% al 53,19%). Els nous pobladors eren majoritàriament catalans, de pobles propers, com Castellsalé o Rellinars, i de l'interior agrícola (en especial de les comarques de Lleida). Puntualment també es detecta en els padrons la presència de gent nascuda a Castella, al País Basc i, sobretot, a l'Aragó, que possiblement fossin treballadors de la construcció del ferrocarril.¹⁸ Una part important de la població activa va treballar en l'agricultura, aprofitant l'expansió vitícola del darrer terç del XIX. La majoria de les unitats familiars basaven els seus ingressos en la complementarietat entre el treball a la fàbrica de dones i nens i el dels homes que feien de jornalers i de rabassaires. Tanmateix, entre 1871 i 1905 es produeixen canvis significatius, ja que el percentatge de treballadors del camp passa del 58,2% al 31,22%, mentre que el dels obrers industrials passa del 21% al 54,72%. Aquests canvis en la composició de la població activa s'expliquen per factors com l'arribada de la fil·loxera abans de 1890 i la tecnificació de l'agricultura, que provoquen una caiguda en l'ocupació agrícola que serà absorbida per la indústria. L'any 1900 es constata 557 obrers industrials sobre una població total de 1.429 habitants.¹⁹

A la fàbrica de Balet, cal afegir quatre equipaments més. El 1867 l'hisendat manresà Miquel Cots construïa el canal que donaria energia a dues fàbriques de tres pisos a tocar del nucli urbà, llogades a les empreses Mercadé (1872) i Castells (1874). Paral·lelament, al municipi veí de Castellsalé i el Vilar, es construïa la fàbrica Serramalera (1873-74)²⁰ i al final de segle es feia la «fabriqueta» Armengol (1893), al costat de les de Cots.

¹⁷ Pascual (1999: 166).

¹⁸ Masats (1997: 27, n. 6), també relaciona el ferrocarril amb l'arribada de mà d'obra que s'estableix definitivament a Castellsalé i el Vilar, i ho demostra amb dades procedents dels registres parroquials. D'altra banda, també detecta l'arribada d'immigrants catalans de poblacions amb tradició tèxtil.

¹⁹ AMSVC, actes de la Junta Local de Reformes Socials, 1900.

²⁰ Masats (1997: 165-171).

Aquesta onada de creixement va tenir una seva resposta urbanística municipal amb un plànol geomètric per ordenar les cases que s'havien construït sense alineació. Com es pot veure, Sant Vicenç de Castellet és un cas d'eixample urbà construït ràpidament a causa de les noves necessitats d'habitatge i de serveis.

El cas de **Castellbell i el Vilar**²¹ és força complex perquè es tracta d'un municipi amb dos pobles, amb un poblament de masies disperses i que ofereix bons avantatges de localització, amb terreny pla proper al riu i la línia de ferrocarril esmentada a Sant Vicenç.

Al seu terme es van instal·lar fins a quatre nuclis industrials, amb sis fàbriques, els salts i canals corresponents i amb la construcció d'un bon nombre d'habitatges obrers.

La cronologia d'aquesta industrialització és una mica més tardana que la dels altres pobles i clarament relacionada amb la línia ferroviària de Barcelona a Saragossa. El 1861 entraven en funcionament les dues fàbriques de la Bauma, dels industrials martorellencs Roca i Llubíà, amb dos grups d'habitatges obrers que sumaven uns 50 pisos. En començar la dècada de 1870 es construïren els altres tres nuclis en forma de colònia industrial: el Burés (1874), el Borràs (1877) i l'esmentat de Serramalera o can Serra (1871). Els dos primers tenen bastants punts en comú, són colònies «típiques» amb grups d'entre 40 o 50 habitatges i amb dependències pensades per allotjar famílies i obreres que venen de fora del terme. Ambdues estan situades a prop d'antics nuclis habitats, es van acollir a la Llei de colònies agrícoles i eren propietat de fabricants manresans (sogre i gendre) que no tenien prou espai a per a l'expansió de les seves indústries a Sant Joan de Vilatorrada, a la riba del Cardener.

Aquests dos nuclis i el de la Bauma han provocat dubtes en els historiadors a l'hora de qualificar-los com a colònia industrial o com a eixample urbà.²² El fet és que –com era habitual– els habitatges eren del tot insuficients per allotjar la gran quantitat d'obers que ocuparen les fàbriques i, en paral·lel a la colònia, es formaren uns eixamples urbans en forma de carrers llargs situats a la rodalia de

²¹ Aquest és un dels casos més ben estudiats gràcies a l'excel·lent treball de Masats (1997).

les indústries. Aquí es construïren habitatges per a obrers (força simples, fets per constructors locals) i altres per a botiguers, menestrals i pagesos de la zona, més fermes i adaptats a les feines dels propietaris, amb cellers, obradors, corrals o locals comercials.

Per tant, al costat de les primitives colònies es va consolidar un creixement urbà que, en algun cas, més tard va ser absorbit per la indústria amb la intenció de reconvertir-lo en colònia.²³

El cas de la fàbrica de Serramalera (o colònia Serra) és el de l'aprofitament d'un paratge amb molt bones condicions per a la instal·lació d'un salt potent dins el terme de Castellbell i el Vilar, però a escassa distància del nucli urbà de Sant Vicenç de Castellet. És per aquest factor de proximitat que la construcció d'habitatges obrers és molt tardana (ben entrat el segle XX), ja que en principi utilitzava mà d'obra de Sant Vicenç que es desplaçava a peu fins a la fàbrica.

Monistrol de Montserrat²⁴ va iniciar la industrialització cotonera vers 1850, i aquest fet va fer augmentar la població durant la segona meitat de segle XIX. Per allotjar-la es van construir nous carrers i habitatges al marge esquerre del Llobregat, prop de la fàbrica de cal Manel (el nucli històric estava situat a la riba dreta, a la falda del Montserrat). El 1861 va començar la urbanització dels carrers del Pla de sant Ramon amb una tipologia d'edificis de pisos. El 1891, al sud del terme, l'industrial manresà Francesc Gomis hi construï una colònia industrial.

A manera de conclusió

Així, la conca del Llobregat al sud del Bages²⁵ es caracteritza per una explotació massiva de l'energia hidràulica iniciada el segon terç del segle XIX, però molt intensa durant la segona meitat. A més del pas del riu i de les bones localitzacions industrials, la zona ofería una comunicació ràpida i eficaç amb Manresa i amb Barcelona per ferrocarril. Als cinc municipis situats al costat dels rius hi hagué un notable creixement demogràfic i urbanístic, d'entre els que cal

²² De fet, Masats (1997: 60-61) titula un capítol: «La Bauma, ni poble ni colònia», i Enrech (2002) utilitza els tres casos per reforçar la teoria que les colònies industrials en sentit estricte no es constitueixen fins a la dècada de 1890.

²³ Com expressa Enrech (2002).

²⁴ Les dades emprades provenen de Redó (1987).

²⁵ Un bon recull fotogràfic, amb força dades i amb mapes de localització de les indústries es pot veure a Ferrer; Piñero; Serra (1997).

destacar els casos espectaculars de Sant Vicenç de Castellet i de Castellbell i el Vilar.

Fins ara, cada poble s'havia estudiat per separat, quan en realitat el seu creixement s'explica per un procés d'industrialització d'abast comarcal relacionat amb la història del país. La comparació de les diverses realitats locals, tant pel que fa a la cronologia com a la tipologia i la magnitud de la urbanització, permet obrir noves vies de coneixement que ens expliquen millor les conseqüències de la primera industrialització a les nostres comarques.

Bibliografia

- BENAU, Josep M. (2003), «Industrialització i energia hidràulica al riu Ripoll, 1750-1935», *Arraona revista d'història*, ed.: Arxiu Històric de Sabadell, Museu d'Art de Sabadell i Museu d'Història de Sabadell, Sabadell, p. 80-107.
- CLOSAS, Joan; GRIERA, Jordi (1988), «El Pont de Vilomara i Rocafort», a Ferrer (1987/1988), vol. II, p. 183-202.
- ENRECH, Carles (2002), «La formació del sistema de colònia industrial i la crisi del model fabril tèxtil dels grans vapors urbans. "Les colònies no neixen, es construeixen" (1872-1890)», a Lluís Virós (cur.), *La indústria tèxtil. Actes de les V Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya. Manresa, 26, 27 i 28 d'octubre de 2000*, Enginyers Industrials de Catalunya, Marcombo S.A., Barcelona.
- FERRER, Llorenç [coord.] (1987/1988), *Història de les comarques de Catalunya. Bages*, (2 vols.), Edicions Selectes Parcir, Manresa.
- FERRER, Llorenç; PIÑERO, Jordi; SERRA, Rosa (1997), *El Llobregat, nervi de Catalunya*, Angle Editorial, Centre d'Estudis del Bages i Àmbit de Recerques del Berguedà, Manresa i Berga, 164 p.
- FERRER I ALÒS, Llorenç (2004, en premsa), «Retornant a la Sèquia. Els usos industrials de la Sèquia de Manresa a la segona meitat del segle XIX», *preactes del Col·loqui internacional Irrigació, energia i abastament d'aigua: els canals a Europa a l'Edat Mitjana*, Manresa, novembre de 2004.

- MARTÍN, Raquel, MASATS, Bartomeu, SILVESTRE, Núria, SILVESTRE, Carme, SUADES, Jordi i VIRÓS, Lluís (1988), «Sant Vicenç de Castellet», a Ferrer (1987/1988), vol. II, p. 429-456.
- MASATS, Joan (1987), «Castellbell i el Vilar», a Ferrer (1987/1988), vol. I, p. 217-230.
- MASATS, Joan (1997), *Història de la indústria tèxtil a Castellbell i el Vilar*, Centre d'Estudis del Bages i El Brogit, Manresa i Castellbell i el Vilar, 208 p.
- OLIVERAS, Josep (1985), *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*, Ed. Caixa de Manresa, Manresa, 316 p.
- OLIVERAS, Josep (1986), *La consolidació de la ciutat industrial: Manresa (1871-1900)*, Ed. Caixa de Manresa, Manresa, 300 p.
- PARDO, Dolors (1987), «Castellgalí», a Ferrer (1987/1988), vol. I, p. 239-250.
- PASCUAL, Pere (1999), *Los caminos de la era industrial. La construcción y la financiación de la Red Ferroviaria Catalana (1843-1898)*, Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 512 p.
- REDÓ, Salvador (1987), «Monistrol de Montserrat», a Ferrer (1987/1988), vol. II, p. 71-112.
- SERRA, Rosa (2000), *Colònies tèxtils de Catalunya*, Fundació Caixa de Manresa i Angle Editorial, Manresa.
- SOLÀ, Àngels (1995), «Indústria tèxtil, màquines i fàbriques a Berga», *L'Erol*, núm. 47, Berga.
- SOLÀ, Àngels (2004), *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 296 p.
- VIRÓS, Lluís (2002), «Sant Vicenç de Castellet, un model d'industrialització sobtada (1850-1936)», a AA. DD., XLIV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Sant Vicenç de Castellet (Bages), 20 i 21 d'octubre de 2001. Acta, ponències i comunicacions, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, p. 457-474.
- VIRÓS, Lluís (en premsa), «Sant Vicenç de Castellet, un cas d'industrialització hidràulica», a AA. DD., VI Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya, Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d'arqueologia industrial de Catalunya, Barcelona.

Lluís Virós i Pujolà
Historiador

DOCUMENT NÚM. 8:

COMUNICACIÓ PRESENTADA AL:

COL·LOQUI “HISTÒRIA I MEMÒRIA: EL FRANQUISME I
ELS SEUS EFECTES ALS PAÏSOS CATALANS

(Banyoles, 11–13 de novembre de 2005)

COL·LOQUI "HISTÒRIA I MEMORIA: EL FRANQUISME I ELS SEUS
EFECTES ALS PAÏSOS CATALANS

**LA CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ I INDÚSTRIA DE MANRESA EN EL
PRIMER FRANQUISME, UN EXEMPLE DE REPRESA CONDICIONADA²⁶**

Lluís Virós i Pujolà

Centre d'Estudis del Bages

estudiant del doctorat interuniversitari en història i institucions econòmiques

(UAB/UB)

Adreça: c. Pablo Picasso, 67, 2n 2^a 08243-MANRESA

Tel. 93 877 23 48

e-mail: lviros@xtec.net

1. Presentació

Com es diu a la *nota 1*, la recerca que ha permès la redacció d'aquesta comunicació s'ha fet amb motiu del centenari de la Cambra de Comerç i Indústria de Manresa, que properament publicarà un llibre que recull la seva història, entre altres apartats.²⁷ Aquesta obra, però, té els condicionants «típics» dels llibres d'encàrrec: no hi ha referències a les fonts ni a la bibliografia, no s'hi valora negativament l'actuació de la institució ni dels seus responsables i ha calgut reduir alguns aspectes de la recerca per problemes d'espai. Tot plegat, ha impulsat l'autor dels capítols del Franquisme i la

²⁶ Aquesta comunicació s'ha fet amb materials procedents d'una investigació encarregada per la Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa. En el buidatge d'informació de l'Arxiu de la Cambra (ACOCIM) i de l'hemeroteca de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa (AHCM) han col·laborat de manera responsable i eficient Marta Canellas i Raquel Martín que, a més, és en bona part responsable de que el treball hagi arribat a bon port. L'autor agraeix a totes dues i a la institució l'interès i les facilitats donades en la recerca, a Àngels Solà, Gemma Rubí i Raquel Martín la lectura de l'original i els seus comentaris; i als professors Josep M. Benaul, Jordi Catalan i Daniel Devolder les orientacions i consells que han donat al llarg de la investigació. No obstant això, les errades i mancances que pugui contenir la comunicació són responsabilitat exclusiva de l'autor. Alguns dels materials utilitzats per a la realització d'aquesta comunicació procedeixen d'una recerca desenvolupada gràcies a una llicència d'estudis retribuïda concedida pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya (DOGC núm.: 4182 de 26.7.2004).

²⁷ RUBÍ, Maria Gemma; VIRÓS, Lluís, *La Cambra de Comerç i Indústria de Manresa (1906-2006). Cent anys d'impuls econòmic*, Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa i Angle editorial, Manresa (en premsa).

Transició a la Democràcia a presentar-ne els resultats en un fòrum científic independent com aquest col·loqui.

La comunicació repassa 28 anys de trajectòria de la Cambra, el període cobert pels diversos mandats de Joan Gallifa, l'industrial nomenat president per les autoritats del règim l'any 1940. És, per tant, una cronologia que depassa l'Autarquia i entra al «Desarrollismo», moment en que la normativa estatal obliga els vocals amb més de dotze anys d'antiguitat a deixar els seus càrrecs.

Una cambra de comerç és una corporació de dret públic que està a mig camí entre una associació de representació empresarial i un organisme depenent l'Estat. Es van crear per llei durant la Restauració i les seves funcions es van anar fixant durant el primer terç del segle XX. Com es veurà, el seu objectiu principal és el foment de la indústria i del comerç en el territori de les respectives demarcacions, i això s'intenta assolir per mitjà de proposar mesures econòmiques a l'administració (de fet, les cambres es consideren òrgans consultius), de promocionar les empreses en els mercats exteriors, de vetllar per l'adequació de la formació professional, etc.

El règim franquista va significar un daltabaix en la vida de les cambres, tot i mantenir-les teòricament amb la mateixa legislació que als anys vint, però sense la lliure elecció dels seus membres. I és que les cambres plantejaven dos problemes a les autoritats: en el context d'un règim d'inspiració feixista, competien directament amb la representació empresarial que es volia donar als nous sindicats verticals i s'entenien més com un mecanisme de control de l'empresariat que no com un ens de representació empresarial.²⁸ En aquest sentit el treball es pregunta sobre fins a quin punt la Cambra va poder complir les seves funcions legals, quina influència va tenir el sistema de nomenament «a dit» dels membres del ple i si va influir d'alguna manera la importància de la indústria i el comerç a la demarcació de la Cambra (Manresa i la major part del Bages). Per respondre amb coherència aquestes preguntes cal saber el que va

²⁸ Un intel·ligent estudi sobre la inserció de les cambres en els mecanismes de poder del règim es pot veure a DÍEZ CANO, L. Santiago, *Las Cámaras de Comercio en el franquismo. El caso salmantino*, Universidad de Salamanca, Salamanca: 1992, p. 71-91. Vegeu també, amb un tractament més general, AGUAR MARTÍNEZ, María José, *La representación de los intereses empresariales: cámaras de comercio y organización de libre afiliación. Estudio de caso: Cámara de Comercio de Barcelona y Fomento del Trabajo Nacional (1980-1995)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1997, p. 93-103.

passar amb cambres similars (les de Sabadell i Terrassa²⁹), amb les més importants (les dues de Barcelona i la de Madrid³⁰).

La Cambra de Manresa també ha estat objecte d'estudis per part d'un dels seus vocals, que ha publicat fins a tres edicions de la seva història.³¹ Aquestes obres tenen l'avantatge del coneixement directe de la institució i de les persones, però alhora pateixen els condicionants que s'han citat per a les obres d'encàrrec.

2. Context: l'Autarquia i el Bages (1939-1949)

L'economia de Manresa i del Bages durant el Franquisme ha estat poc estudiada, falten recerques d'evolució econòmica general i sectorial que permetin valorar el període.³²

El gener de 1939, amb l'arribada a Manresa de les tropes «nacionals», començava una nova etapa marcada per un ambient polític i social asfixiant i per una conjuntura econòmica amb grans contradiccions, una llarga postguerra.

La implantació del nou règim va representar un gir radical en la concepció de l'Estat. Amb la supressió de la democràcia, es va imposar un règim d'estil feixista que, econòmicament, era intervencionista, corporativista i autàrquic. La doctrina de la Falange establia una relació d'entesa entre obrers i patrons, agrupats en la Organización Sindical Española. Les cambres de

²⁹ Totes dues tenen estudis històrics publicats amb motiu del seu centenari el 1986. Pel cas de Sabadell vegeu BENAUL, Josep M.; CALVET, Jordi; DEU, Esteve, *La Cambra Oficial de Comerç i d'Indústria de Sabadell. Cent anys d'història. 1886-1986*, Cambra de Comerç i d'Indústria de Sabadell, Sabadell: 1986, 144 p; i pel de Terrassa, PI DE LA SERRA I JOLY, Jordi, *Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Terrassa, 100 anys de presència, 1886-1986*, Terrassa: 1986, 262 p.

³⁰ Barcelona tenia llavors dues cambres que s'han estudiat des de diferents punts de vista a ARACIL, Rafael; TERMES, Josep, «*El libro del Centenario de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Barcelona*», 1886-1986, ed. Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Barcelona, Barcelona: 1986, 176 p; i a CABANA I VANCELLS, Francesc, *La Cambra de Barcelona i els seus presidents*, ed. Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, Barcelona: 1994, 288 p. Per al cas de Madrid, vegeu BAHAMONDE, Àngel; MARTÍNEZ, J. A.; REY, Fernando del, *la Cámara de Comercio e Industria de Madrid (1887-1987), historia de una institución centenaria*, ed. Cámara Oficial de Comercio e Industria de Madrid, Madrid: 1998.

³¹ Vegeu les obres de CAMPRUBÍ I PLANS, Josep, *Les fires de mostres a Manresa (1901-1980)*, ed. Grup Catalana/Occidente, Barcelona: 1981, 240 p; *80 anys d'iniciativa i servei, 1906-1986*, Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa: 1986, 102 p; *Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa. Trajectòria d'una institució, 1906-1990*, Caixa de Manresa: 1991, 164 p.

³² L'única excepció, que només tracta fins l'any 1950 és RIU, Manuel (dir.), *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, vol. 2, ed. Caixa de Manresa, Manresa: 1991, p. 136-148; en concret

comerç i indústria deixaven de tenir sentit, de fet es van intentar suprimir, i fins el 1961 se'ls va atorgar un paper marginal. No obstant això, les cambres es van mantenir perquè el nou estat no sols procedia del falangisme, sinó del conjunt d'interessos que li donaven suport, entre les que hi havia les cambres. El Ministeri d'Indústria va decretar el 1937 el manteniment de les cambres i es van donar instruccions per al seu funcionament en els llocs «alliberats» del domini republicà.

Les cambres continuaven regint-se per la Llei de Bases de 1911 i pel Reglament de Cambres de 1929 però entraven en contradicció amb la Llei de Bases de l'Organització Sindical i la Llei de Constitució de Sindicats, les dues de 1940. Amb l'Ordre de febrer de 1937, que impedia la renovació de les cambres i les privava de representativitat dels interessos industrials i comercials, es van buidar de contingut i es van orientar a tasques administratives.³³ Tot això ho patirà la Cambra de Manresa, però d'una manera menys acusada que en zones menys desenvolupades. Les noves autoritats consideraven l'empresariat com un grup amb interessos afins al règim, però desconfiaven del «capital» per liberal i el volien controlar. Per això, tot i la poca representativitat de les cambres, els empresaris hi van participar perquè era una de les poques vies per incidir en el poder.

A partir de 1939 la societat va viure una dura repressió per passar comptes de fets ocorreguts durant la Guerra Civil, amb judicis sumaríssims, afusellaments, presó, treballs forçats i depuració de càrrecs públics. Bona part de la població estava catalogada com a addicta, indiferent o contrària al nou règim en unes fitxes obertes per la brigada policial d'informació, que incloïen l'aval de dues persones netes de sospita.³⁴

Aquest ambient s'empitjorava amb la penúria econòmica dels obrers. Les autoritats van intervenir els mercats amb polítiques de preus i de salaris màxims per controlar l'especulació. La limitació dels preus, que pretenia controlar la inflació en sectors com l'alimentació o l'energia, va fer que alguns productes perdessin rendibilitat fins al punt que no sortia a compte augmentar

els articles de J. Camprubí inclosos a l'obra. També hi ha monografies de temes concrets que es citen més endavant.

³³ Per a totes aquestes dades vegeu L. S. Díez Cano, *Las Cámaras de Comercio...*, p. 79-82.

la producció ni invertir. Els cereals van escassejar fins al començament dels anys cinquanta –segons les autoritats per la «pertinaz sequía»– tot i la vigilància que es va exercir als pobles agrícoles. Ben aviat va funcionar el mercat negre i l'estraperlo, on es venia el gra a uns preus molt superiors a l'oficial. La política autàrquica, doncs, va aconseguir un gran augment dels preus reals i l'escassetat de gèneres a preu taxat, distribuïts amb cartilles de racionament. Com que els salaris estaven controlats, els treballadors no podien cobrir les necessitats bàsiques. Això va atiar el malestar social fins que, tot i el clima repressiu, les obreres de Bertrand i Serra es van declarar en vaga el gener de 1946 i es va paralitzar la indústria manresana.³⁵

Un problema greu foren els estrangulaments en la provisió d'electricitat, combustibles i primeres matèries. La indústria catalana s'havia electrificat plenament i la majoria del corrent el subministraven companyies que el transportaven per cable. El preu màxim impedia que les empreses tinguessin prou beneficis i no van invertir en infraestructures. La producció era insuficient i es feia un racionament en forma de talls programats de corrent que impedièn el normal funcionament de les empreses i complir els horaris de treball.³⁶ Les queixes de les empreses van passar per la Cambra, mentre que Manresa es tornava a omplir de màquines de vapor i de motors de gas-oil de vaixells i camions obsolets. Alguns tallers van rehabilitar les velles rodes hidràuliques del segle XIX i els obradors de vetes van convertir en manuals els telers mecanitzats trenta anys abans.³⁷

La manca de combustible va afectar l'economia bagenca: els transports es van complicar i empreses com Ocomesa (Oxígeno y Construcciones

³⁴ Vegeu PONS, Joan Albert, «Radiografia de la repressió franquista a Manresa. Avenç d'un estudi global sobre l'abast de la xarxa repressiva del règim», *Dovella, revista cultural de la Catalunya central*, Centre d'Estudis del Bages, Num.80, 2003.

³⁵ SARDANS, Jordi, «La Postguerra: El Franquisme 1939-1950», a Manuel Riu (dir.), *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, vol. 2, ed. Caixa de Manresa, Manresa: 1991, p. 149-162.

³⁶ Vegeu aquests aspectes per al conjunt de la indústria catalana a SUDRIÀ I TRIAY, Carles, *Una societat plenament industrial*, vol. 4 de la *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona: 1988, 272 p; i a CATALAN, Jordi, *La economía española y la segunda guerra mundial*, Ed. Ariel, Barcelona: 1995, 284 p.

³⁷ Els aspectes tècnics en el cas de la cinteria i d'empreses concretes als treballs de VILLEGAS MARTÍNEZ, Francesc, *De Casals a Hayes-Lemmerz. Una empresa centenaria en Manresa (1894-2000)*, ed. Hayes Lemmerz Manresa SL, Manresa, 2001, 378 p; i de VIRÓS I PUJOLÀ, Lluís, «Perramón & Badía, 75 anys d'aventura empresarial», a *Perramón & Badía 1926-2001*, ed. Perramón & Badía SA, Manresa: 2001, p. 37-87; i VIRÓS I PUJOLÀ, Lluís, «La tecnologia de la cinteria durant l'Autarquia», a J. Batlló; P. Bernat; R. Puig (coords.), *Actes de la VII*

Mecánicas SA) van aprofitar la situació per construir calderes i motors de gasogen per a cotxes i camions. L'escassetat de primeres matèries, com el cotó en floca, afectà negativament l'economia comarcal. La major part s'havia de comprar a l'estranger i Espanya, amb poques divises, en comprava poc i es distribuïa per quotes –o «cupos»– en relació a la capacitat productiva de les empreses.

Sembla que la guerra no va disminuir la capacitat productiva de la indústria bagenca. Els efectes més negatius van ser la voladura dels ponts, la reconversió de la metal·lúrgia en indústria de guerra i la pèrdua de tècnics qualificats morts al front o exiliats. El ferrocarril, que funcionava prou malament, es va convertir en l'alternativa de transport de mercaderies i persones amb Barcelona i amb la vall del Llobregat.³⁸

L'economia mostrava signes contradictoris: els problemes en les comunicacions i en subministraments vitals, i l'empobriment de la població limitaren la represa de l'activitat. El 1945 s'havia recuperat el creixement demogràfic, però la producció dels anys trenta no es refarà fins als cinquanta – l'economia també havia de sortir de la crisi mundial dels trenta.

Durant els anys quaranta l'economia del Bages es va veure influïda per la política autàrquica i per la «neutralitat» espanyola en la II Guerra Mundial. Com que l'economia comarcal era prou diversificada es va poder aprofitar l'autarquia. Espanya s'havia d'autoabastir i això obria oportunitats als industrials dinàmics que volien fabricar béns que fins llavors eren d'importació. El tancament de fronteres imposat pel règim tenia efectes positius perquè eliminava la competència estrangera, i negatius perquè no permetia abastir-se fora de determinada maquinària. Aquest problema es podia superar amb habilitat tècnica per part d'empresaris, tècnics i obrers qualificats, que innovaren o copiaren les tecnologies necessàries per produir. La metal·lúrgia auxiliar del tèxtil va adquirir una gran importància en el teixit productiu bagenc, a remolc de la importància del cotó, que va créixer durant la II Guerra Mundial. El panorama empresarial era de represa, canvis d'especialització i noves

Trobada d'història de la ciència i de la tècnica, Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona: 2003, p. 459-465.

³⁸ SARDANS, Jordi, «La Guerra Civil: 1936-1939», a Manuel Riu (dir.), *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, vol. 2, ed. Caixa de Manresa, Manresa: 1991, p. 136-148.

inversions, com l'expansió de Textiles Bertrand y Serra, Neumáticos Pirelli o els coneguts magatzems de can Jorba.

3. Evolució de la institució

3.1 La Cambra a la postguerra: reconstrucció i adaptació (1939-1949)

Fins l'any 1944 la Cambra va actuar bàsicament com una eina de l'Estat per a tasques administratives i, a partir d'aleshores, va assolir funcions de representació.

L'administració franquista va crear una xarxa clientelar a la que calia acudir per obtenir favors. La Cambra va aprofitar les coneixences personals amb polítics o funcionaris, especialment d'origen manresà, com el president de la Diputació, Lluís Argemí. També es va recórrer a l'ajut de l'antic sots secretari de la corporació, Mariano Calviño Gras, assessor jurídic del Sindicato Textil Nacional, conseller nacional de Falange Española Tradicionalista, procurador a corts i persona amb influència sobre Franco.

Les juntes de la Comissió Administradora, 1939-març de 1949. El secretari de la Cambra, el tinent coronel retirat Cástor Calviño Sabucedo, es trobava en territori «nacional» quan es va decidir restablir les Cambres. Es va posar en contacte amb el Consell Superior de Cambres i amb el Ministeri d'Indústria i Comerç i se li van donar instruccions per a la reconstitució de la de Manresa. Al final de l'hivern de 1939 –segons explica ell mateix– va entrar a la seu per veure com l'havien deixat els «rojos»; s'havien perdut els fitxers, part de l'arxiu i s'havia malmès la biblioteca. Va organitzar una **Comissió Gestora** provisional amb membres de la corporació d'abans de la Guerra: Josep Baltiérrez, Josep Carné, Ferran Ferrer Padró i Ignasi Marsal; l'anterior president, Jaume Sitges, va morir el desembre de 1939.³⁹ Fins el 1941 la Cambra va iniciar el cobrament de quotes als electors i va fer funcions de l'administració, com l'expedició de «billetes de identidad» per als viatjants de comerç o la del «certificado de productor nacional» per a industrials.⁴⁰

La Comissió Administrativa. El desembre de 1941 es constitueix una junta nomenada per la «superioridad» segons la normativa vigent. Està formada per antics membres de la corporació i hi ha gerents d'importants

³⁹ ACOCIM, Actes, 1940.

⁴⁰ Diari *Manresa*, diverses dates.

empreses locals, com els germans Joan i Josep M. Gallifa, empresaris tèxtils, elèctrics i terratinents; Joan Marquet, metal·lúrgic; Ferran Ferrer, farmacèutic i empresari tèxtil; Josep Padró, banquer i comerciant; i Ramon Duran, farmacèutic i propietari. Joan Gallifa també fou president de la Caixa d'Estalvis de Manresa entre 1940 i 1973 i un poder fàctic de la ciutat durant el Franquisme.⁴¹ Durant el mandat va morir Cástor Calviño el març de 1941; el seu fill Mariano fou nomenat representant de la Cambra davant l'Estat i la secretaria fou per a Antoni Gaya,.

Els números de la Cambra eren prou bons, com es veu al *gràfic 3.1* –fet en escala logarítmica per comparar visualment les taxes de variació de les corbes–, el creixement dels ingressos sovint era superior al dels pressupostos ordinaris, que són un bon indicador tant de l'evolució de l'economia bagenca com de la situació de la mateixa Cambra. La majoria dels ingressos provenien d'un percentatge dels impostos que pagaven les empreses: la contribució industrial i l'impost d'utilitats. El primer depenia de la capacitat productiva i el segon, aplicable a les SA, gravava un percentatge dels beneficis declarats. Així, la corba d'ingressos reflecteix un creixement constant de l'economia comarcal mentre dura la II Guerra Mundial, un retrocés el 1945, una lleugera recuperació fins 1947 i un estancament que no se superarà fins el 1952. Hi hagué creixement però frenat per la manca de subministraments. Pel que fa a la Cambra, la diferència entre les previsions i els ingressos reals permeten l'existència de superàvits des de 1944, que van permetre invertir en la reparació de la seu des de 1941 i, a partir de 1948, instituir pressupostos extraordinaris d'obres amb els romanents d'exercicis anteriors. Els comptes de la Cambra entre 1940 i 1949 mostren una institució sanejada que segueix el ritme ascendent de la producció comarcal, en contrast amb altres institucions públiques o privades i amb la penúria de les famílies. Aquestes diferències permeten explicar l'actuació de la Cambra en relació a la beneficència i l'ajut a determinades entitats.

Durant aquest període es van afermar els ingressos de la institució, tant en els cobraments d'empreses que tenen seu a la comarca i la raó social fora

⁴¹ CABANA, Francesc, «Caixa de Manresa», a *Caixes d'Estalvis Catalanes I*, volum 1 de *Caixes i Bancs de Catalunya*, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona: 1996, p. 349 i ss.

com en la reclamació als morosos més significatius. A partir de 1944 la Cambra trasllada els seus comptes a la Caixa d'Estalvis de Manresa.

Gràfic 3.1 evolució pressupostària de la Cambra als anys 40

(escala semilogarítmica en pessetes de 1940)

Font: elaboració pròpia a partir de les actes de la Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa⁴²

La bona situació va permetre la reparació de l'edifici cameral. Les obres es van iniciar per reparar l'estructura deteriorada de l'edifici i es van fer més ambicioses a mesura que els superàvits eren més alts. El 1941 van començar per la substitució de la teulada, que incloïa un nou espai de golfes, i el 1945 s'amplià la superfície comprant una casa veïna.

La defensa dels interessos empresarials. Com s'ha vist, l'economia de postguerra era prou complicada i els seus problemes van apareixent a les actes de la institució com a queixes dels empresaris que demanen mediació

davant l'administració. El 1944, la Cambra defensà les empreses que tenien problemes amb els inspectors de beneficis extraordinaris; va recollir al·legacions a la futura Llei d'Arrendaments Urbans i comunicà, el 1946, les rebaixes que es podien obtenir en la liquidació de crèdits de la suprimida Generalitat de Catalunya.

Altres greuges més generals es fan d'acord amb les cambres de la «zona catalano-balear», que es reunien anualment entre 1946 i 1948 per tractar temes importants per a les empreses. El 1946 demanen al Ministeri d'Hisenda que les aportacions que feien als econòmats es poguessin deduir dels beneficis. Al final de 1947 es parla de l'escassetat de moneda fraccionària, l'aprofitament de primeres matèries, el projecte de llei de modificació del règim jurídic de les SA o els jurats d'empresa; però la primera trobada reivindicativa és la de 1948, quan s'adverteix que la manca de primeres matèries per a la indústria pot provocar una aturada en la producció «de insospechadas consecuencias».

Els comerciants de Manresa es van oposar, amb el recolzament de la Cambra, al projecte de plaça de mercat que volia fer l'Ajuntament l'agost de 1944. Demanaven que es fes en un lloc més adient, que no fos obligatori instal·lar-s'hi i que no s'encarregués a una empresa a canvi de l'explotació posterior. La Cambra va encarregar un informe tècnic sobre el tema, que el president va lliurar a l'alcalde i el projecte no tirà endavant. Les actes de la Cambra recullen peticions que podrien estar relacionades amb el mercat negre, un tema del que no es podia parlar perquè no era reconegut oficialment. El juliol de 1946 el Sindicato del Ramo de la Alimentación demanava quin era el marge permès als detallistes; la Cambra es va treure el problema del damunt dient que la comunicació era massa imprecisa. El 1948 els comerciants de cereals demanaven que els pagesos els poguessin vendre directament els grans i no a través de la Comisaría General de Abastecimientos y Transportes.

La Cambra va defensar els industrials entre 1944 i 1948 contra la implantació d'arbitris municipals, com el d'inspecció de màquines i motors, quan les empreses havien de buscar energia alternativa a l'elèctrica a causa de

⁴² Per als deflactors s'ha utilitzat els índexs de PRADOS DE LA ESCOSURA, Leandro, *El progreso económico de España (1850-2000)*, ed. Fundación BBVA, Bilbao: 2003, 762 p.

les restriccions. El secretari es va entrevistar amb l'alcalde i es va fer una reunió informativa amb els afectats.

Infraestructures i comunicacions. L'exèrcit republicà en retirada havia volat la majoria dels ponts de la comarca i la ineficàcia política autàrquica va endarrerir-ne la reparació una dècada. Mentre, alguns es van reforçar provisionalment, altres foren substituïts per pontons i els de la via del tren es convertiren en passos a nivell. Aquesta situació va fer perilloses i lentes les comunicacions per carretera, especialment amb Barcelona, Igualada i Calaf. Hi havia quatre ponts destruïts a la carretera de Manresa a Barcelona, dos sobre la via del tren a la carretera de Calaf i un a la sortida de Manresa de la carretera d'Igualada. Entre 1944 i 1948 la Cambra va pressionar les administracions per accelerar-ne la reconstrucció. El maig de 1945 Joan Gallifa va visitar el president de la Diputació, el manresà Lluís Argemí de Martí, el delegat territorial de RENFE i l'enginyer de camins de la Jefatura de Obras Públicas de Barcelona. L'Estat, però, no tenia prou diners i quan es feien les subhastes els contractistes les deixaven desertes. El març de 1947 es visita de nou la Diputació, amb un representant dels fabricants de l'alt Llobregat, l'alcalde de Manresa, el conseller nacional Mariano Calviño i el procurador en corts García Felipe. El maig de 1948 la situació estava lluny d'arreglar-se, encara s'havien de subhastar algunes obres, i altres estaven paralizades per falta de materials. Per fer la infraestructura més ambiciosa, el pont de Castellbell, la Cambra va donar 40.000 pessetes (més del 12% seu pressupost).

Un altre problema fou el de correus per manca de bústies i de personal. El 1946 la Cambra va adquirir bústies per donar-les a Correus i va aconseguir un augment de la plantilla de carters.

El 1939 funcionaven al Bages dues companyies ferroviàries, la dels Ferrocarrils Catalans i la del Nord. La primera era privada i va arreglar ràpidament els desperfectes causats per les voladures dels ponts. Els problemes es concentraren a les línies del Nord, que s'havien convertit en la principal comunicació de la comarca amb la capital. Acabada la guerra, les grans companyies de via ampla, la Compañía de Caminos de Hierro del Norte de España –popularment «el Nord»– i la Madrid Zaragoza Alicante, es van nacionalitzar i fusionar en una xarxa única: la Red Nacional de Ferrocarriles de

España (RENFE). Això va provocar disfuncions tècniques que, amb l'escassetat de combustible, els talls elèctrics i la manca de ferro, va provocar greus deficiències en el servei durant tot el decenni. La Cambra va fer tres tipus de peticions a la companyia pública a partir de 1943: millores en els serveis i equipaments de l'estació de Manresa, en el funcionament dels trens i peticions de nous serveis. Les reivindicacions eren la millora dels molls de càrrega, fer un magatzem de mercaderies i construir un pas subterrani per evitar riscos als passatgers. Les queixes sobre els trens eren per manca de calefacció, de puntualitat, per parades injustificades dels trens semidirectes, i per les restriccions al trànsit de mercaderies en festius. Les queixes es van traslladar al Ministeri d'Obres Públiques, que es va comprometre a fer el possible dins «anormalidades por que atraviesa el servicio ferroviario nacional». La Cambra també va demanar nous serveis, com trens a Madrid, semidirectes més ràpids a Barcelona i millores en els horaris. El servei no va millorar gaire, però es va arreglar dins de les possibilitats de la institució i de l'època.

La indústria bagenca, electrificada des dels primers anys del segle XX, va viure els talls de fluid elèctric com un problema important, tant per les parades de la producció com per les irregularitats en els horaris de treball. Des de 1943 ja hi havia fortes restriccions, que van arribar al següent decenni. Les cambres catalanes es van coordinar per fer arribar les seves queixes als Ministeris responsables. La solució es veia en la construcció de preses hidroelèctriques que també augmentarien les àrees de regadiu i regularien el cabal dels rius. El Pla d'Obres Públiques de 1941 projectava la construcció d'un pantà a Sant Ponç, prop de la capçalera del Cardener, del que es parlava des de 1912. El 1945 la Cambra va rebre còpies del projecte i va visitar les obres, però els treballs eren lents i va demanar al Ministeri d'Obres Públiques que s'acceleressin. El 1948 hi va tornar i l'any següent el ministre anunciava la continuació de les obres, que es van acabar el 1956.

Promoció econòmica de la demarcació. La Cambra de Manresa va aprofitar les poques oportunitats de promoció que es van produir els anys quaranta. El 1941 va pressionar perquè Manresa esdevingués capital de província, fet que no es va assolir. L'única fira de mostres que es va celebrar fou la de la festa major de 1940, promoguda per l'Ajuntament per que fos «el

exponente global del alcance momentáneo de nuestro trabajo».⁴³ Es tractava de mostrar que la guerra no havia aturat la producció i de donar moral en un moment difícil socialment i econòmicament.

Altres funcions de la Cambra són la regulació del comerç exterior, els serveis a les empreses i la confecció i publicació d'estadístiques. Durant aquest decenni d'aïllament autàrquic les empreses gairebé no es podien relacionar amb els mercats exteriors. De 1941 a 1944 la Cambra va gestionar la concessió dels números oficials dels registres d'importadors i d'exportadors. Com a servei als empresaris, va instal·lar un telèfon a l'estació del Nord. Va confeccionar diverses estadístiques, com un informe sobre l'economia bagenca del 1943. Les memòries anuals no es van publicar fins al 1948. Entre 1944 i 1945 es va estudiar la publicar un butlletí, però no es va concretar.

El «problema dels ensenyaments tècnics» (I). Al Bages hi havia tres escoles de formació professional, a Sallent, Navàs i Manresa,⁴⁴ on hi havia l'Escola Municipal d'Arts i Oficis que, després de la Guerra Civil, funcionava en precari, en uns espais de l'Escola Renaixença (llavors Generalísimo Franco) sense tallers ni laboratoris, en horari nocturn, amb poc professorat i amenaçada per falta de finançament. Persistia amb subvencions de l'Ajuntament, la Diputació i ajuts puntuals de la Cambra. La indústria reclamava tècnics ben formats i la Cambra va lluitar per la instauració d'una escola digna. Primer, el 1943 es volia crear a Manresa una Escola Oficial de Comerç i el secretari de la corporació va anar a Madrid per sol·licitar-la. La proposta no va prosperar i a final d'any es proposava una Escola de Filats, Teixits i Metal·lúrgia per a joves que gestionaria el director de Bertrand y Serra –la primera indústria tèxtil de la comarca–, d'acord amb el Sindicat Tèxtil. A primers de 1945 es recondueix la proposta per tal de crear una Escola Elemental del Treball, que s'havia de construir amb finançament local però que seria mantinguda per l'Estat. La Cambra va crear una comissió, va obtenir l'ajut de l'alcalde i el 1948 era aprovada pel Ministeri d'Educació Nacional, però sense finançament. Llavors la

⁴³ J. Camprubí, *Les fires de mostres ...* p. 81-88.

⁴⁴ Vegeu sobre l'escola de Manresa COMAS, Francesc; COMAS, Roser; MORRAL, Josep; RUBÍ, Maria Gemma; SOBRERROCA, Pere, *D'Arts i Oficis a Escola d'Art. Cent anys d'educació a Manresa*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa: 2002, 204 p; sobre la de Navàs BADIA i MASGRAU, Josep M., *Escola Diocesana de Navàs. 50 anys fent futur amb la formació professional*, ed. Centre d'Estudis del Bages i Escola Diocesana de Navàs, Manresa i Navàs: 2001, 376 p; i sobre la de Sallent F. VILLEGAS, *De Casals a Hayes-Lemmerz...* p. 37-38.

Cambra i les empreses, que havien d'assumir la major part del cost, van decidir mantenir l'Escola d'Arts i Oficis, però equivocadament, perquè altres ciutats que havien demanat Escola Elemental la obtingueren ràpidament. El problema no es solucionà fins als següents mandats.

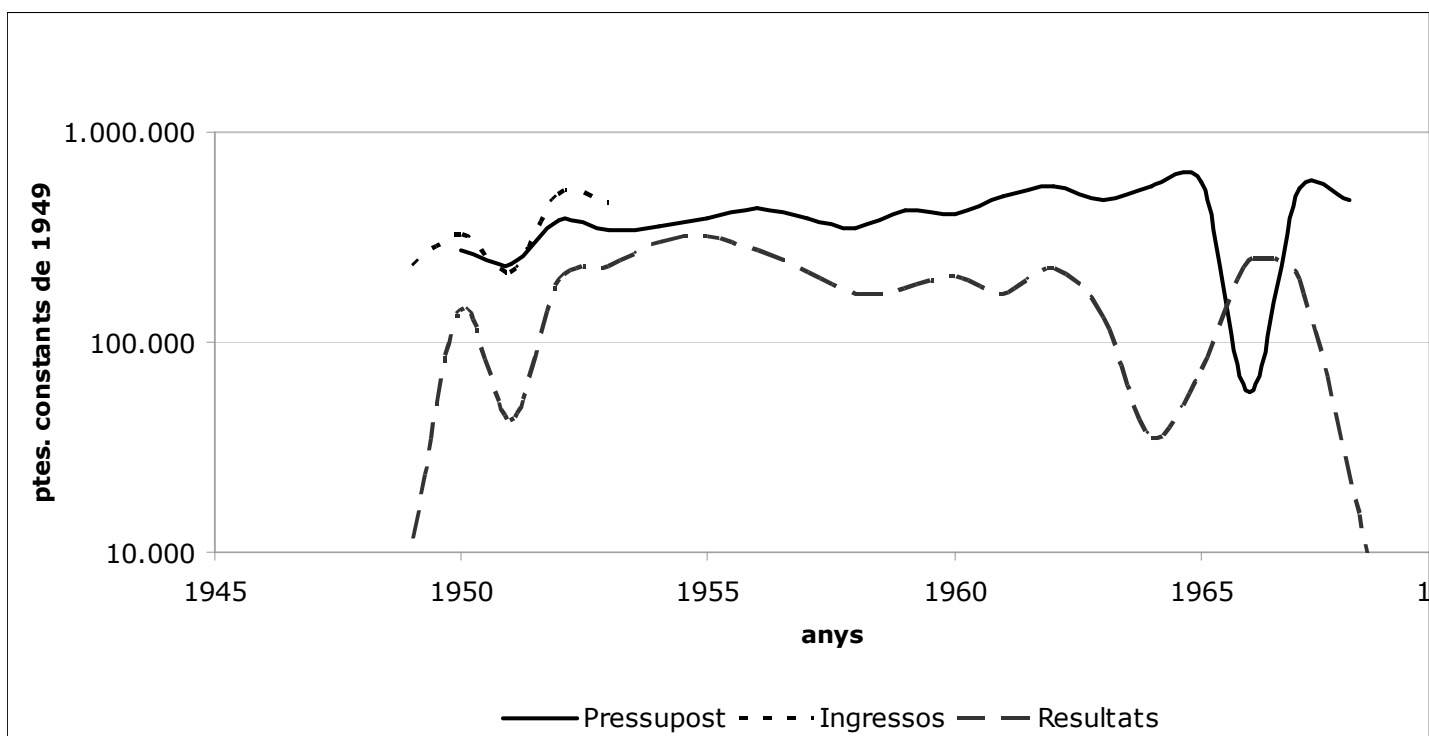
Acció social. Pel que fa a beneficència, la Cambra va participar a les campanyes «pro-limosna al Papa para víctimas de guerra» de l'estiu de 1944 i «pro-beneficiencia» dirigida pel governador civil de Barcelona la tardor de 1947 i donava una subvenció mensual a la residència d'ancians de les Germanetes dels Pobres. Pel que fa a entitats culturals, va subvencionar els Concursos Nacionals de Fotografia del Centre Excursionista de la Comarca de Bages des de 1946. Va contribuir a les arribades a Manresa de la Volta Ciclista a Catalunya, també des de 1946, per la promoció que es feia de la ciutat. En l'aspecte religiós va col·laborar el 1947 en una «lámpara comarcal votiva» i el 1948 va contribuir als actes commemoratius del IV Centenari dels *Exercicis Espirituals* de sant Ignasi. Des de 1944 també va ajudar els administradors de les festes de la Llum i va dotar un premi d'assaig inclòs en els jocs florals de la mateixa festa. Pel que fa als centres educatius, també des de 1946 organitzava un viatge en tren perquè els escolars de primària visitessin la Fira de Mostres de Barcelona.

3.2 La recuperació del ple cameral, del març de 1949 al març de 1968

Els darrers anys de la dècada de 1940 l'economia espanyola es va estancar, un signe del fracàs de la política intervencionista en els mercats. Això va alimentar el canvi de govern de 1951, que tenia per missió la recuperació econòmica i l'encaix d'Espanya al món després de la derrota d'Alemanya en la II Guerra Mundial. Bufaven aires d'obertura que comportaren els acords bilaterals amb Estats Units de 1953 i l'entrada a les Nacions Unides el 1955. Aquest canvi d'orientació també va comportar una gradual liberalització dels mercats, tot i que lenta i amb entrebancs. Es van acabar els racionaments i les restriccions elèctriques, però a la segona meitat de la dècada l'economia es tornava a estancar. A partir de 1957, amb l'arribada de ministres tecnòcrates com el català Laureano López Rodó, es va desenvolupar el Pla d'Estabilització i els successius «Planes de Desarrollo» que van ordenar la política econòmica i les relacions amb l'exterior. Es va liberalitzar el comerç interior i l'exterior, i es

va adaptar el sistema financer a les necessitats d'una economia en creixement. Gràcies a aquestes mesures l'economia va iniciar la fase de creixement denominada «Desarrollismo» caracteritzada per una gradual obertura (tant pel que fa al moviment de mercaderies, persones o capitals), pel desenvolupament industrial, un augment notable de la immigració a Catalunya i pels inicis del turisme de masses a les costes espanyoles. El Bages, pel que indica l'augment del pressupost de la Cambra (vegeu *gràfic 3.2*), es va mantenir en aquesta tònica de creixement.

Gràfic 3.2: Evolució pressupostària de la Cambra, 1949-1967. (Escala semilogarítmica)

Font: elaboració pròpia a partir de les actes de la Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa

Organització interna. Aquesta etapa es caracteritza per la recuperació del ple complet, «como los de antes de la guerra», que gestionarà la institució els darrers anys de l'autarquia i la primera dècada del «desarrollismo». La Cambra tindrà més independència de l'administració, més activitat i recuperarà

representativitat, encara que els càrrecs importants continuaven en mans de membres de la junta anterior.

Una característica de les institucions empresarials és el desequilibri entre la dinàmica de les empreses i la immobilitat dels òrgans de poder. El juliol de 1963 es va renovar el ple i, per primera vegada en la dictadura, amb una polèmica que recollia el diari *Manresa*. Alguns joves empresaris vinculats a l'Associació Catòlica de Dirigents feien campanya per una renovació àmplia del ple, l'article no cita cap nom, però parla clarament de les «conveniencias personales» dels vells vocals que no volen deixar el càrrec, diu que els joves han d'accedir a les responsabilitats i que la Cambra « será más o menos efectiva, según quienes rijan sus destinos». La candidatura no va prosperar, però mostra l'anhel dels nous empresaris per dirigir les institucions que podien actuar dins del poder. El nou ple sorgit mantenia Joan Gallifa a la presidència i incorporava noms del ple anterior als càrrecs de confiança, com Maurici Perramon Casasayas i Ramon Casals Cardona. Neumáticos Pirelli entrava al ple i també alguns botiguers que havien prosperat els anys quaranta i cinquanta, com l'ara desapareguda Urmu. La tardor del mateix 1963 es va canviar el reglament de règim intern per augmentar el nombre de membres del ple.

El 1957 la Cambra va celebrar el cinquantenari amb una fira i un seguit d'actes com l'homenatge a Cástor Calviño i a Joan Jorba, l'exposició «Onze pintors catalans d'Avui» i la concessió de la Medalla d'Or de Manresa.

Com es pot apreciar al *gràfic 3.2*, els pressupostos mostren una línia clarament ascendent entre 1952 i 1965. Amb la línia discontinua dels resultats es veu que els ingressos van superar sempre les previsions i van permetre que la Cambra tingués una economia sanejada. Les caigudes en els resultats de 1964 i 1968 estan relacionats amb els pressupostos extraordinaris que permetien els superàvits dels anys cinquanta i seixanta. Es van destinar a diverses finalitats: entre 1949 i 1955 se'n va destinar 7 a les obres de l'edifici; el 1956 se'n va fer un per a la reparació de la Seu; el 1957 un per comprar el solar de l'Escola de Formació Professional; el 1964 se'n va fer un altre per a la nova residència de les Germanetes dels Pobres; i el més ambiciós fou el de 1967 per a la compra del solar per a la nova seu. Durant el període va haver-hi un contenciós amb les empreses mineres, que no contribuïen a la Cambra

al·legant la intenció de constituir una cambra minera, acumulant un important deute que es resoldrà els anys 70. Entre 1950 i 1961 la institució va liquidar 10 pagaments extraordinaris als treballadors pel desequilibri entre els salaris oficials i la inflació. La Cambra, que tenia superàvits, va pal·liar la penúria dels empleats amb pagament anomenats «plus de vida cara». Els comptes eren ben valorats pel ple i es va reformar l'edifici sense demanar crèdits i es va poder fer una bona acció social.

De les millores a l'edifici a l'intent de trasllat. El 1949 es va arreglar el pis guanyat sota teulada i es renova la façana; el 1950 es va projectar el pòrtic d'entrada, l'escala principal, els despatxos i la façana (la pèrgola i els estucats) i el 1952 s'acordava la construcció de la sala d'actes. Els nous espais es van llogar a institucions afins com el Col·legi d'Agents Comercials, la Cambra de la Propietat Urbana, la Junta d'Aigües Potables i el Col·legi de Metges. La de la sala d'actes, única a Manresa i inaugurada el 1956, fou llogada per moltes entitats. El 1964 comença una altra fase d'obres amb una reordenació d'oficines i dependències, nou mobiliari i l'acabament del tercer pis.

Al llarg dels anys cinquanta i seixanta la Cambra va tenir una de les seues més sumptuoses de Manresa, reflex d'una economia sanejada i símbol d'opulència. A mitja dècada dels seixanta l'edifici quedava just, la tardor de 1964 es planteja el trasllat i el 1966 s'acorda comprar un nou solar. Després es va estudiar la construcció de l'edifici, però no s'arribarà a fer.

Defensa dels interessos dels electors. Les restriccions de fluid elèctric van durar fins a la primera meitat dels cinquanta, amb especial gravetat el 1951. A les actes del ple hi ha queixes i gestions sobre aquest tema fins al 1955. El 1958 es va arribar a un pacte amb l'Ajuntament sobre l'arbitri d'inspecció de motors i màquines que congelava les quotes per tres anys. La Cambra també va defensar els industrials que feien aportacions als economats sectorials o empresarials per tal que les aportacions fossin desgravades dels beneficis. Entre 1963 i 1964 es va proposar la creació d'un polígon industrial per solucionar els problemes del tèxtil.

Pel que fa al comerç, els principals problemes tractats foren la competència de les parades de venda ambulants a les botigues establertes en locals. La Cambra va lluitar contra la proliferació indiscriminada de venda

ambulant, el 1964 va demanar que el mercat es fes només el dilluns i en places menys cèntriques.

Comunicacions. Durant aquests anys hi va haver un nou allau de queixes als serveis de RENFE. Es va demanar millors horaris i més serveis, es va seguir lluitant per les millores en l'estació i les vies, amb resultats que arribaven molt lentament, com en el cas del pas subterrani, acabat el 1965. El 1952 es va demanar un pas a nivell a la cruïlla del carrer Saclosa amb la via dels Ferrocarrils Catalans (FFCC) per permetre la urbanització de la zona de la plaça Catalunya i el 1961 la Cambra sol·licitava la construcció d'un baixador dels FFCC a la zona de la Sagrada Família, petició que fou denegada. La corporació també volia connectar les diverses línies: el 1952 proposà fer arribar la RENFE al centre de Manresa i el 1962 fer una gran estació d'enllaç. Cap dels projectes es va poder realitzar. Les queixes també afectaren la Compañía Telefónica Nacional de España per a la millora d'infraestructures i per les errades del servei.

Infraestructures. El problema dels ponts va persistir fins als primers anys cinquanta, però es van acabar aviat. La Cambra també va demanar la millora de carreteres com la de Manresa a Vic, i es nomenava una comissió per què fes un estudi de l'estat de les carreteres de la comarca per remetre a la Diputació. A partir de 1952 també es va aconseguir refer trams de les carreteres de Calaf i del Bruc a Manresa. El 1954 es sol·licita per primera vegada la construcció d'una carretera ampla i segura per anar a Barcelona, però el projecte era complicat i es va anar negociant els anys següents. Durant aquest període la Cambra també va col·laborar econòmicament amb alguns ajuntaments per tal de fer els projectes i les expropiacions d'algunes carreteres. Els darrers anys de la dècada es va demanar la construcció de la carretera de Callús a Santpedor (a la que es va contribuir econòmicament) i la millora de les de Bassella, Berga i Moià. Els anys seixanta la Cambra va encarregar un estudi sobre les necessitats de vies de comunicació de la comarca i les peticions es van encaminar a projectes més ambiciosos, com l'arribada de l'autopista de Sabadell i Terrassa a Manresa.

Les obres del pantà de Sant Ponç es van acabar el 1956. Les fàbriques del Cardener van adaptar les turbines i els generadors per aprofitar millor la regulació del cabal, però a partir del sec estiu de 1958 el pantà es declarà

reserva d'aigua de la ciutat de Barcelona. El cabal es regulava segons les necessitats de la capital, es desembassava molta aigua de cop i les fàbriques no la podien aprofitar. Els fabricants es van queixar per mitjà de la Cambra i el 1961 van introduir un representant a la Junta de Desembassament. La Cambra també va incidir en la presa de la Baells, al Llobregat. Després de la presentació del projecte el 1953, va pressionar les autoritats per demanar-ne la construcció, però no es va aconseguir fins a la dècada dels setanta. A partir de 1958 en els medis polítics i econòmics es pensava que la resposta a les restriccions elèctriques era l'energia atòmica. Les cambres catalanes van recolzar aquesta tecnologia i la de Manresa va becar estudiants d'aquesta especialitat a l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona.

Activitat firal. Només començar els anys cinquanta la Cambra va organitzar fires de mostres comarcals. Va estar al darrera de la Fira Extraordinària de l'Ascensió de 1952 i del Mercat-Exposició Oficial de Productes de 1957. La primera fira commemorava el cinquantè aniversari de l'Escola Municipal d'Arts i Oficis i el vint-i-cinquè de l'Institut d'Ensenyament Mitjà i la segona pel cinquantenari de la Cambra.⁴⁵

La Fira Extraordinària de l'Ascensió de 1952 es va fer a iniciativa del Col·legi d'Agents amb el recolzament de la Cambra, de l'Ajuntament i dels dos centres docents esmentats. Es va instal·lar a l'Institut, ocupant espais interiors i exteriors amb 167 parades i un complet programa d'actes culturals. La fira li va servir per urbanitzar la plaça Espanya, on s'instal·là la font que encara es conserva amb el suport de la Cambra i de la Junta d'aigües Potables. L'èxit del certamen va ser molt gran. Va servir per recuperar Manresa de l'ambient social d'una postguerra que s'havia allargat massa i per mostrar els avenços de la indústria i del comerç locals que es trobaven en franca recuperació, després de les etapes de creixement que havia tingut durant la II Guerra Mundial i els darrers anys quaranta.

Després de l'èxit assolit, la Cambra volia continuar l'experiència firal i la celebració del cinquantenari va ser el moment ideal. En aquesta ocasió la fira s'anomenà Mercat-Exposició Oficial de Productes. Tornà a resultar un èxit comparable al del certamen anterior, amb 80.000 visitants, 95 expositors i 150

⁴⁵ L'organització i el desenvolupament d'aquests actes es pot seguir a J. Camprubí, *Les fires de mostres...* p. 89-148.

parades. El 1957 l'economia espanyola havia millorat la seva renda per càpita i això es va notar en alguns dels productes exposats, a més de les contínues de filar, alguns dels productes «estrella» de la mostra foren els primers béns de consum duradors per al mercat popular: màquines d'afaitar elèctriques, rentadores, cafeteres italianes i la Coca-cola, que s'havia introduït a Espanya amb el pacte amb els Estats Units de 1954. Dins de la mostra, hi hagué una Fira del Motor en la que un dels productes més valorats foren els petits cotxes anteriors a la producció en massa del popular Seat 600, en especial el manresà PTV (Perramon, Tachó i Vila). En aquesta ocasió els comptes es tancaren amb superàvit.

Acció cultural. Al llarg d'aquests vint anys la Cambra va seguir subvencionant moltes de les entitats culturals, folklòriques i esportives de la ciutat, com havia fet els anys quaranta. La novetat que més destaca aquests anys és la realització d'obres socials més ambicioses que van beneficiar diverses esglésies i el comitè local de la Creu Roja.

Comerç exterior. Es va començar a recuperar a partir del Pla d'Estabilització de 1959. La Cambra no van perdre l'oportunitat de donar suport a les empreses exportadores. L'obertura de l'economia espanyola va generar possibilitats a les empreses però amb problemes. La Cambra de Manresa va afavorir la participació de les empreses bagenques en diverses fires, com l'Exposición de Productos Españoles en México, de l'abril de 1963. El novembre de 1965 la Cambra es va integrar a la Conferència Permanent de Cambres del Sud-Oest de França i del Nord-Est d'Espanya (COPEF).

El «problema dels ensenyaments tècnics» (II). Després dels fracassos en la implantació d'una bona escola de formació professional mantinguda per l'Estat, amb la Llei de Formació Professional Industrial de 1955, que obligava les empreses a pagar una quota de formació professional, es va reorientar la qüestió. Es va calcular que la comarca pagaria uns 3.300.000 pessetes anuals i es va decidir acollir-se a la llei, que exigia construir noves escoles. Tots els esforços es van posar en obtenir una Escola Oficial de Formació Professional Industrial de Mestria, es va constituir una Junta Local de Formació Professional Industrial que havia d'assolir els dos objectius que demanava l'Estat: un solar d'uns 10.000 m² i que l'Ajuntament pagués una terç de l'obra. El municipi ho va aprovar i la Cambra s'encarregà de la compra i

cessió del solar, el gran terreny que avui dia ocupen l'Institut Lacetània i l'Escola de Mines. Es va cedir a l'Estat, que l'acceptà el 1958, i començaren els projectes i les obres que, portaren a la inauguració de l'Escola de Mestria Industrial de Manresa el 1968.

Per obtenir una qualificació tècnica superior s'havia d'estudiar –o examinar-se– a l'Escola de Pèrits Industrials de Terrassa. A més, el 1943 es va inaugurar a Manresa l'Escola de Capatassos i Facultatius de Mines i de Fàbriques Metal·lúrgiques, de les poques que hi havia a Espanya, que llogava en horari nocturn unes aules de l'Institut Lluís de Peguera.⁴⁶ Estava finançada per les empreses mineres i per la Cambra amb subvencions directes. L'Escola volia fer classes diürnes i l'institut necessitava més espais. El problema es va resoldre amb pedaços, però si no aconseguia tenir edifici, perillava la seva continuïtat a Manresa. El 1963 hi va haver els primers contactes entre l'Estat i la Cambra per la construcció de l'edifici però no es féu realitat. El 1966 es desencallà el projecte a canvi de la cessió d'un solar. La Cambra donà el solar sobrant de l'Escola de Mestria i les empreses mineres destinaren diners a l'Escola; les obres van començar el 1969.

Formació per a les empreses. Es va iniciar els anys seixanta amb cursets i conferències. Els primers comencen el 1961 i se n'organitzen 9 fins el 1967, la majoria per a la formació de quadres mitjans de les empreses, sobretot tèxtils i metal·lúrgiques. D'entre els cursos destaquen el 1962, 1965 i 1967 els de «cronometratge», que van servir per introduir l'Organització Científica del Treball o Taylorisme. Les conferències tractaven temes d'economia en general i sobre la nova legislació fiscal de l'empresa.

Acció social. El 1955 la Cambra va concedir un ajut a la parròquia de la Seu –el gran temple gòtic de la ciutat que havia sobreviscut a la revolució– per a la reparació de la volta, que es volia repicar. La Cambra va valorar l'atractiu turístic que suposava el temple i va decidir fer-se'n càrrec amb un pressupost extraordinari. També havia ajudat a la reconstrucció de l'església del Carme –

⁴⁶ Sobre els problemes amb l'institut vegeu: BAJONA OLIVERAS, Ignasi, *L'Institut Lluís de Peguera de Manresa. 75 anys d'activitat docent (1927-2002)*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa: 2003, 296 p. Sobre la història d'aquesta escola, GASOL, Pere; ORTEGA DE CELIS, Jesús, «Aproximació a la història de l'Escola», a Francesc X. Puig Rovira, *L'Escola Universitària Politècnica de Manresa. 50 anys de l'Escola de Mines (1942-1992)*, Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1993, 132 p.

aquesta fou destruïda del tot durant la guerra— i a altres obres similars, però no tan ambicioses.

El 1961, davant l'increment del trànsit rodat per les carreteres amb el conseqüent augment de la sinistralitat, la Creu Roja va demanar ajut per a la compra d'una ambulància i de diverses motocicletes; la Cambra els va concedir 125.000 pessetes, una mica més d'un terç del cost total de l'operació. Poc després també va arribar a la corporació una petició del rector de la parròquia del Carme per tal d'avançar en les obres de restauració, i es va decidir subvencionar-les amb 50.000 pessetes. El 1962, la tragèdia econòmica i humana que van representar les inundacions del Vallès també va rebre resposta de la Cambra amb una campanya benèfica que va recaptar 149.965 pessetes.

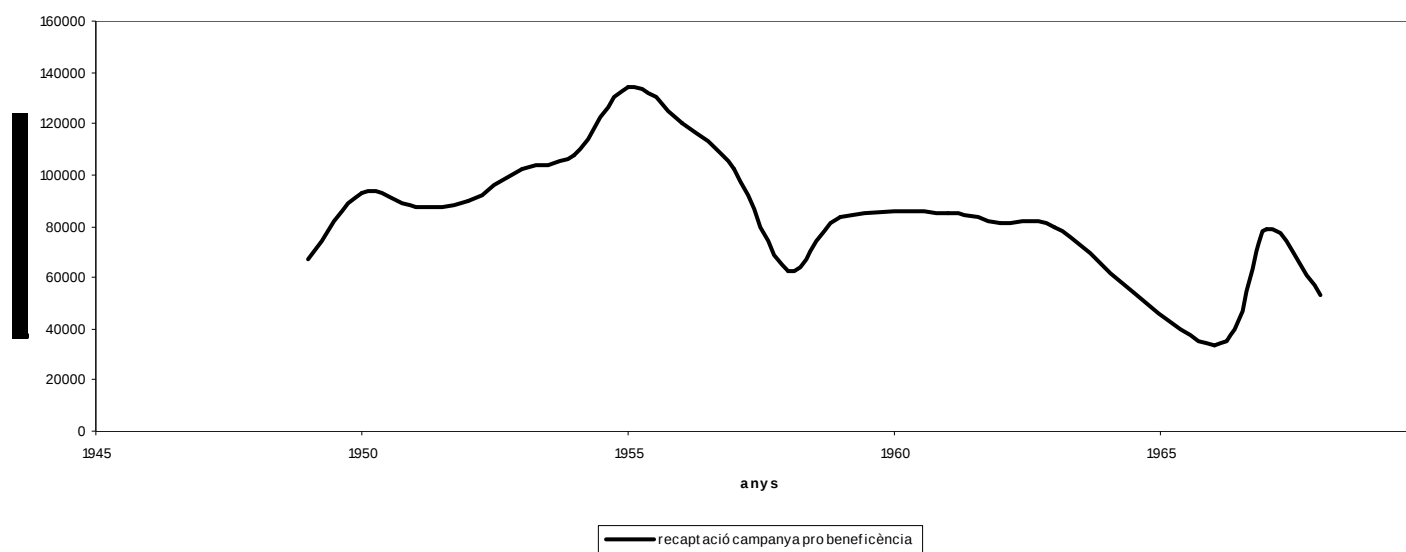
La darrera gran obra benèfica, a part de les campanyes que s'expliquen més endavant, és la contribució de la corporació a les obres de la nova residència d'ancians de les Germanetes dels Pobres. Les obres ja estaven força avançades el 1962, però no es podien pagar i la Cambra no hi pogué fer res a causa del migrat superàvit que hi havia en aquells moments. Tres anys més tard, amb una economia més sanejada, la Cambra va fer un nou pressupost extraordinari per valor de 500.000 pessetes, que va permetre solucionar la situació financera del nou asil.

La Comissió pro Beneficència com a principal acció social. Una de les actuacions destacades de la Cambra durant les dues dècades que van de 1950 a 1970 fou l'impuls a la beneficència social. En un context de rendes baixes i d'una altíssima inflació en els béns de primera necessitat, les entitats benèfiques passaven per un període de penúria extrema, just quan rebien més peticions d'ajut. Segons la informació de les actes del ple i les memòries de l'època redactades pel secretari Josep Ballarà, la Comissió té el seu origen en la visita que Franco realitzà a Manresa l'octubre de 1947. Una comissió de la Cambra es va encarregar de buscar recursos entre els comerciants i industrials de la ciutat per contribuir als actes de rebuda, i en va recollir tants que es va haver de plantejar què feia amb els diners sobrants. Aprofitant la proximitat de les festes de Nadal, es va ajudar les institucions benèfiques locals per tal de pal·liar la seva difícil situació.

El 1948 fou l'Ajuntament qui prengué el relleu en capitalitzar la beneficència, però en fer balanç es va veure que les despeses de l'organització eren massa elevades i quedaven pocs diners per a beneficència. Aleshores, a iniciativa del conegut metge Joan Soler Cornet i amb el vist-i-plau de l'alcalde Joan Prat i del president de la Cambra, Joan Gallifa, es va formar una Comissió permanent al si de la corporació que recollís fons anualment per a beneficència. De 1949 a 1952 va funcionar de fet i a partir de març de 1953 es va dotar d'un reglament que la reconeixia com a part de la Cambra. Aquesta es feia càrrec de totes les despeses que generés i posava el seu personal a disposició de la campanya de beneficència per tal que la totalitat dels diners recaptats es poguessin donar a les institucions benèfiques. Els primers anys recaptava fons entre l'empresariat local, però a partir de 1950 es va afegir a la campanya l'emissora Radio Club Manresa –presidida per un vocal de la Cambra– que, per mitjà d'un programa va popularitzar la campanya entre el públic infantil i els obrers de les empreses, la va estendre a tot el Bages i en va augmentar notablement la recaptació. A més, hi van col·laborar moltes entitats culturals i esportives, grups artístics, pintors, les escoles d'ensenyament primari... Tot plegat va permetre ajudar moltes institucions benèfiques com: els asils d'ancians de les Germanetes dels Pobres o el de sant Josep, l'asil dels Infants Orfes, la Casa de Caritat, l'Hospital de sant Andreu, el Sanatori de sant Joan de Déu, les parròquies i l'Auxilio Social.

Com es veu al *gràfic 3.3*, la recaptació va créixer força fins a mitja dècada dels cinquanta i va patir un estancament a partir d'aleshores si es té en compte l'efecte de la inflació (en números absoluts la recaptació pujava lleugerament a la segona meitat dels anys cinquanta i es mantenia als seixanta. A partir de 1968, la Comissió es va unificar amb l'acció de Caritas, un organisme benèfic de l'Església, i va deixar d'estar sota la tutela directa de la Cambra.

Gràfic 3.3 Recaptacions de les campanyes pro beneficència

Font: elaboració pròpia a partir de la *Memoria comercial e industrial correspondiente a los años 1954-1957*, Cámara Oficial de Comercio e Industria, Manresa, 1950; amb dades procedents de les actes dels plens (gener de 1963, 1964 i 1970) i de diversos articles del diari *Manresa* (anys 1959, 1960, 1962, 1967, 1968 i 1969).

3.3 Un balanç per a trenta anys d'història de la Cambra: represa però condicionada

El Franquisme va suposar un canvi en les regles de joc de les Cambres, que es van haver d'adaptar a una situació legal nova en la que es disputaven un lloc amb el sindicalisme vertical corporatiu. No obstant això, les cambres amb demarcacions on el comerç i la indústria eren molt importants van mantenir un paper de representació dels interessos empresarials força important. Potser, una de les claus que explica aquest fenomen és el mateix finançament d'aquestes corporacions, directament lligat al progrés de les empreses dels sectors secundari i terciari. Per tant, si l'economia bagenca estava ben situada per aprofitar les oportunitats que li oferia la política econòmica autàrquica amb una notable substitució d'importacions, la Cambra de Manresa rebia més ingressos, augmentava els seus pressupostos i incidia molt en la societat complint les funcions que li eren pròpies, a més de les d'acció social. En aquest sentit, la Cambra es va poder permetre una certa ostentació en la reforma del vell edifici de la seva seu social, va contribuir a l'exercici de la beneficència –per mitjà de la famosa Comissió– i va fer de

mecenes a un munt d'entitats i associacions mancades de recursos. Tot plegat es pot interpretar com una mena de «paternalisme empresarial corporatiu» molt adient en un règim nacional-catòlic i en una societat empobrida i castigada econòmicament per una dura postguerra.

La Cambra també es va afermar en el seu paper de defensa dels interessos empresarials i de l'economia comarcal en general, cosa que es reflecteix especialment en les queixes i peticions constants de funcionament de les infraestructures, en l'interès per la formació professional i en la promoció econòmica de les empreses bagenques. En aquest sentit, la investigació sobre la Cambra de Manresa durant el Franquisme matisa i contradiu en part les afirmacions del professor L. S. Díez sobre el poc pes que van tenir les Cambres. La raó d'aquesta contradicció podria ser el fort pes que tenen al Bages la indústria i el comerç. Un altre aspecte interessant és el fet que les cambres, com a corporacions de dret públic, formin part de l'administració de l'Estat. Això fa que es pugui exercir una certa subsidiarietat territorial i aplicar uns recursos en el mateix territori on s'han obtingut. En aquest sentit, cal valorar molt positivament que la ciutat de Manresa tingués una Cambra pròpia –tot i no ser capital provincial– perquè, sens dubte, s'ha aconseguit invertir molts més recursos a la comarca i s'ha pogut incidir directament sobre totes les administracions en defensa dels interessos econòmics locals. En una època de dificultats legals i institucionals de tota mena, que tant van intervenir sobre els mercats, va ser molt favorable per al desenvolupament de la zona comptar amb una veu pròpia i oficial que manifestés els seus interessos sense ser sospitosa de partidisme. Això, naturalment, no sempre ha donat els fruits esperats, però ha permès fer sentir la veu d'una comarca amb una estructura econòmica força autònoma, com és el Bages, en un Estat centralitzat en el que només les províncies reconegudes tenien «veu i vot» reconeguts.

Alguns dels resultats de les gestions de la Cambra, com l'Escola de Mestria Industrial, la pressió per a la ràpida reparació de les infraestructures danyades per la guerra, o per la construcció de les noves, i la promoció que suposaren les fires, fan pensar que realment ha estat positiu que l'economia bagenca disposés d'una Cambra.

Bibliografia emprada

- AGUAR MARTÍNEZ, María José, *La representación de los intereses empresariales: cámaras de comercio y organización de libre afiliación. Estudio de caso: Cámara de Comercio de Barcelona y Fomento del Trabajo Nacional (1980-1995)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1997.
- ARACIL, Rafael; TERMES, Josep, «*El libro del Centenario de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Barcelona*», 1886-1986, ed. Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Barcelona, Barcelona: 1986, 176 p.
- BAHAMONDE, Ángel; MARTÍNEZ, J. A.; REY, Fernando del, *la Cámara de Comercio e Industria de Madrid (1887-1987), historia de una institución centenaria*, ed. Cámara Oficial de Comercio e Industria de Madrid, Madrid: 1998.
- BADIA i MASGRAU, Josep M., *Escola Diocesana de Navàs. 50 anys fent futur amb la formació professional*, ed. Centre d'Estudis del Bages i Escola Diocesana de Navàs, Manresa i Navàs: 2001, 376 p.
- BAJONA OLIVERAS, Ignasi, *L'Institut Lluís de Peguera de Manresa. 75 anys d'activitat docent (1927-2002)*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa: 2003, 296 p.
- BENAU, Josep M.; CALVET, Jordi; DEU, Esteve, *La Cambra Oficial de Comerç i d'Indústria de Sabadell. Cent anys d'història. 1886-1986*, Cambra de Comerç i d'Indústria de Sabadell, Sabadell: 1986, 144 p.
- CABANA, Francesc, «Caixa de Manresa», a *Caixes d'Estalvis Catalanes I*, volum 1 de *Caixes i Bancs de Catalunya*, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona: 1996, p. 319-382.
- CABANA, Francesc, *La Cambra de Barcelona i els seus presidents*, ed. Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, Barcelona: 1994, 288 p.
- CAMPRUBÍ I PLANS, Josep, *Les fires de mostres a Manresa (1901-1980)*, ed. Grup Catalana/Occidente, Barcelona: 1981, 240 p.
- CAMPRUBÍ I PLANS, Josep, *80 anys d'iniciativa i servei, 1906-1986*, Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa: 1986, 102 p.

- CAMPRUBÍ I PLANS, Josep, *Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa. Trajectòria d'una institució, 1906-1990*, Caixa de Manresa: 1991, 164 p.
- CAMPRUBÍ I PLANS, Josep, «Activitats comercials i industrials», a Manuel Riu (dir.), *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, vol. 2, ed. Caixa de Manresa, Manresa: 1991, p. 213-240.
- CAMPRUBÍ I PLANS, Josep, «La represa dels anys quaranta (1939-1950)», a Manuel Riu (dir.), *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, vol. 2, ed. Caixa de Manresa, Manresa: 1991, p. 289-312.
- CATALAN, Jordi, *La economía española y la segunda guerra mundial*, Ed. Ariel, Barcelona: 1995, 284 p.
- COMAS, Francesc, «La població de Manresa», a Manuel Riu (dir.), *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, vol. 1, ed. Caixa de Manresa, Manresa: 1991, p. 85-124.
- COMAS, Francesc; COMAS, Roser; MORRAL, Josep; RUBÍ, Gemma; SOBRERROCA, Pere, *D'Arts i Oficis a Escola d'Art. Cent anys d'educació a Manresa*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa: 2002, 204 p.
- DÍEZ CANO, L. Santiago, *Las Cámaras de Comercio en el franquismo. El caso salmantino*, Universidad de Salamanca, Salamanca: 1992, 287 p.
- GASOL I ALMENDROS, Josep M., *Caja de Ahorros de Manresa (1863-1973). Historia de una institución centenaria*, ed. Caja de Ahorros de Manresa, Manresa: 1974.
- GASOL, Pere; ORTEGA DE CELIS, Jesús, «Aproximació a la història de l'Escola», a Francesc X. Puig Rovira, *L'Escola Universitària Politècnica de Manresa. 50 anys de l'Escola de Mines (1942-1992)*, Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1993, 132 p.
- MOLINERO, Carme; YSÀS, Pere, *Els industrial catalans durant el franquisme*, Eumo Editorial, Vic: 1991, 184 p.
- PI DE LA SERRA I JOLY, Jordi, *Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Terrassa, 100 anys de presència, 1886-1986*, Terrassa: 1986, 262 p.
- PRADOS DE LA ESCOSURA, Leandro, *El progreso económico de España (1850-2000)*, ed. Fundación BBVA, Bilbao: 2003, 762 p.

- RIQUER, Borja de (dir.); SANTACANA, Carles (coord.), *La llarga postguerra 1939-1960*, vol. 10 d'*Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona: 1997, 378 p.
- RUBÍ I CASALS, Maria Gemma, «Mariano Calviño de Sabucedo i Gras (1907-1980): algunes dades biogràfiques», a *Dovella, revista cultural de la Catalunya central*, núm. 39, Centre d'Estudis del Bages, Manresa: 1991, p. 7-12.
- RUBÍ, Maria Gemma; VIRÓS, Lluís, *La Cambra de Comerç i Indústria de Manresa (1906-2006). Cent anys d'impuls econòmic*, Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Manresa i Angle editorial, Manresa (en premsa).
- SÁNCHEZ, Roser «El pont de la Reforma (Manresa)», a *Dovella, revista cultural de la Catalunya central*, núm. 43, Centre d'Estudis del Bages, Manresa: 1992, p. 35-40
- SARDANS, Jordi, «La Guerra Civil: 1936-1939», a Manuel Riu (dir.), *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, vol. 2, ed. Caixa de Manresa, Manresa: 1991, p. 136-148.
- SARDANS, Jordi, «La Postguerra: El Franquisme 1939-1950», a Manuel Riu (dir.), *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950)*, vol. 2, ed. Caixa de Manresa, Manresa: 1991, p. 149-162.
- SUDRIÀ I TRIAY, Carles, *Una societat plenament industrial*, vol. 4 de la *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona: 1988, 272 p.
- VILLEGAS MARTÍNEZ, Francesc, *De Casals a Hayes-Lemmerz. Una empresa centenaria en Manresa (1894-2000)*, ed. Hayes Lemmerz Manresa SL, Manresa, 2001, 378 p.
- VIRÓS I PUJOLÀ, Lluís, «Perramón & Badía, 75 anys d'aventura empresarial», a *Perramón & Badía 1926-2001*, ed. Perramón & Badía SA, Manresa: 2001, p. 37-87.
- VIRÓS i PUJOLÀ, Lluís, «La tecnologia de la cinteria durant l'Autarquia», a J. Batlló; P. Bernat; R. Puig (coords.), *Actes de la VII Trobada d'història de la ciència i de la tècnica*, Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona: 2003, p. 459-465.

Fonts

Hemeroteca:

- Diari *Presente*, diversos números i anys.
- Diari *Ciudad*, diversos números i anys.
- Diari *Manresa*, diversos números i anys.

DOCUMENT NÚM. 9:

ARTICLE PUBLICAT EN LA REVISTA MENSUAL:

El pou de la Gallina

(Manresa, setembre de 2006)

EL PATRIMONI INDUSTRIAL DE LA COMARCA DE BAGES, UN LLEGAT MASSA GRAN PER CONSERVAR?

El Bages ha estat una comarca industrial des dels inicis de la industrialització catalana. Es pot dir que, amb el conjunt de colònies industrials del baix Berguedà, va formar un potent districte industrial cotoner amb capital a Manresa que es va convertir en el principal referent de la indústria de la «muntanya» catalana durant el segle XIX. La presència d'alguns dels primers ferrocarrils d'Espanya i el descobriment dels jaciments de sals potàssiques a començament del segle XX han donat a la comarca una riquesa inusual en patrimoni industrial.

Abans de la industrialització, al Bages ja hi havia unes activitats econòmiques que han deixat una petjada de patrimoni tecnològic, entre els que es pot destacar els diferents tipus de molins, fons de calç (com els de Calders) i de pega (a la zona de Súria i Castelltallat) i pous de glaç, distribuïts en diferents poblacions del nord de la comarca, com Moià o Horta d'Avinyó.

La industrialització bagenca ha estat sobretot hidràulica i les fàbriques més antigues s'han construït al costat dels rius, després de construir una resclosa per desviar l'aigua a un canal que feia moure una roda hidràulica o una turbina. En començar el segle XIX a Manresa ja s'estaven esgotant els espais que disposaven de salt d'aigua al torrent de sant Ignasi i a la vora del Cardener i els fabricants es van llançar a comprar els millors espais propers als rius a tota la comarca i al Berguedà, a vegades amb socis dels diferents pobles. Així, les ribes del Llobregat, el Cardener i la riera de Calders es van omplir de canals i d'indústries fins a convertir-los en uns dels rius energèticament més aprofitats d'Europa.

Les fàbriques de riu es van fer presents a molts pobles en els que han quedat vestigis industrials força importants. Sallent, com el seu nom indica, té un salt d'aigua natural i encara hi queden fàbriques importants, com la de cal Torras –tot un referent en la història industrial catalana– i la fàbrica Vella. El canal més ambiciós que es va fer a mig segle XIX va ser el que construï Miquel Cots per a les dues fàbriques (ara anomenades can Soler) de Sant Vicenç de Castellet, que es troben en procés de rehabilitació per a d'altres usos. Tant aquest poble com el Pont de Vilomara, on encara té usos industrials l'antiga fàbrica Jover i Regordosa, es van formar a redós de les indústries. Un altre dels pioners va ser Sant Joan de Vilatorrada, on les fàbriques Gallifa, Burés i Borràs compartien un mateix canal.

A la segona meitat del segle XIX la indústria de riu es va estendre pels municipis més allunyats de Manresa, on ha deixat importants testimonis, entre els que cal destacar algunes colònies, una combinació de fàbrica, habitatges obrers i serveis en un mateix espai. Sens dubte, el poble que en conserva un llegat més important és Castellbell i el Vilar, amb les colònies de la Bauma, el Borràs, el Burés i la més desconeguda colònia Serra, a tocar de Sant Vicenç. Altres exemples són la colònia Gomis de Monistrol de Montserrat, la de Cabrianes a Sallent, la Jorba a Calders i la Galobart a Navarcles, Riera, Soldevila i Rabeia a Balsareny. L'altre gran nucli colonial és la vall del Cardener amb importants colònies com la Palà a Navàs o la Valls a Sant Mateu de Bages.

D'aquesta època també daten moltes fàbriques de riu situades més a prop dels pobles (amb exemples a Monistrol de Montserrat, Castellsalí, Navàs, Balsareny, Súria...) i algunes de vapor, com les d'Artés (cal Sitjes, ca l'Aguilar i la quasi desapareguda de can Berenguer), les d'Avinyó, Santa Maria d'Oló, Sant Fruitós de Bages...

La resta de patrimoni destacable el formarien les mines de sals potàssiques, que continuen en explotació i de les que s'hauria de conservar algunes restes, com els

castellets, o museitzar-les com s'ha fet encertadament a Cardona. A més, algunes d'aquestes explotacions han generat colònies molt interessants com la de la Coromina (l'Arquer) a Cardona o Vilafruns entre Sallent i Balsareny.

Un altre patrimoni, en aquest cas molt maltractat, és el ferroviari. La deixadesa i la pèrdua d'elements impressionants de les estacions de Sant Vicenç de Castellet o de Manresa i d'altres elements de les línies de Barcelona a Saragossa i de Manresa a Guardiola de Berguedà ha estat una constant els darrers anys.

En definitiva, la comarca posseeix un ric patrimoni que es va perdent acceleradament els darrers anys a causa dels mateixos problemes que s'han citat: la manca de valoració popular del patrimoni industrial, que afecta també la visió dels tècnics i dels polítics, tot i que es nota en els darrers temps una certa recuperació d'elements que fa uns anys, en plena crisi del tèxtil, s'haguessin deixat perdre sense remei.

Lluís Virós